

UDC 338.246.025.2:620.952

JEL Classification: Q48, L51, R38

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905006>

*O.V. KLYMCHUK, doctor of economic sciences,
associate professor (docent)*

*O.V. KHODAKIVSKA, doctor of economic sciences,
senior research fellow*

Regulatory policy of competitive biofuel production in Ukraine

The purpose of the article is to substantiate fundamental principles and systemic approaches regarding efficient regulation of national competitive biofuels production.

Research methods. The following scientific methods were used during the research: dialectical and analytical abstraction methods for systemizing historical pre-conditions for establishment and development of biofuel production; monographic for research of prior formation fundamentals and regulatory mechanisms for energetics policy and biofuel production; forecasting for forming conceptual principles for regulation and improvement of development strategy for competitive biofuel production; abstract and logical for forming theoretical generalizations and conclusion.

Research results. Algorithm of legal support and organization-economic regulation of competitive biofuel production was proposed due to the research results. Hierarchical levels of potential options for biofuel production and consumption in Ukraine were defined. Principles for consistency, adjustability, ultrastability, competence and synergy were proposed for formation and development of competitive biofuel production in Ukraine, along with generally accepted principles for state regulatory policy, which are expediency, adequacy, efficiency, harmony, predictability, transparency and consideration of public opinion.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the research lies in the further developed mechanism for regulation of competitive biofuel production based on fundamental principles objective patterns, which differ from present scientific developments by providing priority to innovativeness and cluster approach.

Practical significance. Regulation instruments for biofuel production were studied, which strengthens economic and energy independence of the country, as well as provides conditions for growth of biofuel's competitiveness on the energy market. Figs.: 5. Refs.: 20.

Keywords: state regulation; economic development; energy independence; biofuel industry; competitiveness; regulation instruments.

Klymchuk Oleksandr Vasylovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of administrative management and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna str., Vinnytsya)

E-mail: klymchukov@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9427-9561>

Khodakivska Olga Vasylivna - doctor of economic sciences, senior research fellow, deputy director on scientific and project work, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Scientific problem. Current problem of state economic-energy policy is its ability to provide stable economic development's conditions, and the most important part of economic development – permanent economic growth. So regulatory efforts are directed more intensively to maximization of effective domestic production volume, which is the only way to increase consumption of material goods and satisfy constantly growing humanity's needs within limits of current technologi-

cal production method. Certainly, the range of problems of economic development is significantly larger, but its solution is tightly connected to defining existing production capabilities' potential and appropriate providing with accessible fuel and energy resources [7]. Due to fundamental changes in political mode and economic situation, which are characteristic for transition economy countries (as Ukraine), there is objective necessity to develop new systemic approaches, directed to energy policy's improvement and energy independence's improvement, which are one of

© O.V. Klymchuk, O.V. Khodakivska, 2019

the weakest links in state regulation in Ukraine. There are significant discrepancies in the formation and future operation of legislature in relation to EU standards, concerning rational usage of fuel and energy resources, which are becoming more strictly limited due to inconsistencies among centralized and regional distribution. So further effective economic development's processes in our country shall depend significantly from solving the problem of providing the country with cheap, renewable energy resources. The deficit of domestic energy source materials forces the Ukrainian government to increase their import volume. But in conditions of global hydrocarbons reserves' shortage, constantly growing prices for them, import is not enough as a solution to energy problem, which requires introduction of actionable regulatory instruments, targeted on national biofuel production's development.

Analysis of recent research and publications. Potential of full-scale biofuel production is characterized by significant irregularity of its realization in various countries, and their consumption efficiency, first of all, depends on actionability of government control. Regulation problems of competitive biofuel production are extensively studied in scientific work of Ukrainian and foreign scientists: P. Boucher [15], O. Varchenko [2, 3], V. Havrysh [1], C. Gamborg [16], H. Kaletnik [4], I. Kyrylenko [5], O. Litvak [8], V. Mesel-Veseliak [9], A. Mohr [17], R. Murphy [18], J. Palmer [19], O. Prutska [10], O. Stoian [12], O. Shpychak [14], W. Zhang [20] and others. But modern eurointegration processes and low consumption level of renewable energy resources, biofuels, in particular, requires further developing of methods and principles of regulation and sustainable development strategy of the national energy industry.

The purpose of the article - to carry out scientific and practical substantiation of basic principles and general systemic peculiarities of effective regulation of competitive biofuel production development. Study's methodology. The following methods were applied throughout the study: dialectical (systemization of world and domestic energy industry's historical development directions); monographic (research of priority foundations of energy policy and biofuel production's regulation formation and mechanisms); predictive (formation of conceptual foundations of regu-

lation and development strategy of competitive biofuels production), abstract-logical (theoretic generalizations and conclusion's wording).

Research results. Structural changes within world economic system condition necessity of developing and introduction into the economy of efficient regulatory instruments, which must be based on market economy's patterns and laws, as well as correspond to adequate government regulation principles. That activity requires appropriate state policy formation, aimed at the coordinated connection of price, tax, financial and budget policies, which are targeted at achievement of appropriate state priorities through introduction of actionable items in the legal sphere, scientific sphere, as well as social-ecologic sphere. In order to constantly grow domestic and international competitiveness of the national economy and provide high profitability for some industry's branches, an important state's mission is development and introduction of macroeconomic policy, which involves direct protectionism and granting subsidies to particular industry's branches, encouraging their competitiveness and economic stability. Regulation's efficiency in this particular context must be seen in tax subsidies, state insurance of foreign private investments, encouraging innovation technologies' transfer through private communication; new technical, technological and economic support programmers' development; transparent differentiated approach in foreign investments' engagement within efficient activity of certain industry's branches; stimulation of capital outflow from low-profit and non-perspective economy's branches.

General requirements of the global economy in fuel and energy resources are defined by the following processes: population growth ratio, economic growth ratios all over the world, development level of scientific and technical progress. Leading world experts are predicting unavoidable growth of global energy consumption, which will happen simultaneously with the expansion of urbanization processes and explosive growth of industrial production. Such a situation requires thoughtful usage of classic energy carriers while employing energy-saving technologies, as well as transition to renewable energy sources' usage. Biofuels are placed on the top in general structure of renewable energy sources during

current development stage, they are viewed upon as an important resource for energy sources' diversification and providing energy security.

World biofuel industry is characterized by the presence of wide array of legislative support for bioenergy industry, as well as by state programmes' presence, which are directed on increase of biofuel volume's production in particular country (and biofuel market share). In order to stimulate biofuel production, a complex of means exists, which includes legislative regulation, indicative planning of production volume, tax benefits, budget support, etc [3]. It is practical to mention that state involvement and state control in the energy sector take place in all developed countries of the world. The more powerful is the country's economy, the more attention is granted to state control of ever-growing energy resources' expenses, which make significant share of the product's cost.

As opposed to that, insufficient state control causes increased negative processes' risk in the country's economy and disregard of legislative standards, which are in operation in the fuel and energy sector [6].

In general, such factors as constant oil prices growth, demands to decrease CO2 emissions, endeavour to increase the level of energy consumption efficiency and energy independence of certain countries, endeavour to create new workplaces, all these things drive countries to introduce measures, directed on biofuel production's support.

Leaders in biofuel production are USA (36.9 millions of tonnes of oil equivalent), Brazil (18.5 millions of tonnes of oil equivalent) and Germany (3.3 millions of tonnes of oil equivalent) (figure 1). Quantity of produced biofuel in the world grew significantly throughout recent 17 years: 9.2 million of tonnes in 2000, 84.1 million of tonnes in 2017.

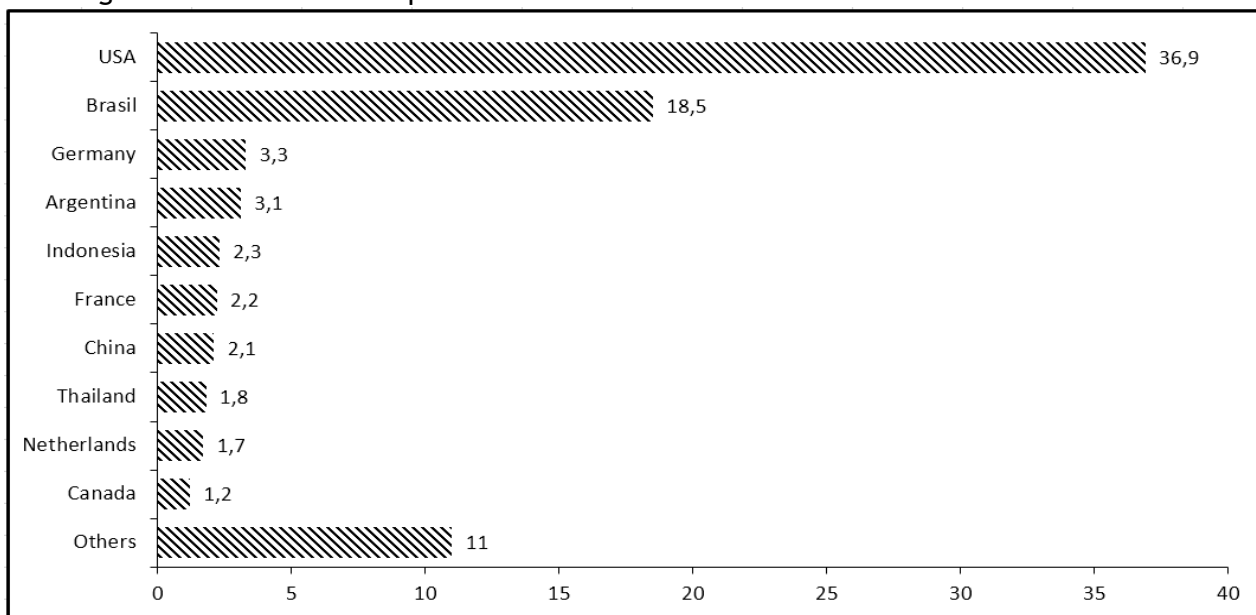

Figure 1. World leaders in biofuel production, millions of toe

Sources: Biofuel Market Reports 2019 : Trends, Analysis & Statistics.

European Union is craving to achieve 20% share of end consumption of renewable energy until 2020, 27% until 2030. Transition to a low-carbon energy system is a key element for EU countries, which have worked out several political documents and instruments, directed on the promotion of renewable energy sources. Key elements on EU level regarding renewable energy include directives, in particular, Directive of the European Parliament and of the Council on the promotion of the use of energy from renewable sources (2009). EU support is quite significant, which includes

funding of scientific studies and innovations. In particular, "Horizon 2020" innovation and research framework programme support research and developments in light electricity, concentrated solar energy, wind power, ocean power, hydropower, geothermal power, renewable heating and cooling, storing of energy, biofuel and alternative types of fuel.

EU consumption of biofuel by vehicles is currently 15515 million of toe (figure 2). Biodiesel makes 80.7% share, 18.4% - bioethanol and 0.9% - biogas (figure 3).

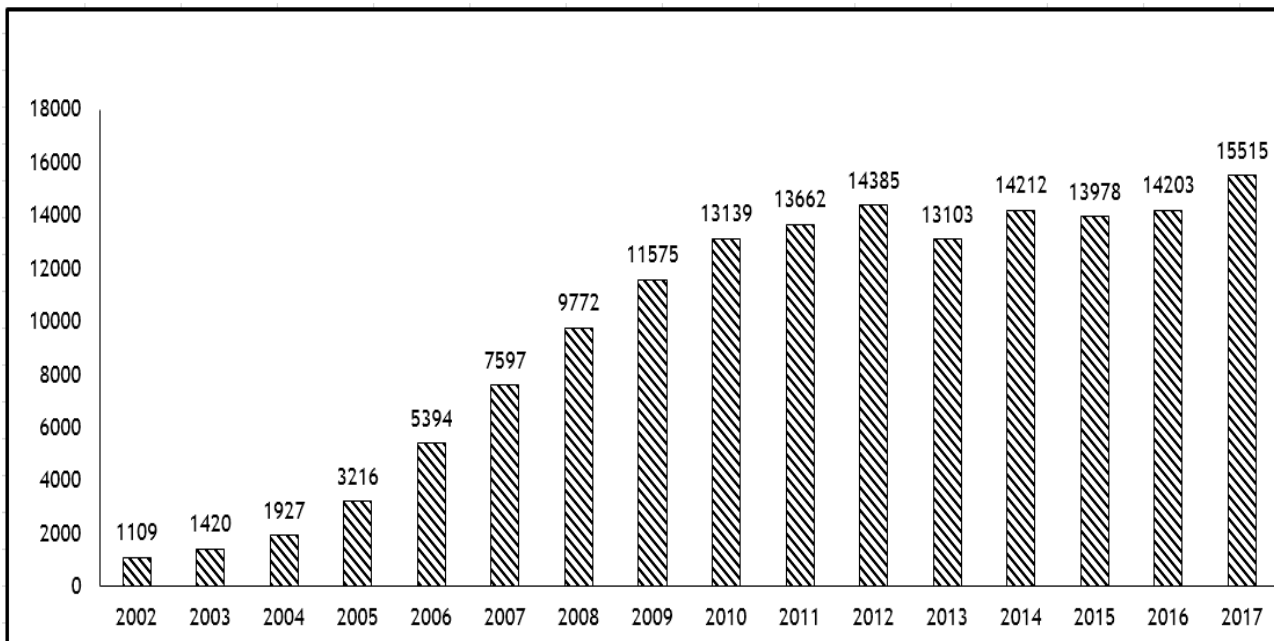

Figure 2. Biofuel consumption dynamics (liquid and biogas) by vehicles in EU, millions of toe

Sources: Data from 2002 to 2015 (Eurostat 2018), data for 2016 to 2017 (EurObserv'ER 2018 - see methodological note).

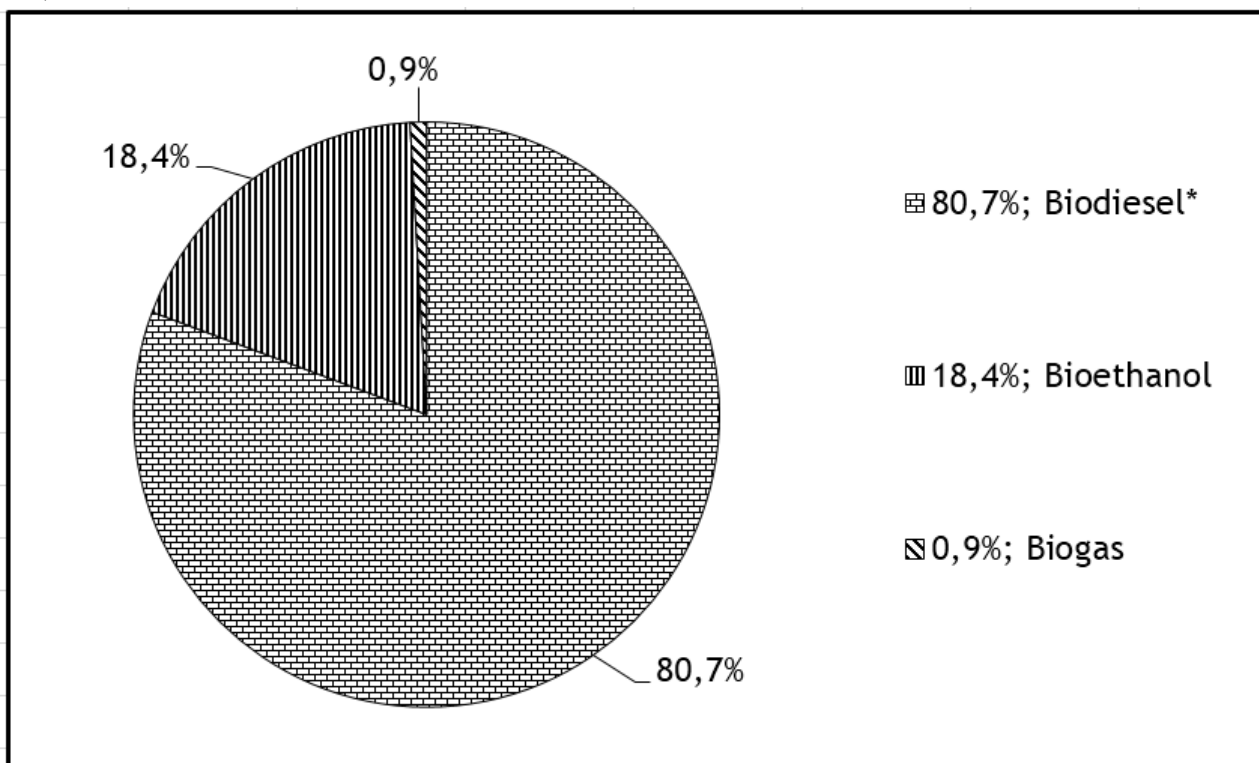

Figure 3. Total biofuel consumption shares by vehicles in EU, % (2017)

* Consumption of pure vegetable oil included in the biodiesel figure.

Source: EurObserv'ER 2018.

Significant growth of energy efficiency of Ukrainian national economy is one of the main methods to provide national security, budget fulfilment, growth of domestic products' competitiveness on the domestic and international market, solutions for social problems.

Introduction of energy-saving technologies may decrease volume of energy resources' import and deflate political pressure on our country by oil and natural gas exporters. Apart from that, reducing energy share in products' cost enables Ukraine to increase its

competitiveness on foreign markets. One of the ways to solve the mentioned problem is further targeted development of renewable energy sources. Their unconditional advantages are endless: nature and environmental safety, so EU countries are transitioning to using biomass energy; wind, solar and water-generated power. Share of renewable energy sources in some countries' energy budget is 40% and even more. In 2017, Ukraine featured only 3.8%. First of all, in order to provide efficient development of the biofuel industry, it is necessary to create an appropriate legal and economic foundation, as well as organize serial production of required equipment for various biofuels production. Further legislative acts of Ukraine must provide legal regulation for real biofuel market formation on the basis of usage of efficient and transparent mechanisms for stimulation of biofuels' pro-

duction and consumption, which must go along with government support. This is actually conditioned by the following: development and introduction of targeted and consistent national policy in biofuel production will enable Ukraine to become a valid participant of global markets of biofuel.

These problems, which were mentioned above, require general substantiation of national policy's strategic vectors in formation of biofuel production, carrying out of institutional reform and infrastructure's transformations, setting up of efficient operation of regional and national biofuel production, investment policy's transformation, formation of financial and industrial-financial organizations of various levels in order to support biofuel production. Precise algorithm of legal regulation of biofuel production on various levels is on figure 4.

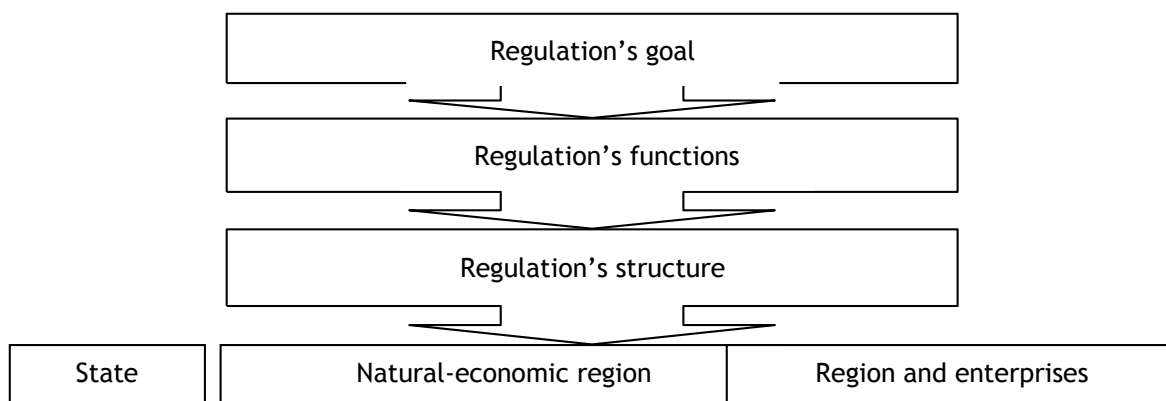

Figure 4. Algorithm of legal regulation of biofuel production's competitive development

Source: Developed by the authors.

Main means of set goal's realization will be the following: motivation of biofuel production due to tax and financial policy; standardization and legislative documents; information and technical support; technological development and commercialization; estimation of production capabilities and growth of management's influence. Domestic industry is characterized by significant technical underdevelopment and low innovation activity of economic subjects, as a result, there is an elevated technological and energy dependence from other countries. In order to carry out economic wonder while being a member of WTO and attempting to acquire EU membership, main development vectors must be directed to the organization of innovation-investment activity, accumulation and application of scientific, technological, resource

and intellectual potential. Efficient consumption of energy and fuel resources must be treated as an important part of the social-economic and industrial mechanism, which is working to overcome economic crisis in our country's economy, because significant deficit of energy resource is connected to its economic and energy independence, as well as competitiveness of its products. So, some of the main directions are introduction of resource-saving and energy-saving technologies, usage of alternative and renewable energy sources and raw materials in technological processes, exploitation of industrial technologies of biofuels production. Hierarchic levels of discovering potential production capabilities and consumption of biofuels in Ukraine are given on figure 5.

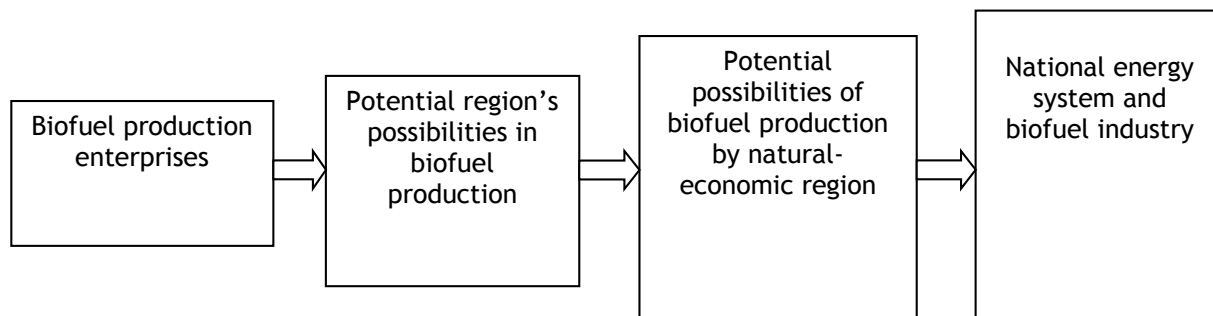

Figure 5. Hierarchic levels of discovering potential production capabilities and consumption of biofuels in Ukraine

Source: Developed by the authors.

Maintaining of mentioned development will allow growth of domestic biofuel industry's manufacturing capacity, which shall facilitate the increase of biofuel consumption in domestic energy structure. On the legislative level, Ukrainian government supports future development of renewable energy sources, establishing so-called "green tariffs" legally. But it is necessary to carry out an urgent estimation of most renewable sources' competitiveness from the suppliers' point of view, as well as their efficiency for the national economy. Precise analysis is required, market distortions are to be avoided if possible, industry's cross-subsidization is to be avoided also. The most important systemic features must be: accessibility of various energy sources and their cost specification (financial and economic), production cost, future price tendencies, ecological estimation, accessibility of "know-how", local conditions, etc. The decisive role in biofuel production's growth is in national energy security's support, the formation of a product's competitiveness and acceleration of Ukraine's economic growth processes. Main limiting factors of full-scale biofuel industry's establishment in Ukraine currently could be distributed to the following groups [11]: 1) investment attractiveness of biofuel raw materials' growing for further export; 2) imperfect and under-regulated legislative foundation in renewable energy industry; 3) absence of biofuel market's infrastructure and institutional unreadiness of the majority of customers to their usage; 4) high economic and organizational level of the biofuel market's operation requires high profitability growing and non-stop supply of energy biological raw material. In a broad sense, state regulation policy is a distinctive part and relatively independent direction within state economy control, which is based on certain

principles, applies specific methods, which are directed at increase of social-economic system's performance and anticipates cooperation of public authorities, local administration, economic subjects, their unions, society in order to coordinate interests and achieve economic development's goals [13]. State regulation of economic activity (including biofuels' production) is carried out due to the application of main control methods: economic, legal and administrative. According to Law of Ukraine "On the principles of regulatory policy in economic activity", main principles of state regulation policy are: 1) expediency - necessity's substitution of economic relations regulation in order to solve existing problem; 2) adequacy - correspondence of forms and level of economic relations' state regulation to demand of solving a problem and market requirements, taking into account all acceptable alternatives; 3) efficiency - achievement of maximum positive results due to minimally possible expenses of economic subjects' resources, citizens' and state's resources; 4) balance - regulatory activity is to support balance between interests of economic subjects, citizens and state; 5) predictability - consistency in regulatory activity, its conformity to state policy's goals and regulatory acts preparation plans, which enables economic subjects to plan their activity; 6) transparency and taking public opinion into account - openness for individuals and companies (and their unions) concerning actions of regulatory authorities, obligatory review of proposals and initiatives, submitted by individuals and companies in lawful manner, by regulatory authorities; obligatory and timeliness bringing to the notice of individuals and companies (concerned parties) of regulatory documents; informing the public about carrying out regulatory activity.

Conclusion. So national economy's energy efficiency growth requires urgent means, which shall provide the following: carry out transition to competitive domestic and international energy markets; shape up efficient internal infrastructure; introduce transparent market rules within energy sector; increase financial discipline level and level of responsibility regarding timely payments for used energy resources, also avoidance of counter-trading; introduce mechanisms of non-payment risks insurance; provide systemic control of price-making processes in energy sector; introduce mixed government-market regulation system of energy market's subjects

activity; carry out systemic control of natural monopolies' activity; increase renewable energy sources' share in national consumption structure, with priority to biologically sourced fuel types.

Abidance of suggested principles of government regulatory policy will allow intensive development and establishment of competitive biofuel production in Ukraine, create favourable conditions for bringing investments in agricultural industry, introduction of innovative technologies and modern experience of efficient operation of agriculture on the diversity and industry clustering principles.

References

1. Bogatyreva, V.V., Gavrish, V.I., Nitsenko, V.S., & Pavlov, K.V. (2017). *Alternativnye toplivno-jenergeticheskie resursy: jekonomiko-upravlencheskie aspekty ispolzovaniya v uslovijah innovacionnogo razvitiya obshhestva [Alternative fuel and energy resources: economic and managerial aspects of use in the conditions of innovative development of society]*. Novopolots: Polots. state univ. [In Russian].
2. Varchenko, O.M. (2017). Instrumenty derzhavnoi pidtrymky vyrobnytstva biopalyva u providnykh krainakh svitu ta napriamy yikh vykorystannia u vitchyzniani praktytysi [Instruments of state support for biofuel production in the leading countries of the world and directions of their use in domestic practice]. *Innovatsiyna ekonomika*, 9-10 (71), pp. 18-23 [In Ukrainian].
3. Varchenko, O.M. & Slupyan, K.V. (2009). Ekonomichnyi mekhanizm rehuliuвання rynku biopalyva u providnykh krainakh svitu [Economic mechanism for regulating the biofuel market in leading countries]. *Visnyk ahrarnoyi nauky*, 11, pp. 62-67 [In Ukrainian].
4. Kaletnik, G.M. & Klymchuk, O.V. (2013). Ekolohichna enerhetyka - osnova rozvytku ekonomiky derzhavy [Ecological energy - the basis of the development of the state economy]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 2-3, pp. 14-17 [In Ukrainian].
5. Kirilenko, I.G., Demyanchuk, V.V., & Andryushchenko, B.V. (2010). Formuvannia rynku ukrainskoho biopalyva: peredumovy, perspektivy, stratehiia [Formation of the Ukrainian biofuel market: preconditions, prospects, strategy]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 62-66 [In Ukrainian].
6. Klymchuk, O.V. (2016). Pryntsypy formuvannia enerhetychnoi polityky Ukrainy na zasadakh konkurentospromozhnosti v umovakh ekonomichnoho rozvytku [Principles of formation of the energy policy of Ukraine on the basis of competitiveness in conditions of economic development]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 7, pp. 64-73 [In Ukrainian].
7. Klymchuk, O.V. (2016). Kontseptualni pryntsypy rozrobky ta rehuliuвання enerhetychnoi polityky Ukrainy na konkurentospromozhnomu rivni [Conceptual principles of development and regulation of Ukraine's energy policy at a competitive level]. *Biznes Inform*, 2, pp. 83-87 [In Ukrainian].
8. Litvak, O.A. (2015). Bioekonomichni priorytety u rozvytku ahrarnoho sektora [Bioeconomic priorities in the development of the agrarian sector]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 8. Retrieved from: <http://global-national.in.ua> [In Ukrainian].
9. Mesel-Veselyak, V.Ya. (2015). Vyrobnytstvo alternatyvnykh vydiv enerhetychnykh resursiv yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Production of alternative types of energy resources as a factor for improving the efficiency of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 18-27 [In Ukrainian].

Список бібліографічних посилань

1. Альтернативные топливно-энергетические ресурсы: экономико-управленческие аспекты использования в условиях инновационного развития общества / Богатырева В. В., Гавриш В. И., Нищенко В. С., Павлов К. В. Новополюцк : Полт. гос. ун-т, 2017. 324 с.
2. Варченко О. М. Инструменты державної підтримки виробництва біопалива у провідних країнах світу та напрямки їх використання у вітчизняній практиці. *Інноваційна економіка*. 2017. № 9-10 (71). С. 18-23.
3. Варченко О. М., Слупян К. В. Економічний механізм регулювання ринку біопалива у провідних країнах світу. *Вісник аграрної науки*. 2009. № 11. С. 62-67.
4. Калетнік Г. М., Климчук О. В. Екологічна енергетика - основа розвитку економіки держави. *Збалансоване природокористування*. 2013. № 2-3. С. 14-17.
5. Кириленко І. Г., Дем'ячук В. В., Андрющенко Б. В. Формування ринку українського біопалива: передумови, перспективи, стратегія. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 62-66.
6. Климчук О. В. Принципи формування енергетичної політики України на засадах конкурентоспроможності в умовах економічного розвитку. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. Вип. № 7. С. 64-73.
7. Климчук О. В. Концептуальні принципи розробки та регулювання енергетичної політики України на конкурентоспроможному рівні. *Бізнес Інформ*. 2016. № 2. С. 83-87.
8. Литвак О. А. Біоекономічні пріоритети у розвитку аграрного сектора. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 8. URL : <http://global-national.in.ua>.
9. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво альтернативних видів енергетичних ресурсів як фактор підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 18-27.
10. Прутська О. О. Державне регулювання розвитку ринку біопалива в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1 (5). С. 179-182.
11. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.07.2014 р. № 1160-15. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.
12. Стоян О. Ю. Теоретичні основи функціонування механізмів державного регулювання розвитку сфери відновлювальної енергетики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 7. URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=811>.
13. Шибалева Н. В. Визначення та принципи регуляторної політики. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць. Тернопільський національний економічний університет. 2014. Том 18. № 1. С. 114-119.
14. Шпичак О. М. Економічні проблеми виробництва біопалива та продовольча безпека України. *Економіка АПК*. 2009. № 8. С. 11-19.
15. Boucher P., Smith R., Millar K. Biofuels under the spotlight: the state of assessment and potential for integration. *Sci Public Policy*. 2014. Vol. 41 (3). Pp. 283-293.

10. Prutskaya, O.O. (2010). Derzhavne rehuliuвання rozvytku rynku biopalyva v Ukraini [State regulation of the development of the biofuels market in Ukraine]. *Bulletin of the Zaporizhzhya National University*, 1 (5), pp. 179-182 [In Ukrainian].

11. Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoj polityky u sferi hospodarskoj diialnosti: Zakon Ukrainy vid 11.07.2014 r. № 1160-15 [On the principles of state regulatory policy in the field of economic activity: Law of Ukraine dated 11.07.2014, No. 1160-15]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1160-15> [In Ukrainian].

12. Stoyan, O.Yu. (2015). *Teoretychni osnovy funktsionuvannia mekhanizmiv derzhavnoho rehuliuвання rozvytku sfery vidnovliuvainoi enerhetyky [Theoretical bases of functioning of mechanisms of state regulation of the development of the renewable energy sector]*. Kyiv: Nauka. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=811> [In Ukrainian].

13. Shibaeva, N.V. (2014). Vyznachennia ta pryntsyipy rehuliatornoj polityky [Definition and principles of regulatory policy]. *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats. Ternopilskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet*, Vol. 18, No. 1, pp. 114-119 [In Ukrainian].

14. Shpichak, O.M. (2009). Ekonomichni problemy vyrobnytstva biopalyva ta prodovolcha bezpeka Ukrainy [Economic problems of biofuel production and food safety of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 11-19 [In Ukrainian].

15. Boucher, P., Smith, R., & Millar, K. (2014). Biofuels under the spotlight: the state of assessment and potential for integration. *Sci Public Policy*, 41 (3), pp. 283-293 [In English].

16. Gamborg, C., Anker, H.T., & Sandoe, P. (2014). Ethical and legal challenges in bioenergy governance: coping with value disagreement and regulatory complexity. *Energy Policy*, 69, pp. 326-333 [In English].

17. Mohr, A. & Raman, S. (2013). Lessons from first-generation biofuels and the implications for sustainability appraisal of second-generation biofuels. *Energy Policy*, 63, pp. 114-122 [In English].

18. Murphy, R., Woods, J., Black, M., & McManus, M. (2011). Global developments in the competition for land from biofuels. *Food Policy*, 36, pp. 52-61 [In English].

19. Palmer, J. (2012). Risk governance in an age of wicked problems: lessons from the European approach to indirect land-use change. *J Risk Res*, 15, pp. 495-513 [In English].

20. Zhang, W., Yu, E., Rozelle, S., Yang, J., & Msangi, S. (2013). The impact of biofuel growth on agriculture: Why is the range of estimates so wide? *Food Policy*, 38, pp. 227-239 [In English].

16. Gamborg C., Anker H.T., Sandøe P. Ethical and legal challenges in bioenergy governance: coping with value disagreement and regulatory complexity. *Energy Policy*. 2014. Vol. 69. Pp. 326-333

17. Mohr A., Raman S. Lessons from first-generation biofuels and the implications for sustainability appraisal of second-generation biofuels. *Energy Policy*. 2013. Vol. 63. Pp. 114-122.

18. Murphy R., Woods J., Black M., McManus M. Global developments in the competition for land from biofuels. *Food Policy*. 2011. Vol. 36. pp. 52-61.

19. Palmer J. Risk governance in an age of wicked problems: lessons from the European approach to indirect land-use change. *J Risk Res*. 2012. Vol. 15. Pp. 495-513.

20. Zhang W., Yu E., Rozelle S., Yang J., Msangi S. The impact of biofuel growth on agriculture: Why is the range of estimates so wide? *Food Policy*. 2013. Vol. 38. Pp. 227-239.

Климчук О.В., Ходаківська О.В. Регуляторна політика конкурентоспроможного виробництва біопалив в Україні

Мета статті - обґрунтувати засадничі принципи і загальносистемні підходи щодо ефективного регулювання розвитку національного конкурентоспроможного виробництва біопалив.

Методика дослідження. Використано наступні наукові методи: діалектичний та аналітичних узагальнень (систематизація історичних передумов становлення і розвитку біопаливного виробництва); монографічний (дослідження пріоритетних засад формування і механізмів регулювання енергетичної політики та виробництва біопалив); прогностичний (формування концептуальних засад регулювання й удосконалення стратегії розвитку конкурентоспроможного виробництва біопалив); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Запропоновано алгоритм нормативно-правового забезпечення та організаційно-економічного регулювання розвитку конкурентоспроможного виробництва біопалив. Визначено ієрархічні рівні вишукування потенційних можливостей виробництва та споживання біопалив в Україні. Для формування й розвитку конкурентоспроможного виробництва біопалив в Україні, окрім загальноновизнаних принципів державної регуляторної політики, якими є принципи доцільності, адекватності, ефективності, збалансованості, передбачуваності, прозорості та врахування громадської думки, запропоновано використовувати принципи послідовності, гнучкості, гомеостатичності, компетентності та синергізму.

Елементи наукової новизни. Удосконалено механізм регулювання розвитку конкурентоспроможного виробництва біопалив на основі базових принципів і загальносистемних закономірностей, що відрізняються від наявних наукових розробок наданням пріоритету інноваційності та кластерним підходом.

Практична значущість. Розглянуто регуляторні інструменти процесу виробництва біопалив, що посилює економічну й енергетичну незалежність країни та створює умови для зростання конкурентоспроможності біопалив на енергетичному ринку. Рис.: 5. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: державне регулювання; економічний розвиток; енергетична незалежність; біопаливна індустрія; конкурентоспроможність; регуляторні інструменти.

Климчук Олександр Васильович - доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: klymchukov@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9427-9561>

Ходаківська Ольга Василівна - доктор економічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з науково-проектної роботи, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Климчук А.В., Ходаковская О.В. Регуляторная политика конкурентоспособного производства биотоплив в Украине

Цель статьи - обосновать основные принципы и общесистемные подходы по эффективному регулированию развития национального конкурентоспособного производства биотоплив.

Методика исследования. Используются следующие научные методы: диалектический и аналитических обобщений (систематизация исторических предпосылок становления и развития биотопливного производства); монографический (исследование приоритетных принципов формирования и механизмов регулирования энергетической политики и производства биотоплива); прогностический (формирование концептуальных основ регулирования и совершенствования стратегии развития конкурентоспособного производства биотоплив), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. Предложен алгоритм нормативно-правового обеспечения и организационно-экономического регулирования развития конкурентоспособного производства биотоплива. Определены иерархические уровни изыскания потенциальных возможностей производства и потребления биотоплив в Украине. Для формирования и развития конкурентоспособного производства биотоплив в Украине, кроме общепризнанных принципов государственной регуляторной политики, которыми являются принципы целесообразности, адекватности, эффективности, сбалансированности, предсказуемости, прозрачности и учета общественного мнения, предложено использовать принципы последовательности, гибкости, гомеостатичности, компетентности и синергизма.

Элементы научной новизны. Усовершенствован механизм регулирования развития конкурентоспособного производства биотоплив на основе базовых принципов и общесистемных закономерностей, что отличаются от имеющихся научных разработок представлением приоритета инновационности и кластерным подходом.

Практическая значимость. Рассмотрены регуляторные инструменты процесса производства биотоплив, что усиливает экономическую и энергетическую независимость страны и создает условия для роста конкурентоспособности биотоплив на энергетическом рынке. Илл. : 5. Библиогр. : 20.

Ключевые слова: государственное регулирование; экономическое развитие; энергетическая независимость; биотопливная индустрия; конкурентоспособность; регуляторные инструменты.

Климчук Александр Васильевич - доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры административного менеджмента и альтернативных источников энергии, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: klymchukov@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9427-9561>

Ходаковская Ольга Васильевна - доктор экономических наук, старший научный сотрудник, заместитель директора по научно-проектной работе, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборони, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

The article has been received 02.05.2019

Revision: 11.05.2019

Бібліографічний опис для цитування:

Klymchuk O.V., Khodakivska O.V. Regulatory policy of competitive biofuel production in Ukraine. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 6 – 14.

*

Ю.М. ГАЛЬЧИНСЬКА, кандидат економічних наук, доцент

Оцінка потенціалу біомаси побічної продукції сільськогосподарських культур в аграрному секторі економіки

Мета статті - удосконалити методичні підходи щодо оцінки енергетичного потенціалу біомаси побічної продукції сільськогосподарських культур в Україні, розглянути можливості його реалізації та послаблення імпортозалежності від традиційних видів енергетичних ресурсів.

Методика дослідження. В процесі дослідження використано методи: індукції, дедукції, що дало можливість виокремити та поглибити обґрунтування доцільності використання видів біомаси, які не створюють протиріч із продовольчим забезпеченням; системний підхід для послідовної оцінки економічного енергетичного потенціалу конкретних видів біомаси; аналізу та синтезу, групування, що дозволило здійснити оптимальний розподіл виробленої біомаси соломи за потребами; графічний, табличний, метод порівняння дали змогу виявити просторові й часові особливості формування біомаси сільськогосподарського походження; абстрактно-логічний, статистичний, розрахунково-конструктивний, кореляційно-регресійного аналізу та ін.

Результати дослідження. Здійснено оцінку економічного енергетичного потенціалу біомаси побічної продукції сільськогосподарських культур в сільськогосподарських підприємствах, яка отримана після обрізки плодівих дерев і винограду, відходів від обробки деревини, промислової переробки сільськогосподарської сировини, соломи та рослинних відходів, що дало можливість визначити загальні можливості аграрного сектору в енергетичному забезпеченні без загроз продовольчій безпеці держави.

Елементи наукової новизни. Запропоновано методичний підхід оптимального розподілу побічної продукції зернових колосових культур, зокрема соломи, за потребами у добривах, для підстилки тварин та для виробництва біоенергії. Запропоновано комплексний підхід та на його основі здійснено розрахунок сукупного економічно-енергетичного потенціалу біомаси, отриманої в сільському господарстві без створення загроз продовольчій безпеці держави.

Практична значущість. Здійснено оцінку сукупного економічного енергетичного потенціалу біомаси побічної продукції сільськогосподарських культур в аграрному секторі як у цілому по Україні, так і по регіонах, проведено деталізовані розрахунки по окремих джерелах отримання біомаси, які не є основною продукцією сільського господарства. Табл.: 9. Рис.: 4. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: біомаса; біоенергетика; біопаливо; енергетична проблема; сільськогосподарська сировина для виробництва біопалива; традиційні види пального.

Гальчинська Юлія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)
E-mail: galchynskaya@gmail.com

Постановка проблеми. Україна володіє значними обсягами земельних ресурсів для ведення сільськогосподарського виробництва і здатна не лише забезпечити власні потреби в продуктах харчування, а й виробляти сировину для біоенергетики. Це набуває особливого значення з огляду на те, що лише трохи більше половини внутрішнього споживання первинної енергії задовольняється за рахунок власних енергетичних ресурсів. За такої імпортозалежності традиційних видів енергоресурсів необхідно відходити від енергоємних технологій та вишукувати альтернативні шляхи задоволення енергетичних потреб. Для цього необхідні всебічне дослідження джерел наявних біо-

енергетичних ресурсів у вітчизняному аграрному секторі, оцінка потенціалу біомаси, можливостей залучення її у процес переробки в кінцевий енергетичний продукт, розроблення стратегій цільового використання. При цьому слід враховувати, що аграрні відтворювальні цикли тісно пов'язані з біологічними законами та мають сезонний характер виробничих процесів. У свою чергу це буде зумовлювати особливості виробничих циклів при переробці біомаси, в тому числі й у біопаливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення можливостей залучення додаткових альтернативних джерел енергії, зокрема біологічних, застосування принципів збереження енергії, оцінка енергетичного потенціалу біосфери, пошук шляхів його

© Ю.М. Гальчинська, 2019

реалізації знаходимо у фундаментальних працях таких науковців, як В. Вернадський [2], Г. Гельмгольц [6], Ф. Кене [11], С. Подолинський [14] та ін. У подальшому, із розвитком біологічної та хімічної наук праці згаданих учених були покладені в основу досліджень щодо пошуку технологій акумуляції та переробки біомаси у різні види біопалива (біогаз, біодизель, біоетанол). Відомі праці Г. Гелетухи [5], С. Девянина [8], В. Дубровіна [1], Л. Сльоза [15] та інших науковців. Дослідження економічних та організаційних аспектів цих проблем представлені в наукових працях Г. Голуба [7], Г. Калетніка [10], І. Кириленка [12], В. Месель-Веселяка [13], О. Шпичака [9, 16] та інших [17-21].

Мета статті - удосконалити методичні підходи щодо оцінки енергетичного потенціалу біомаси побічної продукції сільськогосподарських культур в Україні, розглянути можливості його реалізації та послаблення імпортозалежності від традиційних видів енергетичних ресурсів.

Виклад основних результатів дослідження. Останніми роками, у зв'язку зі світовою енергетичною кризою, продукція й відходи сільського господарства почали розглядати як паливні ресурси. Найбільший енергетичний потенціал серед продукції і відходів сільського господарства припадає на тверду біомасу. Важливою передумовою ефективного використання твердої біомаси сільського господарства в біоенергетиці виступає правильна та достовірна оцінка її потенціалу.

При цьому існує ряд коригуючих факторів, які впливають на оцінку та які практично неможливо врахувати при прогнозі енергетичного потенціалу біомаси. Зокрема це погодні умови, кліматичні зміни, різноманітні стихійні явища, що впливають на врожайність і біологічний розвиток рослин. Тому під час таких розрахунків та їх використання важливо здійснювати відповідні коригування.

На сьогодні набуває поширення виробництво енергії біопалива з біомаси обрізків та викорчуваних багаторічних сільськогосподарських насаджень, що являє собою перспективний і важливий напрям для підвищення енергетичної безпеки на місцевому та національному рівнях. Деревина, що утворюється від обрізків та залишається після очищення виноградників і фруктових

садів наприкінці виробничого циклу, є одним із видів аграрних відходів, які зазвичай спалюють або заорюють у ґрунт з метою їх утилізації.

Деревина, одержана в процесі обрізки чи викорчування багаторічних сільськогосподарських плантації, може бути використана як для власних енергетичних потреб господарства (заміщення природного газу, вугілля), так і реалізована у вигляді дров, тріски чи гранул. Теперішня вітчизняна практика поводження з такими відходами - їх накопичення й спалювання у відкритому вогнищі, та інколи - подрібнення і заорювання у ґрунт з метою підвищення його родючості.

Для оцінки економічного енергетичного потенціалу біомаси обрізків та викорчуваних багаторічних сільськогосподарських насаджень доцільно застосовувати методичний підхід, який враховує динамічні зміни у розмірах площ під відповідними насадженнями, технічну доступність обрізок та їх теплотворну здатність. Формула матиме наступний вигляд:

$$P_e = \sum_{i=1}^n Spac_i \cdot Pr_i \cdot Kt_i \cdot Koe_i, \quad (1)$$

де $Spac_i$ - площа під виноградниками або плодовими деревами i -го виду у плодоносному віці, га;

Pr_i - питомий вихід обрізок виноградників або плодих дерев i -го виду у плодоносному віці для розрахунку теоретичного потенціалу біомаси, т/га;

$Kt_i = 0,8$ (орієнтовне значення) - коефіцієнт технічної доступності обрізок для розрахунку технічного потенціалу біомаси;

Koe_i - коефіцієнт перерахунку потенціалу біомаси у нафтовий еквівалент: теплотворна здатність відходів рослинництва/теплотворна здатність нафтового еквівалента.

На основі зазначеної методики здійснено оцінку економічного енергетичного потенціалу деревини із обрізків плодих дерев та виноградників у сільськогосподарських підприємствах України в динаміці (табл. 1). Встановлено, що в цілому протягом 2010-2017 рр. він зменшився практично вдвічі - до 61,3 тис. т н.е. у 2017 р. Це відбулося переважно за рахунок зменшення площ під виноградниками внаслідок окупації Автономної Республіки Крим. Саме на них припала найбільша частка - 49%, у структурі економічного енергетичного потенціалу.

1. Оцінка економічного енергетичного потенціалу деревини з обрізків плодових дерев та виноградників у сільськогосподарських підприємствах України

Насадження	2010		2015		2016		2017		2017 до 2010, %
	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	
Виноградники	51,6	49,2	27,5	40,5	28,4	44,9	26,9	43,9	52,1
Зерняткові	42,5	40,5	32,9	48,5	28,2	44,5	27,7	45,2	65,2
Кісточкові	10,8	10,3	7,5	11,0	6,8	10,7	6,7	10,9	62,0
Разом	104,9	100,0	67,9	100,0	63,3	100,0	61,3	100,0	58,4

Джерело: Розраховано автором.

Також було здійснено оцінку по областях, що забезпечує ширші можливості для пошуку напрямів реалізації останнього (рис. 1). Встановлено, що найбільше біомаси з обрізків виноградників отримують у Миколаївській - 4,8 тис. т н.е., Одеській - 18,8 тис. т

н.е. та Херсонській - 3,4 тис. т н.е. областях. Це пояснюється географічним розташуванням згаданих областей та сприятливими кліматичними умовами для вирощування виноградників і плодових дерев.

Рис. 1. Географія економічного енергетичного потенціалу деревини з обрізків плодових дерев та виноградників в Україні у 2017 р., тис. т н.е.

Джерело: Побудовано автором.

Крім того, необхідно розглянути підходи до визначення енергетичного потенціалу відходів від деревини у лісовому господарстві. Такі відходи класифікуються за двома групами: лісові та виробничі. Перша група - це відходи із загиблих дерев, опалих гілок, згорілих дерев і відходів, що одержують у результаті заготівлі, вибракування і транспортування. Друга група - вибракування дерев.

Враховуючи зазначену класифікацію доцільно використати наступний підхід для визначення енергетичного потенціалу відходів деревини:

$$P_{дер} = (V_{дер} \cdot K_1 + (V_{дер} - V_{екс}) \cdot K_2 + V_{дер} \cdot Q_{дер}), \quad (2)$$

де $V_{дер}$ - об'єм заготівлі деревини, м³;

$K_1 = 0,1$ - коефіцієнт відходів при лісозаготівлі;

$V_{екс}$ - об'єм лісу (кругляку), поставленого на експорт, м³;

$K_2 = 1 - (0,2 \dots 0,25) = 0,8 \dots 0,75$ - сумарний коефіцієнт відходів первинної і вторинної переробки деревини;

$Q_{дер}$ - теплотворна здатність щільної деревини при лісозаготівлі.

На основі цього підходу визначаємо економічний енергетичний потенціал відходів деревини в Україні та його зміни у просторовому вимірі (табл. 2).

2. Оцінка економічного енергетичного потенціалу відходів деревини в Україні

Рік	Заготівля деревини, тис. м ³ щільн.	Експорт деревини, тис. м ³ щільн.		Об'єми відходів деревини		Заготівля дров, тис. м ³ щільн.	Енергетичний потенціал відходів деревини, тис. т н.е.
		лісо-матеріали	деревина паливна	лісозаготівля, тис. м ³ щільн.	перероблення, тис. м ³ щільн.		
2010	16145,6	2933	900	1615	8619	4102,0	2783,6
2015	19267,7	3009	1698	1927	10192	6293,8	3646,2
2016	19605,7	2075	1703	1961	11080	6922	3934,7
2017	18913,9	14,2	1474	1891	12198	7172	4146,5
2017 до 2010, %	117,1	0,5	163,8	117,1	141,5	174,8	149,0

Джерело: Розраховано автором за даними статистичного збірника «Довкілля України».

Протягом 2010-2017 рр. відбулося нарощування заготівлі деревини на 17%, або на 2768 тис. м³, що у свою чергу збільшило й об'єми відходів деревини через лісозаготівлю та переробку, відповідно на 17 та 41,5%. І хоча заготівля дров зросла на 75%, або 3070 тис. м³, спрямованість тенденцій в їх щорічних змінах подібна. Зважаючи на те, що з 1 листопада 2015 р. забороняється вивезення за межі митної території України в митному режимі експорту необроблених лісоматеріалів: деревних порід (крім сосни) - з 1 листопада 2015 р., деревних порід сосни -

з 1 січня 2017 р., обсяги «офіційного» експорту «ділової» деревини зменшилися. Проте, за оцінками експертів, рівень вирубування лісів не зменшився, а лише перейшов у тіньову площину. У проведених розрахунках неможливо враховувати ці обсяги сировини через відсутність достовірної інформації.

У цілому спостерігається тенденція до стійкого збільшення заготівлі деревини і, відповідно, зростання енергетичного потенціалу відходів такої.

Аналогічні розрахунки виконані по областях (рис. 2).

Рис. 2. Географія оцінки енергетичного потенціалу деревної біомаси у 2017 р., тис. т н.е.

Джерело: Побудовано автором.

Також як один із видів біомаси та відповідно джерел енергетичної сировини слід вказати побічні продукти виробництва і переробки сільськогосподарських культур - соломі, соняшникові стебла та лушпиння, стебла кукурудзи тощо. Окремі із них можна

використовувати як добрива та приорювати, наприклад соломі. В такому випадку сільськогосподарський товаровиробник повинен оцінити доцільність того чи іншого напрямку використання побічної продукції залежно від власних потреб і економічних умов.

Для оцінки економічного енергетичного потенціалу біомаси з побічних продуктів виробництва продукції рослинництва та її переробки було використано наступну формулу:

$$P_e = \sum_{i=1}^n Cpr_i \cdot Kr_i \cdot Koe_i, \quad (3)$$

де Cpr_i - обсяг переробленої сировини i -го типу (наприклад, насіння соняшнику);

Kr_i - коефіцієнт відходів, що визначає обсяг утворення відходів при обробці певного виду сировини;

Koe_i - коефіцієнт перерахунку потенціалу біомаси у нафтовий еквівалент: теплотворна здатність відходів переробки / теплотворна здатність нафтового еквівалента.

Розрахунки здійснено на прикладі лушпиння соняшнику та рису. Дослідження свід-

чать, що протягом 2010-2017 рр. обсяги переробки насіння соняшнику збільшилися на 65% та досягли 11,1 млн т. Щодо рису ситуація протилежна - вони зменшилися більше ніж удвічі - до 63,9 тис. т обсягів виробництва, що у свою чергу зумовлено анексією АР Крим.

Зазначені тенденції позначилися на змінах економічного енергетичного потенціалу відходів переробленої сировини в Україні протягом 2010-2017 рр. (табл. 3). Загальний економічний енергетичний потенціал відходів переробленої сировини підвищився майже вдвічі - до 602 тис. т н.е., за рахунок збільшення обсягів виробництва та площ під посівами соняшнику, що, насамперед, відбулося через високу маржинальність цієї культури.

3. Оцінка економічного енергетичного потенціалу відходів переробленої сировини в Україні

Сировина	2010		2015		2016		2017		2017 до 2010, %
	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	
Лушпиння насіння соняшнику	363	96,8	421	98,6	490	99,0	596	99,0	164,2
Лушпиння рису	12,2	3,3	5,4	1,3	5,6	1,1	5,5	0,9	45,1
Разом	375	100	427	100	495	100	602	100	160,5

Джерело: Розроблено автором.

Розрахунок економічного енергетичного потенціалу відходів переробленої сировини сільськогосподарських підприємств України

по областях представлено за даними 2017 р. (рис. 3).

Рис. 3. Географія оцінки економічного енергетичного потенціалу біомаси відходів переробної промисловості (лушпиння соняшнику та рису) у 2017 р., тис. т н.е.

Джерело: Побудовано автором.

Встановлено, що найбільше біомаси сконцентровано в Одеській, Запорізькій, Миколаївській та Кіровоградській областях, де зосереджено виробництво соняшнику. Відповідно більша частка лушпиння рису у структурі біомаси в Херсонській та Одеській областях, що підтверджується сприятливими кліматичними умовами для вирощування цієї культури.

Крім того, розрахунки потенціалу біомаси виконані в частині таких побічних продуктів вирощування зернових та олійних культур, як солома та стебла кукурудзи. Проблематичністю такої оцінки є складність визначення обсягів соломи, зібраної у кожному регіоні, враховуючи застосування різних технологій для вирощування зернових культур.

У розрахунках було прийнято теоретичну величину виходу соломи, яка змінна в динаміці й залежить від урожайності зернових і олійних культур. Так, для озимої пшениці з урожайністю 10-25 ц/га вихід побічної продукції знаходиться в межах 20,4-45,9 ц/га, а з урожайністю 26-40 ц/га урожайність соломи становить 46,7-57,9 ц/га. Виходячи з цього побудовано рівняння лінійної залежності виходу побічної продукції від урожайності основної культури (рис. 4). Хоча зауважимо, що існують низькостебельні сорти озимої пшениці із високою урожайністю.

За даним рівнянням розраховано теоретичний вихід соломи за роками, яке має вигляд: $Y = a_0 + a_1 X$.

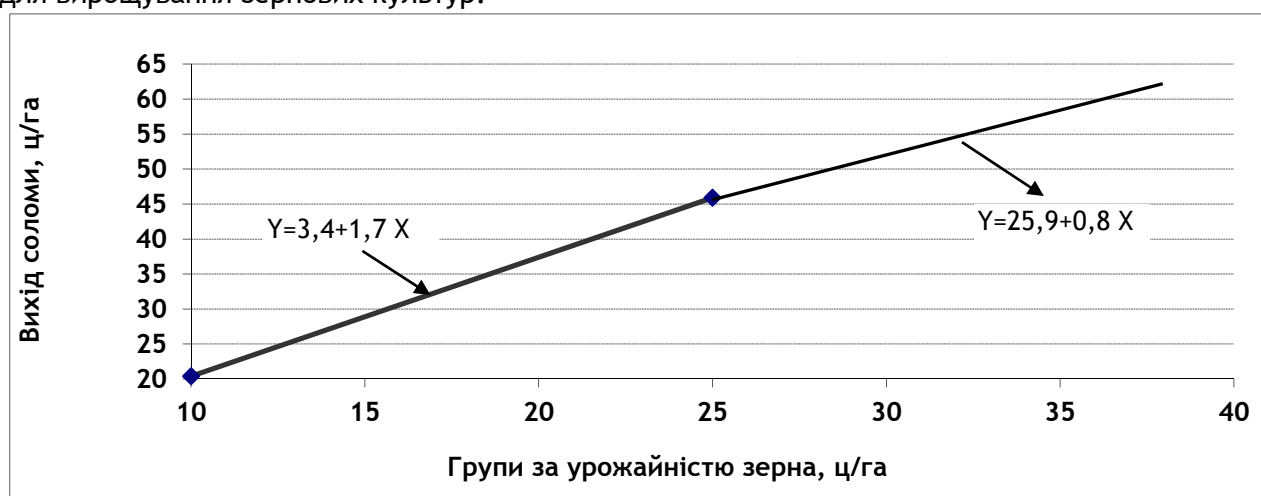

Рис. 4. Рівняння залежності виходу соломи від урожайності пшениці озимої

Джерело: Розраховано й побудовано автором.

При розрахунку енергетичного потенціалу за регіонами нами було враховано відмінності у рівні урожайності залежності від вирощуваних сортів в тій чи іншій природно-

кліматичній зоні. Для цього побудовано рівняння різних видів зернових і олійних культур залежно від виходу побічної продукції при різній урожайності (табл. 4).

4. Рівняння залежності виходу побічної продукції від урожайності основної

Вид продукції	Рівень урожайності, ц/га	Рівняння регресії
Озиме жито	10-25	$Y = 8,47 + 1,33 X$
	26-40	$Y = 25,0 + 1,0 X$
Озима пшениця	10-25	$Y = 3,4 + 1,7 X$
	26-40	$Y = 25,9 + 0,8 X$
Яра пшениця	10-20	$Y = 4,2 + 1,3 X$
	21-30	$Y = 19,8 + 0,5 X$
Ячмінь	10-20	$Y = 6,5 + 0,9 X$
	21-35	$Y = 6,95 + 0,91 X$
Овес	10-20	$Y = 1,2 + 1,5 X$
	21-35	$Y = 16,45 + 0,69 X$
Просо	2-20	$Y = 4,5 + 1,5 X$
	21-30	$Y = -7,0 + 2,0 X$
Кукурудза	10-35	$Y = 17,5 + 1,2 X$
	36-110	$Y = 25,95 + 0,95 X$

Горох	5-21	$Y=4,91+1,22 X$
	22-30	$Y=3,0+1,2 X$
Гречка	5-15	$Y=4,7+1,7 X$
	16-30	$Y=10,09+1,31 X$
Соняшник	8-30	$Y=5,3+1,8 X$
	31-40	$Y=24,67+1,13 X$
Соя	5-15	$Y=4,7+1,7 X$
	16-30	$Y=18,43+0,79 X$
Ріпак	5-15	$Y=4,7+1,7 X$
	16-30	$Y=18,43+0,79 X$

Джерело: Розраховано автором.

Враховуючи наведені вище дані було визначено вихід побічної продукції різних видів зернових та олійних культур у сільськогосподарських підприємствах України протягом 2010-2017 рр. (табл. 5) Результати досліджень свідчать, що обсяг побічної продукції збільшився по таких культурах, як куку-

рудза, соняшник, ріпак та соя, відповідно до збільшення обсягів виробництва через високу прибутковість їх вирощування. Зокрема вихід побічної продукції збільшився по кукурудзі, соняшнику та сої - вдвічі, по ріпаку - в півтора раза.

5. Вихід побічної продукції зернових та олійних культур у сільськогосподарських підприємствах України, тис. т

Культури	2010	2015	2016	2017	2017 до 2010, %
Озиме жито	553	388	407	587	106,1
Озима пшениця	22379	30294	28663	28434	127,1
Яра пшениця	757	445	527	569	75,2
Ячмінь	6770	5483	6302	5074	74,9
Овес	398	303	288	247	62,1
Просо	171	293	249	87	50,9
Кукурудза	14458	26958	31863	29191	201,9
Горох	827	572	1022	1512	182,8
Гречка	285	207	287	313	109,8
Соняшник	12109	20763	25486	24177	199,7
Ріпак	2713	3238	2132	4081	150,4
Соя	3143	7124	7618	7004	222,8

Джерело: Розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України.

Таким чином, можна припустити, що обсяг виробленої соломи буде достатнім для різних напрямів використання, зокрема для приорування як добрива, на підстилку для худоби і частини - за енергетичним призначенням.

Поглиблений аналіз досліджень європейських і американських науковців свідчить, що на задоволення енергетичних потреб доцільно залучати 30% від загального обсягу вирощеної соломи (тобто 30% теоретичного потенціалу). Решти обсягу достатньо для задоволення потреб тваринництва та удобрення ґрунту.

При розрахунку економічного потенціалу біомаси пропонується методичний підхід до визначення залишків соломи, що враховуватиме сучасні економічні умови України та стан вітчизняного тваринництва.

Отже, алгоритм визначення теоретичного виходу побічної продукції (соломи) матиме вигляд послідовного розрахунку наступних показників:

- доступної кількості соломи та післяжнивних решток з урахуванням коефіцієнта втрат;
- обсяг побічної продукції, що буде використано як добрива;
- потреба соломи для тваринництва (на корми та підстилку);
- надлишок соломи як різниця між доступною кількістю соломи та розрахунковими потребами для тваринництва та як добриво.

На основі запропоновано підходу солому розподілено за пропонуваними напрямками використання (табл. 6). При цьому враховано, що на годівлю і підстилку використовується переважно солома пшениці, ячменю та жита.

6. Розподіл соломи зернових колосових культур за напрямками використання в сільськогосподарських підприємствах в Україні

Показник	2010	2015	2016	2017	2010	2015	2016	2017
	Для внесення як добриво, тис. т				Для підстилки і на корм тваринам, тис. т			
Усього	14443	17079	16960	16532	3909	3236	3092	2971
У т.ч. озиме жито	249	174	183	264	71	34	35	50
озима пшениця	10071	13632	12898	12795	2872	2678	2468	2437
яра пшениця	341	200	237	256	97	39	45	49
ячмінь	3047	2468	2836	2283	869	485	543	435
овес	179	136	130	111	-	-	-	-
просо	77	132	112	39	-	-	-	-
горох	351	243	434	643	-	-	-	-
гречка	128	93	129	141	-	-	-	-
	Для енергетичного використання, тис. т				Частка енергетичного використан- ня у валовому зборі соломи, %			
Усього	10534	13843	13868	13561	32,8	36,4	36,7	36,8
У т.ч. озиме жито	178	140	148	214	32,2	36,1	36,4	36,5
озима пшениця	7198	10955	10430	10358	32,2	36,2	36,4	36,4
яра пшениця	243	161	192	207	32,1	36,2	36,4	36,4
ячмінь	2178	1983	2293	1848	32,2	36,2	36,4	36,4
овес	179	136	130	111	45,0	44,9	45,1	44,9
просо	77	132	112	39	45,0	45,1	45,0	44,8
горох	351	243	434	643	42,4	42,5	42,5	42,5
гречка	128	93	129	141	44,9	44,9	44,9	45,0

Джерело: Розраховано автором.

Результати розрахунків обсягів соломи за напрямками враховують тенденції, що склалися в рослинницькій і тваринницькій галузях. Частка соломи для енергетичного використання коливається залежно від культури в межах 36,5-45%. Обсяг соломи для енергетичного використання накопичується переважно за рахунок озимої пшениці, на яку припадає 60-75%.

Крім соломи зернових колосових культур розраховано частину біомаси, що формується за рахунок побічної продукції олійних культур. За результатами дослідження, саме за рахунок цих культур та кукурудзи протягом 2010-2017 рр. збільшився обсяг біомаси, доступний для виробництва біоенергії (табл. 7).

7. Обсяг соломи та інших побічних продуктів зернових та олійних культур, доступних для виробництва біоенергії, тис. т

Культура і відходи	2010	2015	2016	2017	2017 до 2010, %
Солома зернових колосових культур	10534	13843	13868	13561	128,7
Солома ріпаку	2441	2915	1919	3673	150,5
Солома сої	2829	6412	6857	6303	222,8
Стебла кукурудзи	11166	21139	25204	22857	204,7
Стебла соняшнику	8477	13379	16554	15132	178,5

Джерело: Розраховано автором.

Встановлено, що у 2017 р. порівняно із 2010 р. майже всі досліджувані види сировини для виробництва енергії збільшилися в обсягах, крім соломи вівса, ячменю та проса, що зумовлено зменшенням площ посівів та кількості збору згаданих культур.

При розрахунку економічного енергетичного потенціалу соломи і рослинних відходів використано наступну формулу:

$$P_c = \sum_{i=1}^n Vc_i \cdot Koe_i, \quad (4)$$

де Vc_i - обсяг соломи, доступної для виробництва енергії i -го типу;

Koe_i - коефіцієнт перерахунку потенціалу біомаси у нафтовий еквівалент: теплотворна здатність відходів переробки / теплотворна здатність нафтового еквівалента.

Застосування цього підходу дало можливість визначити загальний енергетичний по-

тенціал соломи і рослинних відходів та його структуру по окремих видах біомаси (табл. 8).

8. Оцінка економічного енергетичного потенціалу соломи і рослинних відходів в Україні

Вид біомаси	2010		2015		2016		2017		2017 до 2010, %
	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	
Солома жита	62	0,7	48	0,3	51	0,3	74	0,5	119,4
Солома пшениці	2575	29,1	3846	27,5	3675	24,4	3656	24,8	142,0
Солома ячменю	753	8,5	686	4,9	793	5,3	640	4,3	85,0
Солома вівса	62	0,7	47	0,3	45	0,3	38	0,3	61,3
Солома проса	27	0,3	46	0,3	39	0,3	13	0,1	48,1
Солома гречки	122	1,4	84	0,6	150	1,0	222	1,5	182,0
Солома гороху	44	0,5	32	0,2	45	0,3	49	0,3	111,4
Солома ріпаку	874	9,9	1043	7,4	687	4,6	1315	8,9	150,5
Солома сої	979	11,1	2218	15,8	2372	15,8	2181	14,8	222,8
Стебла кукурудзи	2133	24,1	4038	28,8	4814	32,0	4366	29,7	204,7
Стебла соняшнику	1212	13,7	1913	13,7	2367	15,7	2164	14,7	178,5
Усього	8842	100,0	14002	100,0	15039	100,0	14718	100,0	166,5

Джерело: Розраховано автором.

Результати дослідження свідчать, що енергетичний потенціал соломи і рослинних відходів у 2017 р. становив 14718 тис. т н.е., що на 66,5 % більше порівняно з 2010 р. Найбільша частка у його структурі припадає на біомасу із соломи пшениці, сої, стебел кукурудзи та соняшнику. В регіональному аспекті найвищі обсяги потенційної біомаси у Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Тернопільській, Сумській та Рівненській областях.

Ще одним джерелом біомаси, яку можна отримати в сільськогосподарському виробництві, є гній сільськогосподарських тварин

та птиці, а також вирощування енергетичних культур. Результати дослідження та оцінювання економічного енергетичного потенціалу за цими напрямками були висвітлені у публікаціях [3-4]. Тут наведено лише результативні показники цих розрахунків.

Таким чином, враховуючи вищезазначені складові сільськогосподарської біомаси у сільськогосподарських підприємствах країни, визначено сукупний економічний енергетичний потенціал біомаси для виробництва біоенергетичного палива в цілому по Україні (табл. 9).

9. Оцінка сукупного економічного енергетичного потенціалу біомаси у сільськогосподарських підприємствах України

Види біомаси	2010		2015		2016		2017		2017 до 2010, %
	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	тис. т н.е.	структура, %	
1.Первинні відходи рослинництва (солома та стебла)	8842	56,8	14002	63,3	15039	64,2	14718	57,7	166,5
2.Обрізки плодівих дерев	105	0,7	68	0,3	63	0,3	61	0,2	58,1
3.Відходи переробної промисловості	375	2,4	427	1,9	495	2,1	602	2,4	160,5
4.Деревна біомаса	2784	17,9	3646	16,5	3935	16,8	4147	16,3	149,0
5. Біогаз з гною (на усе поголів'я)	758	4,9	719	3,2	681	2,9	655	2,6	86,4
6. Енергетичні культури	1887	12,1	2331	10,5	2284	9,8	3692	14,5	195,7
у т.ч. верба	908	5,8	1122	5,1	1100	4,7	1778	7,0	195,8

міскантус	607	3,9	750	3,4	735	3,1	1189	4,7	195,9
тополя	371	2,4	458	2,1	449	1,9	726	2,8	195,7
7.Кукурудза (на біогаз)	942	6,0	1164	5,3	1141	4,9	1816	7,1	192,8
Усього	15575	100	22135	100	23417	100	25499	100	163,7

Джерело: Розраховано автором.

Загальний економічний енергетичний потенціал біомаси в Україні в 2017 р. оцінювався у 25,5 млн т н.е. Найбільшими за часткою складовими потенціалу виявилися первинні відходи рослинництва (57,7%), енергетичні культури (14,5%), деревна біомаса (16,3%).

Висновок. Україна - одна з європейських країн, що найбільшою мірою залежить від природних енергетичних ресурсів, особливо від природного газу. Проблема загострюється тим, що ці ресурси зменшуються наростаючими темпами. На нашу думку, для України її вирішення знаходиться в площині реалізації наявного потенціалу сільськогосподарської біомаси, для якої характерні особливості походження по регіонах. Проте усі види такої можуть бути використані для заміщення природного газу та енергетичних природних ресурсів. В результаті досліджень здійснено оцінку економічного енергетичного потенціалу по кожного виду біо-

маси сільськогосподарського походження та визначено енергетичний потенціал для кожної області України. Так, найбільший економічний енергетичний потенціал біомаси виявлено в областях: Житомирській - 1851 тис. т н.е., Чернігівській - 1771 тис. т н.е., Сумській - 1570 тис. т н.е., Вінницькій - 1528 тис. т н.е. Оскільки він формується переважно за рахунок деревної біомаси та стебел кукурудзи, найефективніше розвивати такий потенціал в Поліському регіоні та деяких областях Лісостепу. Забезпечення України енергоресурсами та зниження імпортозалежності за рахунок переробки досліджуваних видів біомаси на біопаливо мають суттєву перевагу над іншими, адже не створюється загроз продовольчій безпеці держави, бо залучаються не основні види продукції сільського господарства та наявна можливість використання непридатних для аграрного виробництва земельних ресурсів.

Список бібліографічних посилань

1. Біопалива (технології, машини і обладнання) / В. Дубровін, М. Корчемний, І. Масло, О. Шептицький та ін. Київ : ЦТІ «Енергетика і електрифікація», 2004. 256 с.
2. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. Москва : Айрис-пресс, 2004. 576 с.
3. Гальчинська Ю. М. Оцінка можливостей вітчизняного аграрного сектора при вирощуванні енергетичних культур для отримання біоенергетичного палива. *Економіка і Регіон*. 2019. № 1. С. 18-24.
4. Гальчинська Ю. М. Розвиток вітчизняного потенціалу виробництва біогазу. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 5. С. 56-67
5. Гелетуха Г. Г., Железна Т. А. Біоенергетика в Україні: стан розвитку, бар'єри та шляхи їх подолання. *Біоенергетика/Bioenergy*. 2014. № 1 (3). С. 16-19.
6. Гельмгольц Г. О сохранении силы (физическое исследование). Москва: Госиздат, 1922. URL : https://archive.org/details/libgen_00320030/page/n9.
7. Голуб Г. А., Лук'янець С. В. Інвестиційна привабливість виробництва і використання дизельного біопалива. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 54-61.
8. Деяннин С. Н. Растительные масла и топлива на их основе для дизельных двигателей. Х.: Новое слово, 2007. 452 с.
9. Економічна ефективність виробництва біопалива в контексті продовольчої та енергетичної безпеки України / О. М. Шпичак, С. А. Стасіневич, Т. В. Куць, Є. А. Михайлов та ін. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2010. 294 с.
10. Калетнік Г. М., Пришляк Н. В. Виробництво біоетанолу з цукрових буряків - один із головних чинників стабілізації галузі. *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 65-69.
11. Кенз Ф., Тюрго А. Р. Ж., Дюпон де Немур П. С. Физикраты. Избранные экономические произведения / предисл. П. Н. Ключкин; пер. с франц., англ., нем. Москва : Эксмо, 2008. 1200 с.

References

1. Dubrovin, V., Korchemnyi, M., Maslo, I., Sheptytskyi, O., et al. (2004). *Biopalyva (tekhnologii, mashyny i obladnannia) [Biofuels (technologies, machines and equipment)]*. Kyiv: TsTI "Enerhetyka i elektrofikatsiia" [In Ukrainian].
2. Vernadskij, V.I. (2004). *Biosfera i noosfera [Biosphere and noosphere]*. Moscow: Ajris-press [In Russian].
3. Halchynska, Yu.M. (2019). Otsinka mozhlyvostei vitchyznianoho ahrarnoho sektora pry vyroshchuvanni enerhetychnykh kultur dlia otrymannia bioenerhetychnoho palyva [Estimation of opportunities of the domestic agrarian sector in cultivation of energy crops for the production of bioenergy fuels]. *Ekonomika i rehion*, 1, pp. 18-24 [In Ukrainian].
4. Halchynska, Yu.M. (2018). Rozvytok vitchyznianoho potentsialu vyrobnytstva biohazu [Development of the domestic potential of biogas production]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Serii "Ekonomichni nauky"*, 5, pp. 56-67 [In Ukrainian].
5. Heletukha, H.H. & Zheliezna, T.A. (2014). Bioenerhetyka v Ukraini: stan rozvytku, bariery ta shliakhy yikh podolannia [Bioenergy in Ukraine: state of development, barriers and ways to overcome them]. *Bioenerhetyka/Bioenergy*, 1 (3), pp. 16-19 [In Ukrainian].
6. Gelmgoic, F.O. (1922). *O sohranenni sily (fizicheskoe issledovanie) [On preservation of power (physical research)]*. Moscow: Gosizdat. Retrieved from: https://archive.org/details/libgen_00320030/page/n9 [In Russian].
7. Holub, H.A. & Lukianets, S.V. (2013). Investytsiina pryvablyvist vyrobnytstva i vykorystannia dyzelnoho biopalyva [Investment attractiveness of production and use of diesel biofuels]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 54-61 [In Ukrainian].
8. Devjanin, S.N. (2007). *Rastitelnye masla i topliva na ih osnove dlja dizelnykh dvigatelej [Vegetable oils and fuel based on them for diesel engines]*. Harkiv: Novoe slovo [In Russian].

12. Кириленко І. Г., Дем'янчук В. В., Андрющенко Б. В. Формування ринку українського біопалива: передумови, перспективи, стратегія. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 62-67.
13. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво альтернативних видів енергетичних ресурсів як фактор підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 18-27.
14. Подолінский С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии. Москва : Ноосфера, 1991. 86 с.
15. Сльоз Л. Г. Технічна механіка рідини і газу. Макіївка, 2003. 184 с.
16. Шпичак О. М., Боднар О. В., Пашко С. О. Виробництво біопалива в Україні у контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 13-19.
17. Abbot P. Biofuel, Binding Constrains and Agricultural Commodity Volatility. *NBER Working Paper*. 2013. No. 18873, P. 1-46.
18. de Gorter H., Drabik D., Just D.R. Biofuel Policies and Food Grain Commodity Prices 2006-2012: *All Boom and No Bust? AgBioForum*, 2013. Vol. 16(1). P. 1-13.
19. Schmitz, A., & Meyers W.H. (2015). Transition to Agricultural Market Economies: The future of Kazakhstan, Russia and Ukraine, *CABI*. 2015 URL: <https://www.cabi.org>
20. Tyner W. The integration of energy and agricultural markets. *Agric. Econ.* 2010. vol. 41, issue supplement s1, P. 193-201.
21. Wright B.D. Global Biofuels: Key to the Puzzle of Grain Behavior. *Journal of Economic Perspectives*. 2014. Vol. 28, nr 1, P. 73-98.
9. Shpychak, O.M., Stasinevych, S.A., Kuts, T.V., Mykhailov, Ye.A., et al. (2010). *Ekonomichna efektyvnist vyrobnytstva biopalyva v konteksti prodovolchoi ta enerhetychnoi bezpeky Ukrainy [Economic efficiency of biofuel production in context of Ukraine's food and energy security]*. Kyiv: ZAT "Nichlava" [In Ukrainian].
10. Kaletnik, H.M. & Pryshliak, N.V. (2013). *Vyrobnytstvo bioetanolu z tsukrovykh buriakiv - odyz iz holovnykh chynnykiv stabilizatsii haluzi [Production of bioethanol from sugar beets is one of the main factors of stabilization of the industry]*. *Ekonomika APK*, 3, pp. 65-69 [In Ukrainian].
11. Kenje, F., Tjurgo, A.R.Zh., & Djupon de Nemur, P.S. (2008). *Fiziokraty. Izbrannye jekonomicheskie proizvedenija [Physiocrats. Selected economic works]*. (Trans.). Moscow: Jeksmo [In Russian].
12. Kyrylenko, I.H., Demianchuk, V.V., & Andriushchenko, B.V. (2010). *Formuvannia rynku ukraïnskoho biopalyva: peredumovy, perspektyvy, stratehiia [Formation of Ukrainian biofuel market: preconditions, prospects, strategy]*. *Ekonomika APK*, 4, pp. 62-67 [In Ukrainian].
13. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2015). *Vyrobnytstvo alternatyvnykh vydiv enerhetychnykh resursiv yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Production of alternative types of energy resources as a factor for improving the efficiency of agricultural enterprises]*. *Ekonomika APK*, 2, pp. 18-27 [In Ukrainian].
14. Podolinskij, S.A. (1991). *Trud cheloveka i ego otnoshenie k raspredeleniju jenerгии [The man's work and its relation to the distribution of energy]*. Moscow: Noosfera [In Russian].
15. Sloz, L.H. (2003). *Tekhnichna mekhanika ridyny i hazu [Technical mechanics of liquid and gas]*. Makiiivka [In Ukrainian].
16. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., & Pashko, S.O. (2019). *Vyrobnytstvo biopalyva v Ukraini u konteksti optymalnoho vyrishennia enerhetychnoi problem [Biofuel production in Ukraine in context of optimal solving of the energy problem]*. *Ekonomika APK*, 3, pp. 13-19 [In Ukrainian].
17. Abbot, P. (2013). *Biofuel, binding constrains and agricultural commodity volatility. NBER Working Paper, 18873, pp. 1-46 [In English]*.
18. De Gorter, H., Drabik, D., & Just, D.R. (2013). *Biofuel policies and food grain commodity prices 2006-2012: all boom and no bust? AgBioForum, 16 (1), pp. 1-13 [In English]*.
19. Schmitz, A. & Meyers, W.H. (2015). *Transition to agricultural market economies: the future of Kazakhstan, Russia and Ukraine. CABI*. Retrieved from: <https://www.cabi.org> [In English].
20. Tyner, W. (2010). *The integration of energy and agricultural markets. Agric. Econ., Vol. 41, Issue supplement s1, pp. 193-201 [In English]*.
21. Wright, B.D. (2014). *Global biofuels: key to the puzzle of grain behavior. Journal of Economic Perspectives, Vol. 28, No. 1, pp. 73-98 [In English]*.

Halchynska Yu.M. Development of biomass potential of by-products of agricultural crops in the agrarian sector of economy

The purpose of the article is to improve methodological approaches to assessing energy potential of different types of biomass in Ukraine, and to consider possibilities of its implementation and reducing import dependence on traditional types of energy resources.

Research methods. *In the research process the following methods were used: induction and deduction, which made it possible to indicate and deepen justification of the expediency for using biomass types that do not create contradictions with food provision; the systematic approach for consistent assessment of economic energy potential of specific types of biomass; analysis and synthesis and grouping, which allowed to make an optimal distribution of straw biomass for needs; graphical, tabular, and comparison method, which allowed to reveal spatial and temporal peculiarities for biomass formation by agricultural origin; abstract-logical, statistical, calculation-constructive, correlation-regression analysis, etc.*

Research results. *There was made an estimation of economic energy potential of biomass in agricultural enterprises, obtained as a result of trimming of fruit trees and grapes, waste as a result of wood processing, industrial processing of agricultural raw materials, straw and vegetable wastes; the estimation made it possible to determine general opportunities for the agricultural sector in providing energy without creating threats to the state food security.*

Elements of scientific novelty. *It was proposed methodical approach to optimal distribution of cereal by-products, in particular straw, for fertilizer needs, littering animals and bioenergy production. Complex approach was proposed and on its basis was made calculation of total economic and energy potential of biomass obtained in agriculture without creating threats to the state food security.*

Practical significance. *Estimation of the total economic energy potential of biomass in the agrarian sector in Ukraine in general, as well as by regions, was carried out. In addition, detailed calculations were carried out in context of separate sources of biomass production that are not main agricultural products. Tabl.: 9. Figs.: 4. Refs.: 21.*

Keywords: biomass; bioenergy; biofuels; energy problem; agricultural raw materials for biofuel production; traditional fuel types.

Halchynska Yuliia Mykolaivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of marketing and international trade, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: galchynskaya@gmail.com

Гальчинская Ю.Н. Оценка потенциала биомассы побочной продукции сельскохозяйственных культур в аграрном секторе экономики

Цель статьи - усовершенствовать методические подходы к оценке энергетического потенциала биомассы побочной продукции в Украине, рассмотреть возможности его реализации и ослабления импортозависимости от традиционных видов энергетических ресурсов.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: индукции, дедукции, что дало возможность выделить и углубить обоснование целесообразности использования видов биомассы, которые не создают противоречий с продовольственным обеспечением; системный подход для последовательной оценки экономического энергетического потенциала конкретных видов биомассы; анализа и синтеза, группировки, что позволило осуществить оптимальное распределение произведенной биомассы соломы по потребностям; графический, табличный, метод сравнения позволили выявить пространственные и временные особенности формирования биомассы сельскохозяйственного происхождения; абстрактно-логический, статистический, расчетно-конструктивный, корреляционно-регрессионного анализа и др.

Результаты исследования. Осуществлена оценка экономического энергетического потенциала биомассы в сельскохозяйственных предприятиях, полученная после обрезки плодовых деревьев и винограда, отходов от обработки древесины, промышленной переработки сельскохозяйственного сырья, соломы и растительных отходов, что дало возможность определить общие возможности аграрного сектора в энергетическом обеспечении без угроз продовольственной безопасности государства.

Элементы научной новизны. Предложен методический подход оптимального распределения побочной продукции зерновых колосовых культур, в частности соломы, по потребностям в удобрениях, для подстилки животных и для производства биоэнергии. Предложен комплексный подход и на его основе осуществлен расчет совокупного экономическо-энергетического потенциала биомассы, полученной в сельском хозяйстве без создания угроз продовольственной безопасности государства.

Практическая значимость. Осуществлена оценка совокупного экономического энергетического потенциала биомассы побочной продукции сельскохозяйственных культур в аграрном секторе как в целом по Украине, так и по регионах, проведены детализированные расчеты по отдельным источникам получения биомассы, которые не являются основной продукцией сельского хозяйства. Табл.: 9. Илл.: 4. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: биомасса; биоэнергетика; биотопливо; энергетическая проблема; сельскохозяйственное сырье для производства биотоплива; традиционные виды топлива.

Гальчинская Юлия Николаевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры маркетинга и международной торговли, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 11)
E-mail: galchynskaya@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 26.04.2019 р.

Фахове рецензування: 10.05.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Гальчинська Ю. М. Оцінка потенціалу біомаси побічної продукції сільськогосподарських культур в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 15 – 26.

* * *

*О.В. МОРОЗ, доктор економічних наук, професор
Р.В. ЛОГОША, доктор економічних наук, доцент
О.Г. ПІДВАЛЬНА, кандидат економічних наук, доцент*

Нормативно-правова регламентація процесу формування ринкових механізмів в аграрній економіці

Мета статті - проаналізувати процес формування правової бази у сфері побудови ринкової економіки, аграрного ринку в Україні.

Методика дослідження. У процесі дослідження, окрім низки загальнонаукових методів економічних досліджень, використано як основні історичний (для опису ретроспективи процесу формування правової бази) та логічний (для визначення змістовної послідовності процесу) методи пізнання. Методологія досліджень передбачала розгляд фактора регулятивної політики як невід'ємного елемента ринкової системи, де процесу управління формуванням ринку саме у питаннях законодавчого забезпечення ретроспективно і алгоритмічно відводиться ключова роль.

Результати дослідження. При вивченні практичного досвіду формування нормативно-правової бази державного регулювання вітчизняного аграрного ринку в Україні в період 1990-2000 рр. обґрунтовано, що недоліки ринкових реформ і дисфункції, що мали (мають) місце як результат реформ, зумовлені відсутністю наукового розуміння ролі фактора нормативно-законодавчого забезпечення процесів ринкових реформ загалом, формування ринку (і галузевих ринків), а також їхнього ефективного функціонування за критерієм своєчасного реагування на дисфункції.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення загальної теорії державного регулювання аграрного ринку в контексті правового блоку процесу формування ринків, де обґрунтовано тезу про необхідність дотримання логічної послідовності та комплексності законодавчого забезпечення як необхідного елемента ринкових реформ. Для пояснення зазначеного запропоновано універсальну модель процесу нормативно-законодавчого забезпечення ринкових реформ, що передбачає чотири основні етапи: 1) формування у соціумі ідеології ринку; 2) створення, у тому числі легітимізація інститутів ринку; 3) побудова (розробка, формування) основних елементів ринку та необхідних складових ринкового середовища, насамперед конкурентного середовища, а також регулятивної політики, інфраструктури ринку, грошово-кредитної системи і т.д.; 4) досягнення умов еківалентного обміну для національного ринку в системі світового ринку. Проаналізовано відповідності реальної практики в Україні до цієї моделі та наслідки відсутності такої.

Практична значущість. Запропонований підхід ретроспективного аналізу процесів формування та функціонування аграрного ринку має прикладне значення, передусім враховуючи можливість надавати більш достовірну інформацію про ефективність, змістовність, результативність державного регулювання, у тому числі здійснення коригування регуляцій, виходячи із стану ринку. Звідси у своїй основі такий підхід є новою системою прийняття управлінських рішень. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 23.

Ключові слова: правове забезпечення; державне регулювання; аграрний ринок; формування ринку; дисфункції.

Мороз Олег Васильович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, маркетингу та економіки, Вінницький національний технічний університет (м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95)

E-mail: Ovmorozz@ukr.net

Логоша Роман Васильович - доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та аграрного бізнесу, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: Lrv@vsau.vin.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

Підвальна Оксана Григорівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: Np070101@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

Постановка проблеми. Ринок - як вочевидь головний інститут капіталістичної еко-

номічної системи, закономірно являє собою предмет методології різних економічних теорій, підходів, доктрин. Подібна практика має місце останні 300-400 років у контексті

© О.В. Мороз, Р.В. Логоша, О.Г. Підвальна, 2019

тлумачення класичної/ неокласичної політ-економії, неолібералізму, інституціоналізму, теорії державного регулювання економіки і т. ін. При цьому принциповою відмінністю між різними науковими підходами було й залишається тлумачення ролі ринку і регуляцій, їхнього співвідношення тощо. Але у будь-якому разі фактор регуляцій визнається щонайменше як важливий, ігнорувати який з об'єктивних причин неможливо. Тому наукове обґрунтування регуляцій продовжує становити актуальну сферу пізнавальних процесів.

З іншого боку, процес ринкових реформ в аграрному секторі (і не тільки) продовжує активно обговорюватися з огляду на численні факти дисфункцій, що мали і продовжують мати місце. Логічним при цьому видається питання, як цьому сприяли регуляції в Україні, наскільки такі були ефективними, логічними, своєчасними тощо. Тому необхідне комплексне дослідження системи державного регулювання галузей сільського господарства та визначення напрямів удосконалення регулювання аграрного ринку на різних рівнях. Зазначені вище питання можна визнати більш ніж актуальними для України в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На дослідження проблем визначення ролі та місця держави у регулюванні аграрного ринку спрямовані роботи таких науковців, як Г.І. Гайдуцький [3], М.Х. Корецький [5], М.А. Латинін [6], В.Я. Месель-Веселяк [2, 23], П.Т. Саблук [2, 7, 23], А.М. Прилуцький [9], М.В. Присяжнюк [2], М.М. Федоров [2] та ін. У роботах цих учених з різних позицій висвітлено питання державного регулювання в галузях сільського господарства, проведено аналіз світового досвіду та можливість його використання у вітчизняному аграрному секторі.

Як зазначено [1, с. 132] існує декілька основних напрямів участі держави в регулюванні аграрних відносин, а саме: реалізація аграрної реформи, яка пов'язується з процесами паювання та приватизації майна і землі сільськогосподарських підприємств; продовження структурних змін в аграрному секторі й пов'язане з цим уточнення правового становища сільськогосподарських товаровиробників; визначення особливих умов участі підприємств у фінансових відносинах, у тому числі оподаткуванні, і заходи державної підтримки учасників сільськогосподарського виробництва; державне регулювання окре-

мих видів діяльності; особливості використання земель сільськогосподарського призначення; формування ринкових відносин на договірних засадах, зокрема шляхом укладення договорів купівлі-продажу, контрактизації; поставки сільськогосподарської продукції; про надання послуг товаровиробникам; про матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарського виробництва; контроль за якістю і безпекою сільськогосподарського виробництва; підтримка наукових досліджень, підготовки кадрів для села; розвиток сільських територій.

Важливим методологічним аспектом державного регулювання аграрного сектору економіки виступає також співвідношення між поставленою метою і досягнутим результатом. Неузгодженість мети і результату є фундаментальною характеристикою державного регулювання, що зумовлює його безперервний характер, оскільки кожний досягнутий результат неминуче ставить нові цілі, які потребують реалізації в умовах, що змінилися [4, с. 181].

Поширена точка зору, що політика державного регулювання аграрного ринку в Україні повинна передбачити оптимальне поєднання вільних ринкових відносин із втручанням держави у сферу сільського господарства. Механізм реалізації заходів регулювання повинен базуватися на основоположних принципах, які також слугують складовим елементом політики державного регулювання аграрного ринку [9, с. 25]. На думку П.Т. Саблука, побудова аграрної політики має відповідати таким принципам, як системність і комплексність; пріоритетність людини і селянина при визначенні як цілей, так і механізмів її реалізації; опора на науку в процесі розробки стратегії й тактики політичних рішень, а також результатів їх здійснення, що забезпечує реальність політики [23]. Разом із тим М.А. Латинін до таких принципів відносить: пріоритетність і аграрний протекціонізм, системність і комплексність, передбачуваність і прозорість, зрозумілість і ефективність, екологічну доцільність [6].

Теорія державного регулювання економіки передбачає системний підхід до вибору засобів і методів впливу держави на суб'єктів економічних відносин. У науковій літературі представлена різна класифікація методів державного регулювання економіки. Так, Г.І. Гайдуцький виділяє дві групи методів державного регулювання економі-

ки, використовуючи дві ознаки: форми впливу (прямі та непрямі методи) та засоби впливу (правові, адміністративні, економічні та пропагандистські методи) [3, с. 67].

Загалом можна констатувати значну увагу вчених до питань ролі регуляцій в аграрному секторі ринкової економіки. Проте в сучасних умовах трансформаційних змін невирішеність багатьох питань щодо доцільності/необхідності впливу держави та її ступеня впливу на регулювання окремих галузей сільського господарства зумовлює актуальність і необхідність подальших досліджень. У свою чергу, з огляду зазначених вище джерел можна зробити висновок про недостатнє вивчення такого блоку питань теорії регуляцій, як правове забезпечення ринку, особливо на початкових етапах його формування.

Мета статті - проаналізувати процес формування правової бази у сфері побудови ринкової економіки, аграрного ринку в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Інтелектуальний комплекс теорії у тлумаченні авторів цієї статті надає можливість визначити загальну модель побудови ринкової економіки, у тому числі окремих ринків, у контексті його нормативно-правової регламентації, де таку регламентацію запропоновано здійснювати у формі контрактації. Так, аналіз вищезазначеного дозволяє стверджувати, що процес формування ринкової економіки в Україні у правовому полі мав певну послідовність та логіку. Такі, очевидно, формувалися як відгуки на масштабні трансформаційні процеси формування ринкових відносин, що відбувалися в країні, зокрема на основі переважаючого ситуаційного реагування на окремі явища, що вважалися кризовими або ж лобійованими потужними структурами, які змогли досягти якихось змін [8, с. 198]. Як відомо, критичним у часовому вимірі став період другої половини 80-х - початок 90-х років минулого століття.

Очевидно, що логіка процесу юридичної контрактації в країні, що до цього часу мала зовсім іншу економічну систему, повинна була відштовхуватися від пріоритетів: 1) законодавчого закріплення визначальних інститутів ринкової економіки, а саме: приватної власності, нових форм економічної діяльності, що побудовані на приватній власності, самої ідеології розвитку суспільства

на засадах капіталізму та ринкової економіки навіть у будь-яких соціалізованих варіантах; 2) правового визначення діяльності таких форм та системи в цілому, тобто встановлення «правил» нової економічної системи; 3) легітимізації нових форм господарювання; 4) створення умов для формування та поширення сучасної інфраструктури ринку, фінансово-грошової системи, інших елементів ринкової економічної системи; 5) вже з урахуванням раніше зазначеного, тобто досягнення раніше визначених пріоритетів - формування умов, що сприяли б інтеграції національного ринку до світового на основі підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки та ефективності ринку в Україні. При цьому на всіх етапах актуальними є корективи з огляду на нові умови, особливості процесу, виявлені дисфункції чи неочікувані позитивні ефекти.

Достатньо важко визначити послідовність усіх зазначених етапів: оптимальним варіантом, звісно, було прийняття всього одразу. Проте з урахуванням відсутності досвіду побудови ринку у цього покоління це все ж таки мав бути послідовний і логічно узгоджений за намірами та отриманими результатами процес. Враховуючи вищезазначене, універсальна модель процесу (що відображена на рис. 1) у нашому розумінні передбачає такі чотири послідовні етапи, впродовж яких у країні повинні бути прийняті необхідні нормативно-правові акти:

1. Формування у соціумі ідеології ринку: процес передбачає політичні ініціативи, ініційовані чи принаймні узгоджені із владою, які мають за мету досягти суспільної підтримки для нових (відносно нових) для соціуму інститутів - приватної власності, політики економічного лібералізму, ринкової економіки, ринку як такого та окремих форм ринкового обміну і т. д. При цьому йдеться про принципово нові для соціуму інститути (так звані імплантовані інститути) або ті, які до цього мали незначне поширення чи значення (так звані вирощені інститути у вітчизняному інституційному середовищі). У випадку колишньої УРСР інститути ринку не були принципово новими для суспільства, проте механізми та технології їхнього втілення, очевидно, мали суто «західне» походження.

2. Створення інститутів ринку: процес включає юридичну легітимізацію інститутів ринку та груп агентів, що визначають саме

існування ринку, де у свою чергу формуються групи агентів, що залежать від ринку (реципієнти) та отримують вигоду від його функціонування (бенефеціарії).

3. Побудова основних елементів ринку та необхідних складових ринкового середовища, насамперед, конкурентного середовища, а також регулятивної політики, інфраструктури ринку, грошово-кредитної системи і т.д.

4. Досягнення умов еквівалентного обміну для національного ринку в системі світового ринку: процес передбачає досягнення належного - стосовно світових стандартів - рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки, пропозиції (в контексті якогось окремого ринку), купівельної спроможності та споживання, які б дозволили вийти на рівень еквівалентності ринкового обміну таких стандартів. У кінцевому результаті це означатиме досягнення прийняттого рівня досконалості/ефективності вітчизняного ринку.

На рис. 1 відображено не тільки модель юридичної регламентації процесу формування ринку в конкретній країні, а й перебіг зазначеного у реальності в Україні. Передусім хотіли б зазначити, що I етап формування ідеології ринку і капіталізму було фактично створено в колишньому СРСР. У незалежній Україні процес продовжувався на певному правовому і, основне, ідеологічно сформованому фундаменті суспільного сприйняття ринку. Безпрецедентний за масштабами для українського соціуму процес прискореного формування ринкових основ економіки з початку 90-х років супроводжувався достатньо активною законодавчою діяльністю на рівні прийняття законів України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, Указів Президентів України. Варто зазначити, що така законодавча формалізація, очевидно, відбувалася під впливом великої кількості чинників, значна частина з яких були неекономічними, тому наявні підстави стверджувати про певну суперечливість процесу; окрім цього, не можна не враховувати відсутність досвіду проведення подібних реформ, що унеможливлювало уникнення помилок, прорахунків тощо.

Вважаємо, що опис хронології та перебігу прийняття законодавчих актів щодо формування ринкової економіки в Україні потребує детального аналізу для визначення особливостей, дисфункцій і перспектив такого на

майбутнє. З іншого боку, науковий опис перебігу формування ринку розглядали як алгоритм певних логічних дій та процесів, порушення якого супроводжувало зниження результативності та ефективності реформ. Незважаючи на те, що очевидно більша частина викладених нижче відомостей загальновідома, тим не менше необхідно ще раз періодизувати процес із визначенням певної логіки перебігу подій.

Для розуміння драматизму процесу в цілому відлік доцільно здійснювати із сумновідомої Постанови ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 07.08.1932 р. [20], за якою вже влітку 1933 р. було засуджено 150 тис. осіб. Адміністративна система економіки із всіма своїми атрибутами існувала в колишньому СРСР до середини 80-х років. Так, прийнята у червні 1986 р. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо посилення боротьби з нетрудовими доходами» [15] була офіційно спрямована проти ділків «тіньової економіки», але в реальності для боротьби насамперед проти малих форм особистої господарської діяльності.

Проте сам процес ринкової трансформації у колишньому СРСР можна асоціювати із процесом «перебудови» впродовж 1985-1991 рр. Фундаментальним при цьому можна вважати Закон СРСР «Про державне підприємство (об'єднання)», прийнятий у червні 1987 р. [11] Згідно з ним, на підприємствах було введено принцип господарського розрахунку - право підприємства самостійно витрачати свій прибуток, що залишався після розрахунків з державою. Підприємства почали самостійно планувати свою роботу, виходячи з державних замовлень, контрактів, укладених із постачальниками та споживачами, могли вести оптову торгівлю. Значно збільшилася кількість підприємств, що мали право самостійного виходу на зовнішній ринок. Роль союзних міністерств зводилася до підготовки контрольних цифр та визначення держзамовлення для підприємств. Продукція, що була вироблена понад держзамовлення, могла реалізовуватися за ринковими цінами, тобто фактично такі було легітимізовано юридично та на ментальному рівні, що стало істотним кроком до ринку.

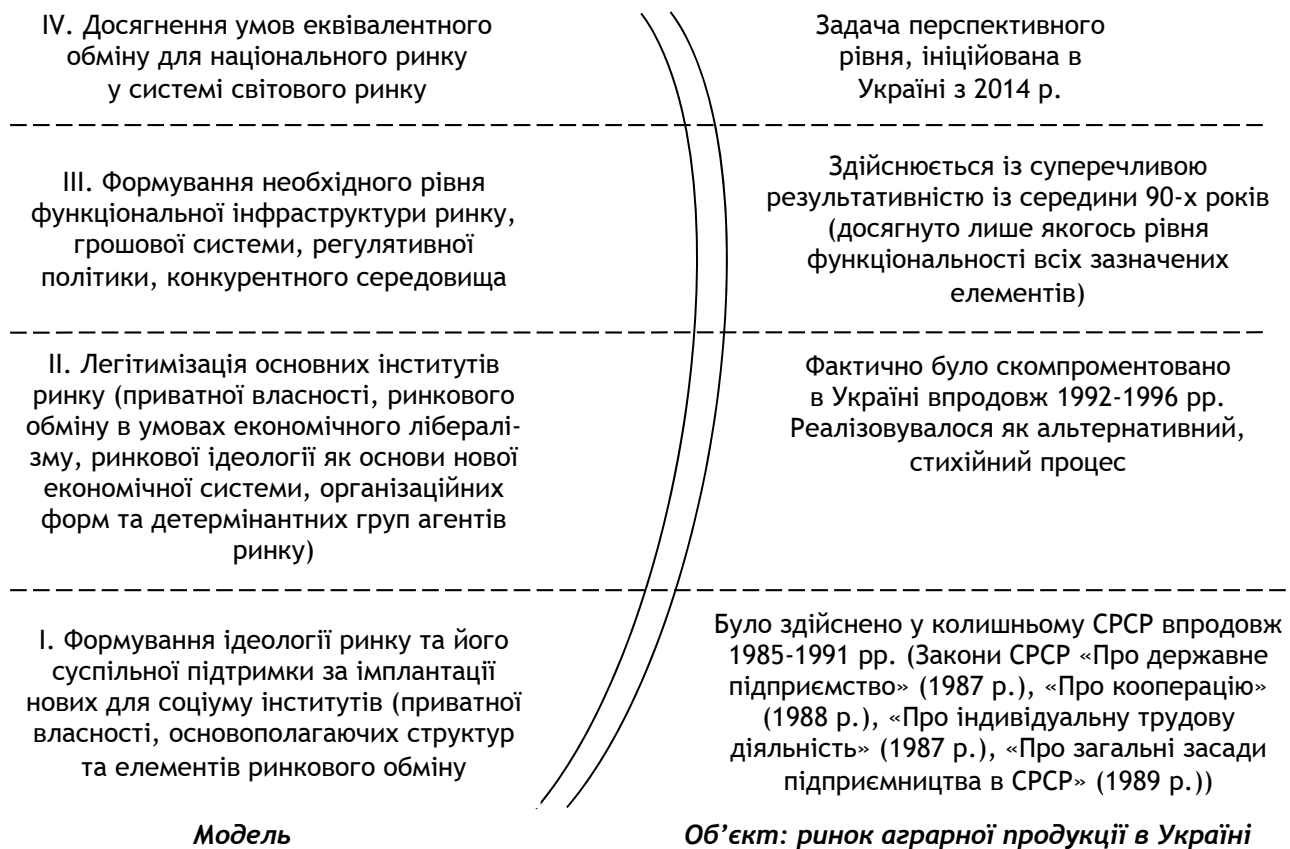

Рис. 1. Парадигмальна модель побудови ринкової економіки в процесі входження України у світовий ринок

Джерело: Авторська розробка на основі вивчення досвіду формування ринку в історичному аспекті та інших країнах.

У квітні 1987 р. набув чинності Закон СРСР «Про індивідуальну трудову діяльність» [16], згідно з яким допускалося індивідуальне підприємництво у сфері виробництва товарів народного споживання і побутового обслуговування, тобто було легітимізовано приватне підприємництво. Всього на початку 1987 р. індивідуальну трудову діяльність вели 100 тис. осіб, на початку 1988 р. - 300 тис. осіб, тобто 0,2% зайнятих.

У 1988 р. було прийнято Закон СРСР «Про кооперацію» [17], який можна асоціювати із легітимізацією альтернативних щодо існуючих досі організаційних форм та масштабною диверсифікацією господарської діяльності за умов майже тотального дефіциту в країні. Вперше в основу документа було покладено детермінантну роль особистої ініціативи та приватної власності. За цим законом громадянам СРСР гарантувалося право добровільного вступу в кооператив і вільного виходу з нього; участь в управлінні всіма справами кооперативу; самостійність колективного господарювання і незалежність кооперативу в прийнятті рішень щодо виконання його ста-

тутних завдань; право отримувати готівкові доходи від кооперативної діяльності, відповідні до кількості та якості праці. Цей закон призвів до появи величезного числа різних кооперативів. Так, до літа 1988 р. у кооперативах працювали понад 200 тис. осіб. Згідно із цим законом, з'явилася також можливість створення недержавних банків. До 1 січня 1989 р. у СРСР діяв 41 комерційний банк, до середини року - 143. Як продовження процесу, у 1989 р. був опублікований закон «Про загальні засади підприємництва в СРСР» [13], яким поглиблювалися юридичні та економічні основи приватного підприємництва, у тому числі з можливістю володіння засобами виробництва.

Натомість на 1990 р. соціально-економічна ситуація в СРСР значно погіршилася в силу цілої низки обставин, що вимагало адекватних урядових дій. Влітку 1990 р. уряд М. Рижкова розробив економічну антикризову програму, яку підготувала робоча група на чолі з акад. Л. Абалкіним. В основі нової політики знаходилася ідея поступовості - починаючи із 1991 р. - входжен-

ня в ринок (так званий принцип спочатку стабілізація, а потім ринок), де зберігалося поєднання державного сектору та ринкових відносин. Одночасно з урядовою програмою з'явилися й інші. Альтернативну програму переходу до ринкової економіки, що отримала назву «500 днів», підготувала група вчених на чолі з акад. С. Шаталіним і Г. Явлінським, яка передбачала за короткий термін - 500 днів - провести масштабну приватизацію державної власності, запровадження вільного ринкового ціноутворення з паралельною індексацією заробітних плат та соціальних допомог, а також допущення регульованого безробіття.

Проте на той час керівництво СРСР надало перевагу програмі економічних реформ, що була розроблена міністром фінансів СРСР В. Павловим (прем'єр-міністром Кабінету Міністрів СРСР у грудні 1990 р.), за якою передбачалося здійснення жорсткого державного контролю при переході до ринку, що, по суті, нівелювало процес формування ринку. Таким чином для колишнього СРСР суперечливість ринкових реформ стала чи не визначальною особливістю. Можна стверджувати, що саме питання ринку - одне з основних, що призвело до розпаду колишнього СРСР, де відсутність дієздатної і виваженої політики впровадження ринкових реформ стала катастрофічним фактором.

Аналіз нормативно-правових актів на терені безпосередньо України датували із 17.10.1990 р., коли було прийнято Закон УРСР «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [21], оскільки зміст цього законодавчого документа, а саме його адміністративна спрямованість на регуляції АПК знайшли продовження у цілій низці актів вже після набуття країною незалежності. Тобто наслідуваність загального вектора аграрної політики на ігнорування по суті побудови дійсно ринкових механізмів при формуванні ринкової економіки в країні стала безпосереднім економічним фактором, при цьому дуже важливим і негативним у цілому.

Так, із понад 300 законодавчих актів, що були прийняті за період 1992-2018 рр. в Україні і були спрямовані чи мали відношення до галузі та процесу ринкових реформ, нами було виділено близько 70, які більшою чи меншою мірою відносяться до впливових щодо формування аграрного ринку в Україні. Надалі наведені оцінювання ролі цих документів

(тобто наскільки той чи інший документ сприяв розвитку аграрного ринку) у розумінні авторів статті, що, можливо, несе ознаки суб'єктивізму. При цьому було зроблено висновок, що подібне оцінювання доцільно здійснити за трьома позиціями: 1) документи, переважно орієнтовані на розвиток ринкових відносин; 2) документи, що містили якісь елементи такого орієнтування; 3) документи, що містили переважно адміністративний зміст і на розвиток ринкових відносин істотного впливу не мали.

Іншим критерієм оцінювання стала диференціація нормативно-правових актів на ті, що мали істотний вплив на розвиток ринку і тих, що такого не мали і залишилися декларативними. Прикладом останніх може бути питання охорони ґрунтів за умов ринку, для чого були прийняті такі нормативно-правові акти: 04.08.2000 р. - Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів» [12], Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. [19], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 01.02.2010 р. [14], а також ціла низка інших, покликаних забезпечити охорону земельних ресурсів України в процесі ведення с.-г. виробництва, і які науковцями і практиками оцінюються як недієві в цілому щодо основної заявної функції.

Загалом із близько 70 згаданих документів до тих, що мали переважне орієнтування на розвиток ринкових відносин, були віднесені 18 (близько 26%); до тих, що містили якісь елементи орієнтування на розвиток ринку також 18, і 33 (близько 48%) були оцінені як такі, що містили регулятивні норми і не мали відношення до становлення ринкових відносин (як правило, це були регламентуючі акти, що упорядковували порядок здійснення технічних операцій з функціонування аграрного сектору економіки).

Кількісні пропорції можуть не відображати значення окремих актів, проте певну інформацію щодо того, яка увага приділялася певним проблемам, це все ж таки надає. У цілому можна стверджувати, що ринок в аграрній сфері України впродовж 25 років формувался на основі близько 42 нормативно-правових актів, де, у свою чергу, лише 18 за змістом і визначили особливості формування аграрного ринку в Україні (табл. 1).

Разом із тим, у цьому випадку було виділено також акти, що не мали якогось істотного функціонального впливу - усього близько 10 (до 25%). Заслуговує на увагу диференціація процесу в часі, що надає уявлення про логіку процесу загалом (рис. 2).

Так, якщо відобразити процес прийняття визначальних нормативно-правових актів за змістом у наявній послідовності, то можна

зробити висновок, що основна кількість таких актів була прийнята впродовж 1992-1999 рр. Наприклад, у 2010-х роках увага законодавців до питань ринку була швидше всього епізодичною, що не має однозначного пояснення: з одного боку, ринок уже створено, тоді як з іншого, наявна недосконалість ринку, що потребує реагування.

1. Основні нормативно-правові акти, що визначили процес формування аграрного ринку в Україні*

№ з/п	Хронологія прийняття нормативно-правового акта	Назва нормативно-правового акта
1	2	3
1	14.02.1992 № 2115-XII	Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»
2	04.03.1992 № 2164-XII	Закон України «Про приватизацію державного майна»
3	10.04.1992 № 2270-XII	Закон України «Про оренду державного та комунального майна»
4	07.05.1993 № 334	Постанова Кабінету Міністрів України «Про першочергові заходи щодо підготовки і проведення земельної реформи»
5	10.11. 1994 № 666/94	Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва»
6	17.11.1995 № 916	Постанова Кабінету Міністрів України «Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку»
7	08.08.1995 № 720/95	Указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям»
8	28.06.1996 № 254к/96-ВР	Конституція України
9	10.07.1996 № 290/96	Закон України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі»
10	19.07.1996 № 755	Постанова Кабінету Міністрів України «Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі та спрощення процедури її проведення»
11	17.08.1997 № 469/97-ВР	Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»
12	19.03.1997 № 246	Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення оптово-продовольчих ринків, організації закупівель сільськогосподарської продукції в господарствах приватного сектору, реформування системи споживчої кооперації»
13	23.12.1997 № 771/97	Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»
14	05.08.1997 № 848	Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції»
15	06.10.1998 № 161-XIV	Закон України «Про оренду землі»
16	09.06.1999 № 997	Постанова Кабінету Міністрів України «Про оптові продовольчі ринки»
17	19.10.1999 № 1928	Постанова Кабінету Міністрів України «Про активізацію діяльності біржового ринку продукції агропромислового комплексу та необхідних для його потреб матеріально-технічних ресурсів»
18	03.12.1999 № 1529/99	Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки»

19	19.12.2000 № 1348/2000	Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах»
120	07.08.2001. № 601/2001	Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів»
21	8.08.2002. № 694/2002	Указ Президента України «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку»
22	15.05.2003 №742-IV	Закон України «Про особисте селянське господарство»
23	19.06.2003 № 973-IV	Закон України «Про фермерське господарство»
24	19.06.2003 № 963-IV	<i>Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»</i>
25	24.06.2004 № 1877-IV	Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України»
26	30.08.2004. № 1021/2004	Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку»
27	18.10.2005 №2982-IV	Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»
28	24.02.2010 № 196	<i>Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Аграрної біржі»</i>
29	02.12.2010 № 2755-VI	Закон України «Податковий кодекс України»
30	07.07.2011 № 3613-VI	<i>Закон України «Про Державний земельний кадастр»</i>
31	31.10.2011 № 1120-р	Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку овочівництва та переробної галузі»
32	08.04.2011 № 445	<i>Указ Президента України «Про Державне агентство земельних ресурсів України»</i>
33	09.02.2012 № 4391-VI	<i>Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»</i>
34	05.08.2012 № 813	Постанова КМУ «Про затвердження Порядку та умов надання с.-г. товаровиробникам державної підтримки у страхуванні с.-г. культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій) і переліку с.-г. культур та видів страхових ризиків (продуктів), на які у 2012 р. надається компенсація вартості страхових платежів (премій)»
35	03.09.2013 № 425-VII	Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»
36	22.04.2013 № 364	<i>Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення публічного акціонерного товариства «Аграрний фонд»</i>
37	17.10.2013. № 806-р	<i>Розпорядження Кабінету Міністрів України. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року.</i>
38	02.06.2013 № 327/2013	<i>Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення здійснення економічних реформ»</i>
39	07.04.2015 № 285-VIII	Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» щодо спрощення припинення юридичних осіб шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації)
40	08.12.2015 № 867-VIII	«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі»
41	26.01.2016 № 935-VIII	Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями»
42	31.03.2016 № 1067-VIII	Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств»

*За хронологією; курсивом позначено нормативно-правові акти, що не мали реального впливу на економічні процеси (оцінка автора та експертів); жирним позначено нормативно-правові акти, що мали детермінантний вплив (оцінка автора та експертів).

Джерело: Авторське узагальнення на основі експертних опитувань.

Можна розбити процес на окремі блоки, а саме: 1) трансформація традиційно існуючих для адміністративної економічної системи організаційних форм відповідно до вимог ринку; 2) впровадження елементів земельного ринку та їхнє прискорення; 3) впровадження сучасної інфраструктури ринку; 4) розвиток безпосередньо аграрного ринку України; 5) дерегуляція вітчизняного аграрного ринку; 6) легітимізація нових організаційних форм, що виникли в результаті формування ринку; 7) окремі документи ситуаційного і переважно регуляційного змісту (які становлять більшість прийнятих актів).

На рис. 2 відповідно вказані нормативно-правові акти було диференційовано на три блоки, послідовність яких у часі представляється апріорною: 1) утворення основних інститутів ринку; 2) створення умов для ефективного функціонування новостворених інститутів ринку; 3) коригуючі регуляційні заходи зі створення умов для підвищення ефективності та результативності ринку.

Саме розподіл у часі, представлений на рис. 2, надає підстави для оцінювання процесу юридичної імплементації ринкових реформ.

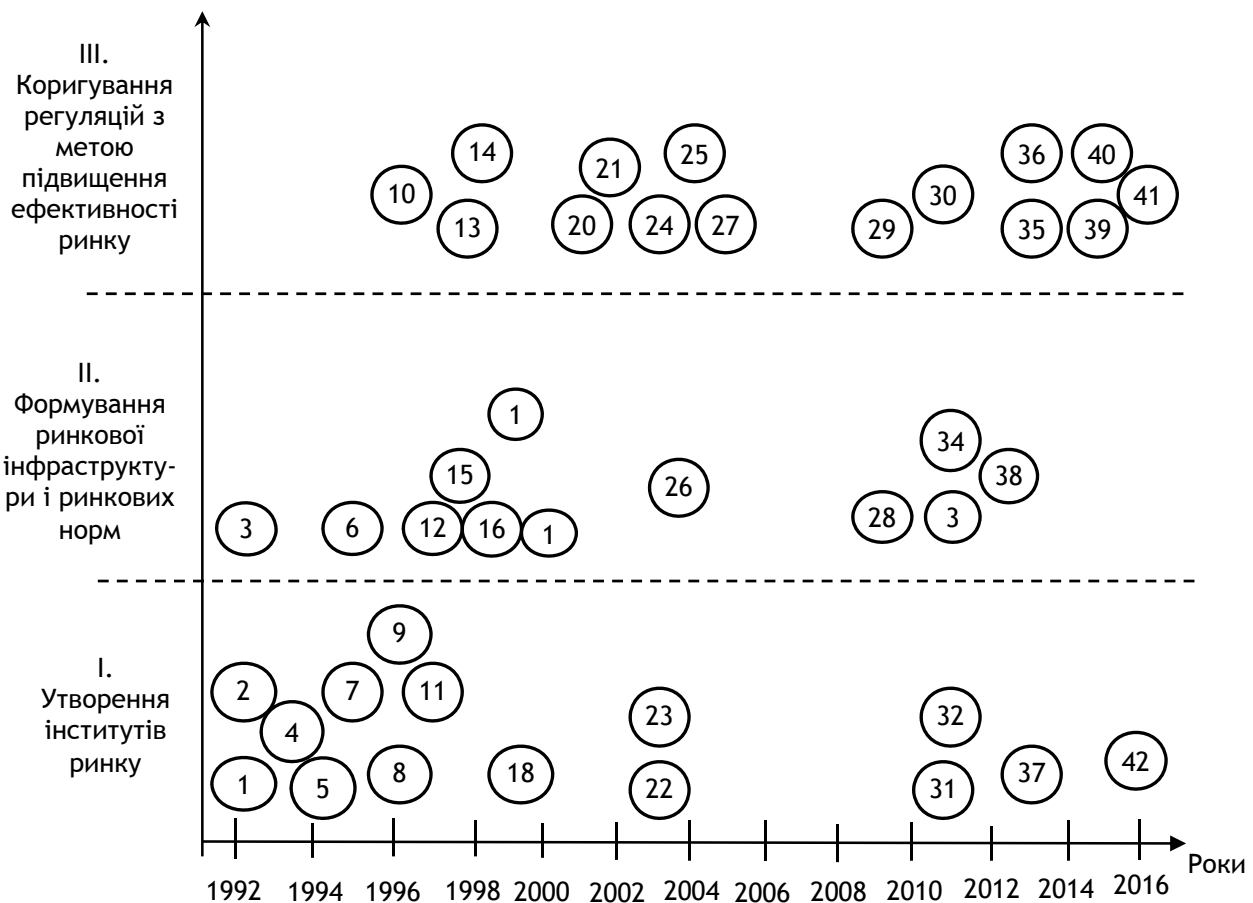

Рис. 2. Хронологія прийняття нормативно-правових актів з метою формування аграрного ринку в Україні*

*Нумерація відповідає наведеній у табл. 1.

Джерело: Авторські дослідження відповідних документів.

Безумовно, прийняті акти диктувалися реаліями життя або ж здійснювалися цілеспрямовано з метою досягнення результативності ринкових трансформацій. Більше того, загальновідомою є констатація факту побудови на початок 2000-х років в Україні ринкової економіки, тобто досягнення (принаймні формально) основної задачі.

Питання полягає у причинах низької ефективності ринкових реформ, а також у

тому, що збереглася велика кількість проблемних питань, які й досі не вирішені, а їхня актуальність має загальносуспільне визнання, наприклад, ринок землі, зовнішньоекономічна інтеграція, грошово-кредитна політика, державна політика в аграрній сфері загалом і т. ін. На нашу думку, таку суперечливу ситуацію визначив негативний ефект відсутності логіки змін саме у її правовому забезпеченні.

Про зазначене свідчить динаміка основних кількісних і якісних показників, що характеризували вітчизняне сільське господарство в період 1990-2017-х рр. (табл. 2). Так, загальновідомий негативний ефект різкого згортання обсягів виробництва і ефективності галузі у перше десятиліття формування ринкової економіки, а також продовження стагнації з цілого ряду позицій і надалі. Безумовно, що це стало наслідком комбінованого впливу множини факторів, у

тому числі загальносвітовими тенденціями, які в Україні регулюватися ніяк не могли. Проте у світовій аграрній історії важко знайти аналогічні факти, коли процес згортання виробництва при побудові ринку (або - узагальнюючи - за докорінної модернізації економіки) тривав так довго. Тому, на нашу думку, така тривалість, окрім впливу іншого, була викликана саме відсутністю системності процесу формування нормативно-правової бази змін.

2. Динаміка основних показників сільського господарства України у 1990-2017-х рр.

Показник	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2017 р.
Рентабельність с.-г. виробництва, %	42,6	-1,0	17,5	18,7
Виробництво зерна, млн т	51,0	24,5	39,3	61,9
Виробництво молока, млн т	24,5	12,7	11,2	10,3
Виробництво м'яса (у забійній вазі), млн т	4,4	1,6	2,1	2,3
Виробництво овочевих, плодових та ягідних культур (загалом), млн т	9,6	7,2	9,9	11,3

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

З іншого боку, лише у 2003 р. були прийняті Закони України «Про особисте селянське господарство» [18] та «Про фермерське господарство» [22], тобто тільки через 10 років після незалежності була легалізована основна організаційна форма аграрного бізнесу ринкового типу, яка вже давно стала провідною; що ж стосується такої форми, як сімейне фермерське господарство, то це відбулося лише у 2016 р. [10].

Загалом, згідно з рис. 2, II-III етапи ринкових реформ юридично залишилися виконаними лише частково, часто всупереч владі та консервативно налаштованій частині суспільства, тоді як IV етап досягнення рівня еквівалентності ринкового обміну світових стандартів - був ініційований лише останнім часом. Таким чином, процес юридичного становлення ринкової економіки в Україні представляється достатньо суперечливим і непослідовним, а також таким, що в цілому лише загострив проблему результативності реформ.

Висновки. Правовий блок питань є невід'ємним у теорії і практиці регулятивної політики. Це апріорне на перший погляд твердження у кожному разі опису історії становлення якогось галузевого ринку викликає цілу низку наступних питань. Авторська позиція передбачає чітке розуміння детермінантної ролі фактора правового забезпечення процесу формування та функціонування ринкової економіки як логічного й послідовного процесу, порушення якого супроводжується прямими та опосередкованими (наприклад, недоотримання бонусів) втратами соціуму. Український досвід швидше переконує про порушення такої логіки і послідовності. Більше того, це триває дотепер. З економічної точки зору в Україні повинні бути переглянуті, уточнені основні законодавчі акти, і такий документ на сьогодні повинні створювати, формувати економісти зі сфери ринкової парадигми.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / В. М. Гайворонський, В. П. Душман, В. М. Корнієнко та ін. ; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. Харків : Право, 2003. 240 с.

2. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М. В. Присяжнюк, М. В. Зубець, П. Т. Саблук [та ін.] ; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.

References

1. Haivoronskyi, V.M., Dushman, V.P., Korniienko, V.M., et al. (2003). *Ahrarne pravo Ukrainy : pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. zakl. osvity [Agrarian law of Ukraine: tutorial for law students at high educational institutions]*. V.M. Haivoronskyi & V.P. Dushman (Eds.). Kharkiv: Pravo [In Ukrainian].

2. Prysiazhniuk, M.V., Zubets, M.V., Sabluk, P.T., et al. (2011). *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku) [Agrarian sector of Ukrainian economy (state and prospects for development)]*. M.V. Prysiazhniuk, M.V. Zubets, P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak, & M.M. Fedorov (Eds.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

3. Гайдучий Г. І. Госпрозрахунковий механізм міжгалузевих зв'язків в АПК. Київ : Урожай, 1999. 179 с.

4. Дачій О. І. Удосконалення механізмів державного регулювання розвитку нових технологій і високотехнологічних агропромислових виробництв. *Вісник НАДУ*. 2005. № 1. С. 180-187.

5. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.

6. Латинін М. А. Теоретичні підходи щодо визначення механізму державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки України. *Державне управління: теорія та практика*. 2005. № 2. URL : <http://www.nbu.gov.ua/eJournals/DUTP/2005D2/txts/golus/05/maseu.puf>.

7. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наук. доп. / за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 342 с.

8. Політика та розвиток сільського господарства в Україні / за ред. Ш. Крамона-Таубаделя, С. Зорі, Л. Штрівє. Київ : Альфа-Принт, 2001. 312 с.

9. Прилуцький А. М. Регулятивна роль держави у посиленні розвитку аграрного ринку. *Агросвіт*. 2017. № 9. С. 24-29.

10. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України від 31.03.2016 р. № 1067-VIII.

11. Про державне підприємство (об'єднання) : Закон СРСР від 30.06.1987 р. № 7284-XI.

12. Про Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 р. № 1218.

13. Про загальні засади підприємництва в СРСР : Закон СРСР від 26.05.1989 р. № 8998.

14. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.02.2010 р. № 164.

15. Про заходи щодо посилення боротьби з нетрудовими доходами : Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 24 червня 1986 р. № 235.

16. Про індивідуальну трудову діяльність : Закон СРСР від 15.04.1987 р. № 127.

17. Про кооперацію : Закон СРСР від 26.05.1988 р. № 8998-11.

18. Про особисте селянське господарство : Закони України від 15.05.2003 р. №742-IV.

19. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. (№ 962-IV).

20. Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності : Постанова ЦВК і РНК СРСР Газета «Більшовик Полтавщини». 07.08.1932 р.

21. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон УРСР від 17.10.1990 р. № 400-XII.

22. Про фермерське господарство : Закони України від 19.06.2003 р. № 973-IV.

23. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ, 2002. 60 с.

3. Haidutskiy, H.I. (1999). *Hosprozrakhunkoviy mekhanizm mizhhaluzevykh zviyazkiv v APK [Self-supporting mechanism of inter-branch connections in the agro-industrial complex]*. Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].

4. Datsii, O.I. (2005). *Udoskonalennia mekhanizmiv derzhavnogo rehuliuivannia rozvytku novykh tekhnolohii i vysokotekhnolohichnykh ahropromyslovykh vyrobnytstv [Improvement of mechanisms for state regulation of development of new technology and high-tech agro-industrial production]*. *Visnyk NADU*, 1, pp. 180-187 [In Ukrainian].

5. Koretskyi, M.Kh. (2002). *Derzhavne rehuliuivannia ahraryi sfery u rynkovii ekonomitsi : monohrafiia [State regulation of the agrarian sphere in the market economy: monograph]*. Kyiv: Vyd-vo UADU [In Ukrainian].

6. Latynin, M.A. (2005). *Teoretychni pidkhody shchodo vyznachennia mekhanizmu derzhavnogo rehuliuivannia rozvytku ahraryi sfery u rynkovii ekonomitsi : monohrafiia [Theoretical approaches to determining a mechanism of state regulation of the agrarian sector development of the Ukrainian economy]*. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, 2. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua/eJournals/DUTP/2005D2/txts/golus/05/maseu.pdf> [In Ukrainian].

7. Sabluk, P.T. (Ed.) (2011). *Orhanizatsiino-ekonomichna modernizatsiia ahraryi sfery : nauk. dop. [Organizational and economic modernization of the agrarian sphere: scientific report]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

8. Kramon-Taubadel, Sh., Zoria, S., & Shtrive, L. (Eds.) (2001). *Polityka ta rozvytok silskoho hospodarstva v Ukraini [Politics and development of the agriculture in Ukraine]*. Kyiv: Alfa-Prynt [In Ukrainian].

9. Prylutskiy, A.M. (2017). *Rehuliatyvna rol derzhavy u posylenni rozvytku ahraryi sfery [Regulatory role of the state in strengthening development of the agrarian market]*. *Ahrosvit*, 9, pp. 24-29 [In Ukrainian].

10. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro fermerske hospodarstvo" shchodo stymuliuivannia stvorennia ta diialnosti simeinykh fermerskykh hospodarstv : Zakony Ukrainy vid 31.03.2016 r. № 1067-VIII [On amendments to the Law of Ukraine "On farm" on the stimulation of establishment and activity of family farms: Law of Ukraine dated 31.03.2016, No. 1067-VIII] *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

11. Pro derzhavne pidpriemstvo (obiednannia) : Zakon SRSR vid 30.06.1987 r. № 7284-XI [On state enterprise (association): Law of the USSR dated 30.06.1987, No. 7284-XI]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

12. Pro derzhavnyi tekhnolohichnyi tsentr okhorony rodichosti gruntiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1218 [On the State Technological Centre for protection of soil fertility: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 1218]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

13. Pro zahalni zasady pidpriemnytstva v SRSR : Zakon SRSR vid 26.05.1989 r. № 8998 [On general principles of entrepreneurship in the USSR: Law of the USSR dated 26.05.1989, No. 8998]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia normatyviv optymalnoho spivvidnoshennia kultur u sivozminakh v riznykh pryrodno-silskohospodarskykh rehionakh : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.02.2010 r. №164 [On approval of norms for optimal ratio of crops in crop rotations in various natural and agricultural regions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 01.02.2010, No. 164]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

15. Pro zakhody shchodo posylennia borotby z netrudovymy dokhodamy : Postanova TsK KPRS i Rady Ministriv SRSR vid 24 chervnya 1986 r. № 235 [On measures to strengthen a combating of unemployed income: Resolution of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR dated 24.06.1986, No. 235]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

16. Pro individualnu trudovu diialnist : Zakon SRSR vid 15.04.1987 r. № 127 [On individual labor activity: Law of the USSR dated 15.04.1987, No. 127]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
17. Pro kooperatsiiu : Zakon SRSR vid 26.05.1988 r. N 8998-11 [On cooperation: Law of the USSR dated 26.05.1988, No. 8998-11]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
18. Pro osobyste selianske hospodarstvo : Zakony Ukrainy vid 15.05.2003 r. №742-IV [On personal peasant household: Law of Ukraine dated 15.05.2003, No. 742-IV]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
19. Pro okhoronu zemel: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. (№ 962-IV) [On land protection: Law of Ukraine fated 19.06.2003, No. 962-IV]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
20. Pro okhoronu maina derzhavnykh pidpriemstv, kolhos-piv i kooperatsii ta zmitsnennia suspilnoi (sotsialistychnoi) vlasnosti : Postanova TsVK i RNK SRSR [On the protection of property of state enterprises, collective farms and cooperation and strengthening of social (socialist) property: Resolution of the CEC and the SNK of the USSR]. (1932). *Hazeta "Bilshovyk Poltavshchyny"*, 07.08 [In Ukrainian].
21. Pro priorytetnist sotsialnoho rozvytku sela ta ahro-promyslovoho kompleksu v narodnomu hospodarstvi : Zakon URSR vid 17.10. 1990 r. № 400-XII [On a priority of social development of village and the agro-industrial complex in the national economy: Law of the USSR dated 17.10.1990, No. 400-XII]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
22. Pro fermerske hospodarstvo : Zakony Ukrainy vid 19.06.2003 r. № 973-IV [On farm: Law of Ukraine dated 19.06.2003, No. 973-IV]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
23. Sabluk, P.T. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.) (2002). *Stratehichni napriamy rozvytku ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy [Strategic directions for development of agro-industrial complex of Ukraine]*. Kyiv: IAE [In Ukrainian].

Moroz O.V., Lohosha R.V., Pidvalna O.H. Normative and legal regulation of the formation process of market mechanism in the agrarian economy

The purpose of the article is to analyze a formation process of a legal base for creation of the market economy, the agrarian market and the market of vegetable products in Ukraine.

Research methods. During the research process were used historical (for decrypting a retrospective of formation process of legal base) and logical (for determining substantial sequence of process) as the main methods, as well as a number of general scientific methods of economic research. The methodology of research provided consideration of a factor of regulatory policy as an integral element of the market system, in which to management process of market formation (and branch markets) retrospectively and algorithmically was given a key role in legislative provision.

Research results. While studying practical experience of formation of a regulatory framework of the state regulation of the domestic agrarian market and the market of vegetable products in Ukraine in the period of the 90th - the 2000th, it was proved that shortcomings of market reforms and dysfunction, took place as a result of reforms. They were caused by the lack of scientific understanding of a role of a factor of standard and legislative providing processes of market reforms in general, market formation (and branch markets) and also their effective functioning due to a criterion of timely response to dysfunctions.

Elements of scientific novelty. Theoretical positions of the general theory of state regulation of the agrarian market were further developed in context of a legal block of formation process of markets. In particular, there was justified thesis on observing necessity of logical sequence and complexity of the legislative provision as a necessary element of market reforms. Accordingly, there was proposed a universal model of a regulatory and legislative support for market reforms, which involves four main stages: 1) formation of market ideology in the society; 2) creation (including legitimization) of market institutions; 3) creation (development, formation) of the main elements of the market and necessary components of the market environment (first of all, competitive environment, as well as regulatory policy, market infrastructure, monetary system, etc.); 4) achievement of conditions for equivalent exchange for the national market in the world market system. The article analyzes correspondence of the real practice in Ukraine to this model and consequences of its absence.

Practical significance. The proposed approach for retrospective analysis of processes of formation and functioning of the agrarian market has an applied value, primarily due to the possibility for providing more reliable information on efficiency, content, effectiveness of the state regulation, including implementation of regulations based on the market state. Hence, this approach is a new decision-making system at its core. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 23.

Keywords: legal support; state regulation; agrarian market; market formation; market of vegetable products; dysfunctions.

Moroz Oleh Vasyliovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of management, marketing, and economics, Vinnytsia National Technical University (95, Khmelnytske sh., Vinnytsia)
E-mail: Ovmoroz@ukr.net

Lohosha Roman Vasyliovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of marketing and agrarian business, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna str., Vinnytsya)

E-mail: Lrv@vsau.vin.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

Pidvalna Oksana Hryhorivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of agrarian management, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna str., Vinnytsya)
E-mail: Np070101@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

Мороз О.В., Логоша Р.В., Подвальная О.Г. Нормативно-правовая регламентация процесса формирования рыночных механизмов в аграрной экономике

Цель статьи - проанализировать процесс формирования правовой базы в сфере построения рыночной экономики, аграрного рынка в Украине.

Методика исследования. В процессе исследования, кроме ряда общенаучных методов экономических исследований, использованы как основные исторический (для описания ретроспективы процесса формирования правовой базы) и логический (для определения содержательной последовательности процесса) методы познания. Методология исследований предусматривала рассмотрение фактора регулятивной политики как неотъемлемого элемента рыночной системы, где процессу управления формированием рынка именно в вопросах законодательного обеспечения ретроспективно и алгоритмически отводится ключевая роль.

Результаты исследования. При изучении практического опыта формирования нормативно-правовой базы государственного регулирования отечественного аграрного рынка в Украине в период 1990-2000 гг. обоснованно, что недостатки рыночных реформ и дисфункции, которые имели (имеют) место как результат реформ, предопределены отсутствием научного понимания роли фактора нормативно-законодательного обеспечения процессов рыночных реформ в целом, формирования рынка (и отраслевых рынков), а также их эффективного функционирования по критерию своевременного реагирования на дисфункции.

Элементы научной новизны. Приобрели дальнейшее развитие теоретические положения общей теории государственного регулирования аграрного рынка в контексте правового блока процесса формирования рынков, где обоснован тезис о необходимости соблюдения логической последовательности и комплексности законодательного обеспечения как необходимого элемента рыночных реформ. Для объяснения отмеченного предложена универсальная модель процесса нормативно-законодательного обеспечения рыночных реформ, что предусматривает четыре основных этапа: 1) формирование в социуме идеологии рынка; 2) создание, в том числе легитимизация институтов рынка; 3) построение (разработка, формирование) основных элементов рынка и необходимых составляющих рыночной среды, прежде всего конкурентной среды, а также регулятивной политики, инфраструктуры рынка, денежно-кредитной системы и т.д.; 4) достижение условий эквивалентного обмена для национального рынка в системе мирового рынка. Проанализированы соответствие реальной практики в Украине к этой модели и последствия отсутствия такой.

Практическая значимость. Предложенный подход ретроспективного анализа процессов формирования и функционирования аграрного рынка имеет прикладное значение, прежде всего учитывая возможность предоставлять более достоверную информацию об эффективности, содержательности, результативности государственного регулирования, в том числе осуществление коррекции регуляций, исходя из состояния рынка. Отсюда в своей основе такой подход является новой системой принятия управленческих решений. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: правовое обеспечение; государственное регулирование; аграрный рынок; формирование рынка, дисфункции.

Мороз Олег Васильевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой менеджмента, маркетинга и экономики, Винницкий национальный технический университет (г. Винница, Хмельницкое шоссе, 95)
E-mail: Ovmoroz@ukr.net

Логоша Роман Васильевич - доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры маркетинга и аграрного бизнеса, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)
E-mail: Lrv@vsau.vin.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

Подвальная Оксана Григорьевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры аграрного менеджмента, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)
E-mail: Np070101@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

Стаття надійшла до редакції 25.03.2019 р.

Фахове рецензування: 17.04.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Мороз О. В., Логоша Р. В., Підвальна О. Г. Нормативно-правова регламентація процесу формування ринкових механізмів в аграрній економіці. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 27 – 39.

* * *

УДК 32:657.6(477)

JEL Classification: M42

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905040>

К.П. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук, доцент

Децентралізація як мотиватор розширення функцій вітчизняного інституту аудиту

Мета статті - визначити зміст і основні характеристики реалізації комунікативної функції аудиту в умовах децентралізації.

Методика дослідження. Для обґрунтування результатів дослідження застосовано системний підхід. Використано загальні та спеціальні методи дослідження: історичний аналіз (для ідентифікації запитів користувачів інформації); порівняльний (для уточнення ролі аудиту в діяльності економічних суб'єктів); аналіз чинників (для ідентифікації комунікативної функції аудиту).

Результати дослідження. Розкрито зміст комунікативної функції аудиту.

Елементи наукової новизни. Визначено характеристики комунікативної функції аудиту як чинника забезпечення економічних суб'єктів інформацією.

Практична значущість. Викладені пропозиції щодо розширення можливостей аудиту в контексті підготовки адекватних рішень користувачів інформації. Табл.: 1. Рис.: 4. Бібліогр.: 27.

Ключові слова: децентралізація; користувачі інформації; інформаційні потреби; аудит; функції аудиту; комунікативна функція аудиту.

Мельник Катерина Петрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Східноєвропейський університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, просп. Волі, 13)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Постановка проблеми. Процеси децентралізації влади не тільки посилили повноваження місцевих органів самоврядування, а й суттєво збільшили їхні бюджетні та госпрозрахункові можливості. У 2018 р. місцеві бюджети України зросли у десятки разів і мають стійку тенденцію до зростання. Традиційно законність й ефективність роботи місцевих органів самоврядування в контексті використання фінансових та інших ресурсів контролює держава в особі Рахункової палати України, Державної аудиторської служби України та органів Державної фіскальної служби України. Водночас набуває поширення внутрішній та внутрішньовідомчий контроль, що реалізується, зокрема, через оцінювання роботи бухгалтерів бюджетних установ відповідно до вимог Бюджетного кодексу України [7].

Поряд із цим наростає контроль і від громадянського суспільства, місцевих територіальних громад. Вагомим інструментом дієвості такого контролю є співпраця громад з інститутом незалежного аудиту. З іншого боку,

ініціативи із залучення інституту аудиту не менш затребувані також для виконавчих органів самоврядування. Для них важливим натеper стає не стільки «передподатковий» аудит, скільки аудиторські послуги з оформлення зрозумілих для громади звітів про використання бюджетів, пошук додаткових надходжень до місцевої казни, можливості комунально-приватного партнерства тощо. Отже, з процесами децентралізації вітчизняний інститут аудиту отримав новий мотиватор розвитку. Тому важливими стають дослідження щодо розширення сфери його послуг та функціональних можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати попередніх досліджень проблем становлення аудиту, визначення мотиваторів його розвитку, формалізації функціональних характеристик викладені у публікаціях Р. Адамса [1], О. Антонюк, Л. Чижевської [2, 3], А. Аренса [4], С.В. Бардаша [5], М.Т. Білухи [6], І.М. Дмитренко [8], В.М. Жука [9, 10], О.А. Петрик [11], О.М. Петрука [12], О.Ю. Редька [14], Дж.К. Робертсона [16], В.О. Шевчука [25], О.Л. Шерстюка [26, 27] та ін. Аналіз публі-

© К.П. Мельник, 2019

кацій вищезазначених та інших авторів дає змогу дійти висновку, що в наукових працях зроблено акцент на необхідності ідентифікації, вибору, застосування та оцінювання результатів низки методичних прийомів аудиту.

Водночас наявні підстави констатувати недостатність висвітлення в наукових публікаціях функціональних характеристик аудиту та їх розвитку в умовах децентралізації, що відбувається в Україні. Зокрема, неналежно проаналізовані характеристики аудиту як засобу забезпечення руху інформації між економічними суб'єктами з метою їх комунікації.

Мета статті - визначити зміст і основні характеристики реалізації комунікативної функції аудиту в умовах децентралізації.

Методологію дослідження становлять загальнофілософські та загальнонаукові методи пізнання явищ і процесів у системі аудиту. За результатами застосування широкого спектра загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження введено поняття «комунікативна функція аудиту», яке визначається сучасними умовами ідентифікації, формалізації та задоволення інформаційних потреб суб'єктів прийняття економічних рішень в умовах децентралізації.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз стану аудиту в Україні на перший погляд засвідчує його певну стагнацію. Так, за даними Аудиторської палати України, кількість суб'єктів аудиторської діяльності наразі зменшується (рис. 1).

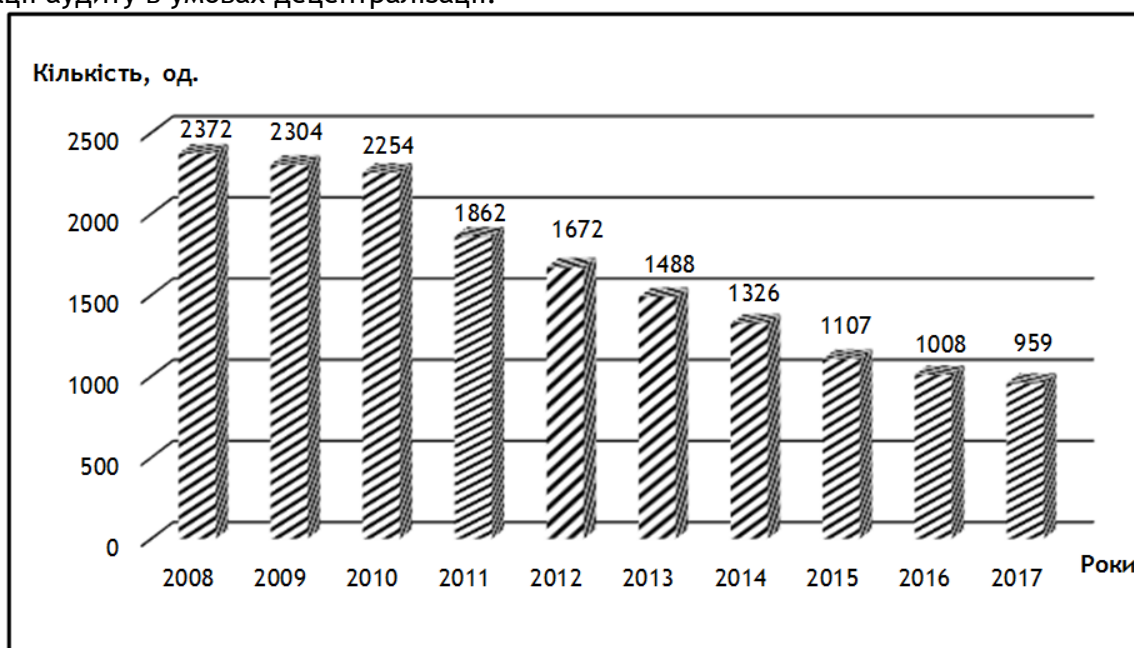

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів аудиторської діяльності в Україні у 2008-2017 рр.

Джерело: Узагальнено автором на основі [17-24].

З одного боку, така тенденція пояснюється посиленням нормативних вимог до аудиторських компаній, які впливають на їхні можливості надавати послуги з обов'язкового аудиту. Дані реєстру суб'єктів аудиторської діяльності свідчать про нерівність можливостей дотримання відповідних вимог та, як наслідок, про нерівномірність доступу суб'єктів аудиторської діяльності до ринку (рис. 2).

Як свідчать дані рис. 2, лише близько 10 % загальної кількості суб'єктів аудиторської діяльності (92 суб'єкти) відповідають вимогам Закону України «Про аудит фінан-

сової звітності та аудиторську діяльність» [13] щодо допуску до ринку послуг з аудиту фінансової звітності для підприємств, які становлять суспільний інтерес. Ще 172 суб'єкти (або приблизно 20 %) за своїми можливостями можуть надавати послуги з обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємствам, що не входять до сфери суспільного інтересу. Натомість, 633 суб'єкти аудиторської діяльності, тобто 70 % учасників ринку аудиторських послуг, відповідно до чинного законодавства не мають можливості надавати послуги з обов'язкового аудиту.

Рис. 2. Структура суб'єктів аудиторської діяльності в Україні

Джерело: Узагальнено автором на основі [15].

Обмежені законодавством можливості пов'язані з необхідністю залучення додаткових трудових ресурсів (сертифікованих аудиторів, фахівців, які мають документальне підтвердження знань МСБО та МСФЗ), а також - з необхідністю додаткових витрат на страхування професійної відповідальності суб'єкта аудиторської діяльності. З огляду на те, що обсяг таких витрат може бути суттєвим для будь-якого суб'єкта господарювання, необхідність їх понесення виклика-

тиме потребу в пошуку додаткових джерел фінансування. Проте ємність ринку аудиторських послуг на тепер незначна і становить близько 2 млрд грн. В Україні спостерігається розкручування «порочного кола» розвитку інституту аудиту з надмірною монополізацією ринку і витіснення з нього суб'єктів аудиторської діяльності. Про це, зокрема, свідчать і тенденції вартісних показників аудиторських послуг протягом 2008-2017 рр. (рис. 3).

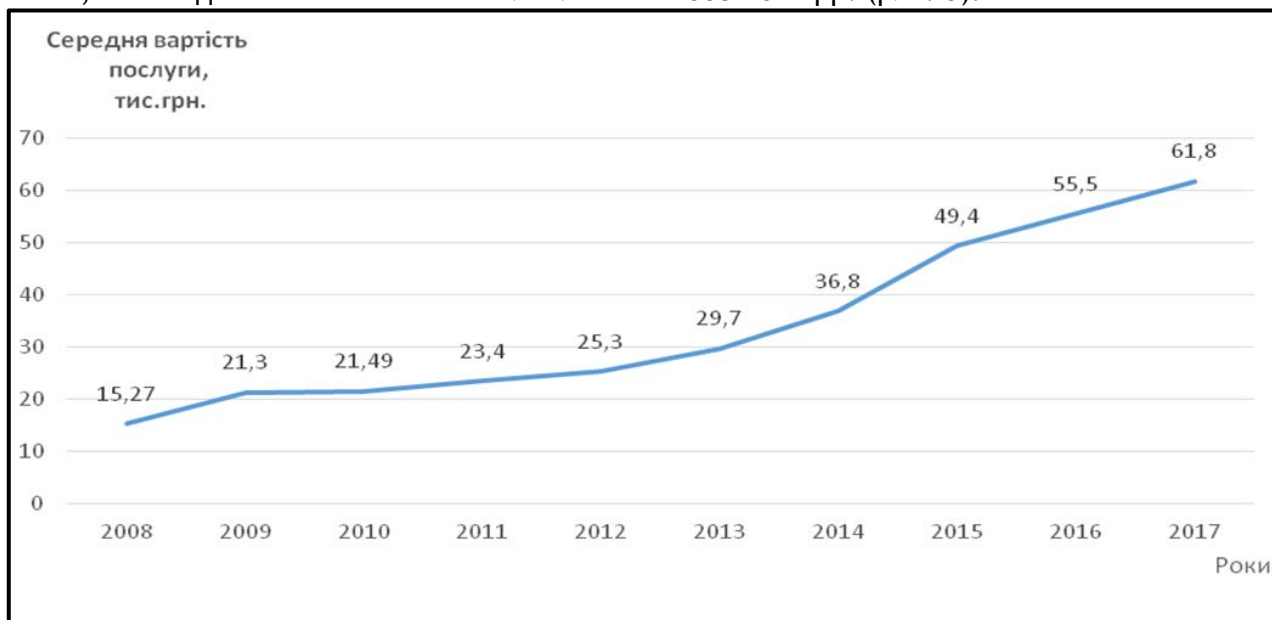

Рис. 3. Динаміка середньої вартості аудиторських послуг в Україні у 2008-2017 рр.

Джерело: Узагальнено автором на основі [17-24].

Так, середня вартість наданих аудиторських послуг упродовж 2008-2017 рр. зроста

від 15,27 до 61,8 тис. грн. На перший погляд, це може свідчити про готовність замо-

вників нести більші витрати для одержання належного рівня упевненості стосовно інформації, на основі якої приймаються управлінські рішення.

Водночас спостерігається нерівномірний розподіл ринку між суб'єктами аудиторської діяльності, про що, зокрема, свідчать дані таблиці.

Структура аудиторського ринку за обсягом наданих послуг, 2017 р.

Обсяг наданих послуг, тис. грн	Кількість суб'єктів аудиторської діяльності, од.	Частка у загальній кількості суб'єктів аудиторської діяльності, %	Загальний обсяг наданих послуг, тис. грн	Частка на ринку за обсягом, %
Від 0,1 до 10,0	15	1,6	80,2	0,00
Від 10,1 до 100,0	134	14,2	7110,8	0,33
Від 100,1 до 200,0	115	12,2	16900,9	0,79
Від 200,1 до 300,0	81	8,6	19838,2	0,93
Від 300,1 до 400,0	57	6,0	19622,9	0,92
Від 400,1 до 500,0	66	7,0	29556	1,39
Від 500,1 до 1000,0	174	18,4	123090,3	5,79
Від 1 000,1 до 10000,0	208	22,0	510351,5	24,00
Понад 10 000	18	1,9	1400317,9	65,84
По Україні	944	100,00	2126868,7	100,00

Джерело: [24].

За наведеними даними, лише 18 суб'єктів аудиторської діяльності, що внесені до реєстру (1,9 % від загальної кількості), отримали понад 1,4 млрд грн від надання послуг з аудиту, або 65,84 % ринку. Однією з причин цього є, зокрема, монополна цінова політика цих суб'єктів аудиторської діяльності, оскільки вартість окремих їхніх послуг перевищує 10 млн грн.

Отже, можна констатувати наявність високого рівня монополізації ринку аудиторських послуг в Україні компаніями, які мають широкий доступ до ресурсів, у тому числі адміністративних, наявність яких дає можливість задовольняти найжорсткіші, на користь великих міжнародних компаній, вимоги чинного законодавства. Цей факт разом із системною кризою національної економіки України, на наше переконання, призводить до подальшого лобювання міжнародним аудитом нормативних перепон розвитку національного інституту аудиту.

В Україні назріла проблема пронаціональної аудиторської політики. Звичайно, не йдеться про послаблення вимог до якості аудиторських послуг. Питання має вирішуватися у напрямі демонополізації та розширення ринку.

Щодо першого, то доцільний розгляд питання тимчасового обмеження участі суб'єкта аудиторських послуг на рівні до 1 % ринку попереднього за звітним роком. Це тема окремого дослідження.

Щодо розширення ринку, то важливо, щоб послуги з обов'язкового аудиту були вкрай

потрібні розвитку вітчизняної економіки чи її суспільних інститутів. У ролі останнього варто розглядати сегмент ринку, який натеper формує політика децентралізації.

Особливої уваги зі сторони інституту аудиту потребує процес децентралізації у сільській місцевості. Серед причин: територіальна розпорошеність та слабкість громадянського контролю.

Станом на початок 2019 р. в Україні створено 884 сільські об'єднані територіальні громади (ОТГ), або 68 % від 1293 запланованих урядом. Натеper об'єднано 9240 сіл, що становить трохи менше 50 % від їх загальної кількості.

Проблему територіальної розпорошеності ОТГ засвідчує етап об'єднання сіл навколо того чи іншого центру. Кількісні параметри об'єднання варіюються від 1 до 68 сіл, але в середньому до ОТГ з центром у місті або селищі міського типу приєднується по 14 сіл, а з центром у селі - 9. Якщо плани уряду України не зміняться, то решта майже 17 тис. сіл будуть об'єднані у 409 (1293 - 884) ОТГ. Надмірна концентрація сіл стане ще більш очевидною, а мета децентралізації - продуктивна проактивність територій - недосяжною. На цю проблему вказують ряд дослідників. Зокрема, академік НААН В.М. Жук зауважує, що реалізація в Україні загалом правильної політики децентралізації порушує основні постулати низки сучасних економічних теорій - інституціональної, просторової, поведінкової [10]. Він наголошує, що такі помилки вже були допущені в країні під час укрупнен-

ня колгоспів і радгоспів у 60-70-х роках минулого століття. Вирішення цієї проблеми академік вбачає в наданні сільським громадам в ОТГ окремого автономного статусу. Кожне село в ОТГ повинно мати окремий Статут та аналітичний облік - Баланс, що консолідується в обліку ОТГ [9].

Вирішення проблеми надмірної децентралізації також може сприяти залученню до поданого процесу інституту аудиту. Для цього (залучення інституту аудиту до розвитку сільських територій) вбачаються як мінімум дві базові умови. По-перше, необхідні зміни до чинного законодавства щодо запровадження обов'язкового аудиту ОТГ. Доцільне також запровадження окремої програми державної підтримки ОТГ на компенсацію оплати послуг аудиту. По-друге, сам інститут вітчизняного аудиту має переглянути обмеженість своєї функціональності.

Функціональні можливості зумовлені спроможністю аудиту вирішувати завдання, зміст яких визначається очікуваннями користувачів його результатів. Найпоширенішим у практиці використання результатів аудиту є підхід, згідно з яким замовники очікують, що після проведення відповідних заходів перевірена під час аудиту інформація зможе бути використана за певним призначенням. При цьому користувачі результатів очікують щонайменше на те, що на основі отриманої думки аудитора вони зможуть сформулювати власну оцінку достовірності, правильності, адекватності перевірених даних. Тобто користувачі результатів аудиту очікують, що аудитор візьме на себе якщо не повністю, то значною мірою відповідальність за оціночні характеристики інформації, на основі якої економічні суб'єкти приймають власні рішення. Зважаючи на це, можна констатувати наявність оціночної функції аудиту, яка реалізується в інтересах користувачів його результатів.

Інший підхід до застосування результатів аудиту ґрунтується на припущенні, що аудитор здійснив під час виконання відповідних завдань низку заходів, які можуть сприяти виявленню фактів, що негативно впливають на фінансово-господарську діяльність економічного суб'єкта. Зокрема, можуть бути ідентифіковані негативні тренди розрахункових показників, що характеризують фінансово-майновий стан економічного суб'єкта, його

здатність повністю та своєчасно погашати заборгованість, ефективно використовувати власні та позичені ресурси. Водночас під час аудиту можуть бути виявлені факти недотримання вимог законодавства, навмисних (шахрайських) чи ненавмисних (помилкових) дій управлінського персоналу або інших працівників, внаслідок яких привласнюються активи суб'єкта господарювання, спотворюються облікові записи, неефективно використовуються ресурси, зокрема - внаслідок незадовільної роботи системи внутрішнього контролю. Пошук та виявлення відповідних фактів під час аудиту сприяють захисту інтересів власників ресурсів, які використовуються суб'єктом господарювання. Отже, йдеться про захисну функцію аудиту.

Внаслідок процесів, характер яких визначається видами економічної діяльності, а також середовища, в якому діють господарюючі суб'єкти, зокрема - децентралізації прийняття економічних рішень, розпорядження ресурсами та перерозподілу відповідальності, виникають нові й удосконалюються існуючі зв'язки між окремими громадянами, підприємствами, громадськими об'єднаннями, іншими членами суспільства та їх групами.

Зазначені зв'язки реалізуються переважно за рахунок руху інформації між окремими суб'єктами. При цьому зміст інформації, яка рухається між двома суб'єктами, визначається, насамперед, їхньою особистою зацікавленістю в отриманні визначеного набору даних, можливістю ідентифікації джерела їх отримання, а також впливом середовища (зокрема, вимогами нормативно-правових документів). Водночас, як уже зазначалося, користувачі інформації зацікавлені не лише у конкретних даних, а й у їх відповідності певному набору критеріїв, зокрема кількісного (натурального, вартісного тощо) та якісного характеру. Тому користувачі інформації зацікавлені в отриманні відповідних послуг від незалежної особи - аудитора чи аудиторської фірми, за результатами яких може бути прийняте рішення про ступінь відповідності інформації очікуванням її користувачів.

Зважаючи на це, схематично рух інформації (на прикладі фінансових даних) від осіб, відповідальних за її створення, до користувачів відображений на рис. 4.

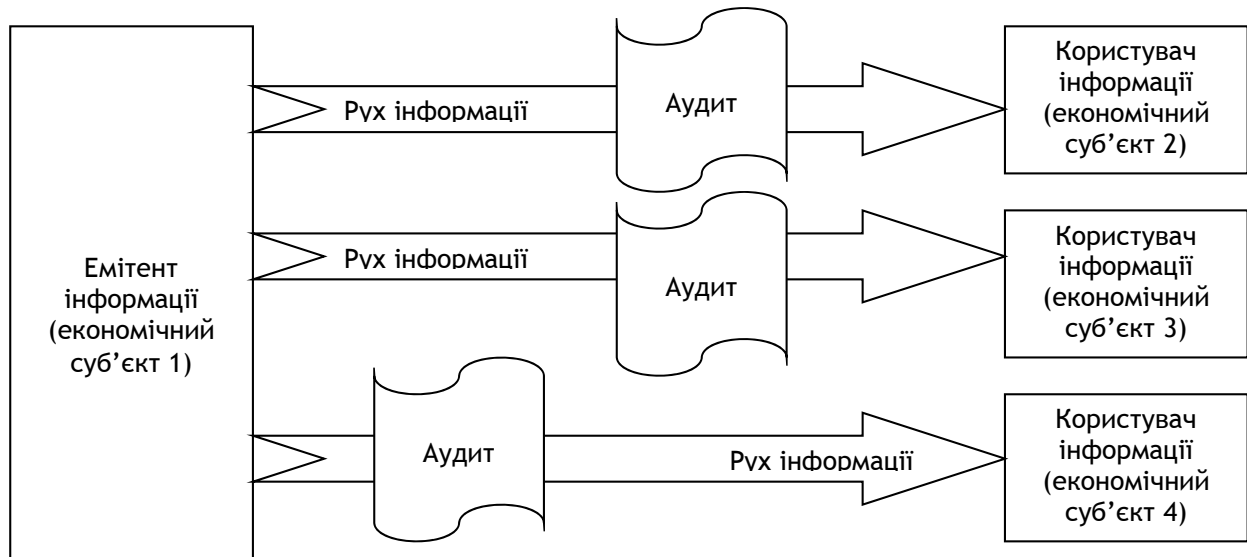

Рис. 4. Теоретичне уявлення про рух інформації між економічними суб'єктами

Джерело: Розробка автора.

За рис. 4, аудит є одним із чинників руху інформації від її емітента до користувачів. Тобто існують підстави для визнання *комунікативної функції аудиту* як одного з численних аспектів доведення до користувачів даних, необхідних для прийняття ними відповідних рішень. По-іншому, функціональні можливості аудиту розширюються за рахунок того факту, що без його проведення, з погляду користувача, недоцільно досліджувати й оцінювати інформацію та обґрунтовувати на її основі власні дії. Це, зі свого боку, свідчить про відсутність необхідності не лише опрацювання та використання інформації, а й про імовірну недоречність її отримання та понесення у зв'язку з цим відповідних витрат.

Часто зацікавлені користувачі інформації (кредитори, страховики, реальні та потенційні інвестори, оцінщики тощо) отримують інформацію, вже оцінену аудитором. Незалежно від того, чи є проведення аудиту обов'язковим (на рис. 4 рух інформації до економічних суб'єктів 2 і 3), чи ініціативним (на рис. 4 рух інформації до економічного суб'єкта 4), сама наявність аудиту виступає обов'язковою умовою подальшої співпраці щодо таких операцій, як інвестування, кредитування, участь у бюджетній програмі тощо. При цьому, як слушно зауважує О.Л. Шерстюк, «користувач може приймати рішення, не враховуючи думки аудитора (навіть за її наявності). Така ситуація може мати місце у випадку, коли інформація суб'єкта господарювання, щодо якого приймається рішення, підлягає обов'язковому аудиту незалежно від того, чи зацікавлений в його проведенні користу-

вач» [27, с. 335]. Це може слугувати додатковим підтвердженням різноманітності інтересів різних груп користувачів інформації, що викликає варіації у підходах до розуміння інформації та вибору способів її використання. Зазначене так само слугує ознакою необхідності належної реалізації комунікативної функції аудиту, що зумовлюється можливістю користувачів покладатися на думку аудитора під час тлумачення.

Таким чином, комунікативна функція аудиту може розкриватися у двох аспектах:

1) проведення аудиту є одним із необхідних чинників руху інформації від емітента до користувача;

2) аудит є універсальним інструментом для тлумачення змістовних характеристик інформації в інтересах різних груп користувачів.

Проведення децентралізації супроводжується зростанням кількості суб'єктів прийняття економічних рішень, перерозподілу між ними функцій підготовки інформації, а також переглядом змісту та сфер їх відповідальності.

З одного боку, це призводить до збільшення кількості як емітентів і користувачів інформації різноманітного змісту, так і характеристик та критеріїв оцінювання самої інформації. З іншого боку, зазначені процеси супроводжуються тимчасовою втратою ресурсів, пов'язаних із процесами децентралізації. Це пояснюється необхідністю переосмислення новими чи трансформованими суб'єктами економічних відносин власних повноважень, власної відповідальності, власних цілей і, як наслідок - власної заці-

кавленості в інформації з огляду на можливість її подальшого використання.

Зважаючи на це, варто зазначити, що аудит, реалізуючи комунікативну функцію, сприятиме утриманню інформаційних зв'язків в умовах ідентифікації та усунення зазначених проблем. Незалежно від ступеня готовності економічних суб'єктів до роботи в умовах децентралізації, аудит, що проводиться суб'єктами підприємництва (аудитори та аудиторські фірми), органами державного фінансового контролю (Рахункова палата України, Державна аудиторська служба України, Державна фіскальна служба України), сприятиме запобіганню пов'язаних з реформуванням проблем, їх своєчасній ідентифікації та вирішенню.

Водночас нові суб'єкти економічних відносин будуть зацікавлені у проведенні аудиту для встановлення повноправних інформаційних зв'язків з існуючими та новими

користувачами фінансової інформації, що сприятиме зниженню рівня економічних, адміністративних, соціальних та інших ризиків як у процесі децентралізації, так і за її результатами.

Зазначене приведе до зростання зацікавленості економічних суб'єктів в отриманні послуг з аудиту, що сприятиме збільшенню вартісного й кількісного обсягів ринку аудиторських послуг за рахунок нових замовлень.

Висновки. Комунікативна функція аудиту як його властива характеристика полягає не лише у забезпеченні руху інформації між економічними суб'єктами. Її реалізація сприятиме усуненню низки негативних явищ, пов'язаних із трансформацією самих економічних суб'єктів, їх інформаційних та інших потреб і очікувань, а також сприятиме підвищенню ефективності діяльності економічних суб'єктів після завершення трансформаційних процесів децентралізації.

Список бібліографічних посилань

1. Адамс Р. Основы аудита : пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова. Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1995. 398 с.
2. Антонюк О.Р., Чижевська Л.В. Критерії виконання завдань з надання впевненості: нормативна регламентація та проблематика реалізації на практиці. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 12/3. С. 4-8.
3. Антонюк О.Р., Чижевська Л.В. Методологічні засади формування предмета перевірки завдань з надання впевненості. Аудит управлінської діяльності: адміністративного менеджменту, бізнес-адміністрування, корпоративного управління, менеджменту підприємництва (показники оцінки результатів, їх облік та прогнозування): монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В.Я. Нусінова. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2016. С. 84-93.
4. Аренс А. Аудит : пер с англ. М. А. Терехова / гл. ред. сериї Я.В. Соколов. Москва : Финансы и статистика, 2001. 560 с.
5. Бардаш С. В. Захист інтересів користувачів фінансової звітності: стан та підходи до гарантування. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2013. Вип. № 2. С. 20-27.
6. Білуха М.Т. Курс аудиту : підручник. Київ : Вища шк. : Знання, 1998. 574 с.
7. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08 лип. 2010 № 2456-VI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 01.04.2019).
8. Дмитренко І. М. Концепція розвитку аудиту корпоративних систем : монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2013. 364 с.
9. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України: наук. доп. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2017. 128 с. URL : http://magazine.faaf.org.ua/images/stories/juk/nauk_dopovid_2017/Zhuk_Obih_zemel_2017m.pdf (дата звернення: 05.04.2019).
10. Жук В.М. Неформальні інститути селянства у моделюванні реформ та аграрної політики: теорія і практика. *Економіка АПК*. 2017. № 9. С. 5-8. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=E_apk_2017_9_3 (дата звернення: 05.04.2019).
11. Петрик О. А. Стан та перспективи розвитку аудиту в Україні: методологічні та організаційні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.06.04. Київ, 2004. 34 с.

References

1. Adams, R. (1995). *Osnovy audyta [Audit basics]*. Ya.V. Sokolov (Trans.). Moscow: Audyт, YuNYTY [In Russian].
2. 4. Antoniuk, O.R. & Chyzhevskа, L.V. (2018). Kryterii vykonannya zavadan z nadannia vpevnenosti: normatyvna rehlementatsiia ta problematyka realizatsii na praktytysi [Criteria for performing assurance tasks: normative regulation and implementation problems in practice]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 12/3, pp. 4-8 [In Ukrainian].
3. Antoniuk, O.R. & Chyzhevskа, L.V. (2016). Metodolohichni zasady formuvannya predmeta perevirky zavadan z nadannia vpevnenosti [Methodological principles for forming a subject of verification of tasks of assurance]. *Audyт upravlinskoj diialnosti: administratyvnoho menezhmentu, biznes-administruvannya, korporatyvnoho upravlinnia, menezhmentu pidpryemnytstva (pokaznyky otsinky rezultativ, yikh oblik ta prohnozuvannya): monohrafiia - Audit of management activities: administrative management, business administration, corporate governance, business management (indicators of the assessment of results, their accounting and forecasting): monograph*. Kryvyi Rih: Yyd. R.A. Kozlov [In Ukrainian].
4. Arens, A. (2001). *Audyт [Audit]*. Ya.V. Sokolov (Ed.), M.A. Terekhova (Trans.). Moscow: Fynansy y statystyka [In Russian].
5. Bardash, S.V. (2013). Zakhyst interesiv korystuvachiv finansovoi zvitnosti: stan ta pidkhody do harantuvannya [Protecting the interests of users of financial reporting: the state and approaches to guarantee]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoy akademii statystyky, obliku ta audytu*, 2, pp. 20-27 [In Ukrainian].
6. Bilukha, M.T. (1998). *Kurs audytu: pidruchnyk [Audit course: tutorial]*. Kyiv: Vyshcha shk. Znannia [In Ukrainian].
7. Biudzhethnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 08 lyp. 2010 № 2456-VI [Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine dated July 8.07.2010, No. 2456-VI]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [In Ukrainian].
8. Dmytrenko, I.M. (2013). *Kontseptsiia rozvytku audytu korporatyvnykh system: monohrafiia [Concept of corporate audit systems: monograph]*. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo [In Ukrainian].
9. Zhuk, V.M. (2017). *Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v selozberihaiuchii modeli ahrarnoho ustroiu Ukrainy: naukova dopovid [Circulation of agricultural land in agricultural safe-rural model system of Ukraine: scientific report]*. Kyiv: Natsionalnyi naukovyi tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky". Retrieved from: http://magazine.faaf.org.ua/images/stories/juk/nauk_dopovid_2017/Zhuk_Obih_zemel_2017m.pdf [In Ukrainian].

12. Петрук О. М., Мізякіна Н. О. Аудит фінансової звітності в аспекті аналізу ефективності використання ресурсів сировини. *Ефективна економіка*. 2015. № 1. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua>.
13. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21 груд. 2017 № 2258-VIII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (дата звернення: 08.04.2019).
14. Редько О. Ю. Аудит в Україні. Морфологія : монографія. Київ : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2008. 493 с.
15. Реєстр аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності в Україні у 2010 році : Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2010 рік. URL : <http://www.apu.com.ua> (дата звернення: 08.04.2019).
16. Робертсон Дж. Аудит : пер. с англ. КРМГ. Москва : КРМГ, Аудиторская фирма «Контакт», 1993. 456 с.
17. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2010 році : Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2010 рік. URL : <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> (дата звернення: 05.04.2019).
18. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2011 році : Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2011 рік. URL : <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> (дата звернення: 05.04.2019).
19. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2012 році : Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2012 рік. URL : <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> (дата звернення: 05.04.2019).
20. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2013 році : Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2013 рік. URL : <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> (дата звернення: 05.04.2019).
21. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2014 році : Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2014 рік. URL : <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> (дата звернення: 05.04.2019).
22. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2015 році : Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2015 рік. URL : <http://www.apu.com.ua/940-1245-987> (дата звернення: 05.04.2019).
23. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2016 році : Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2016 рік. URL : <http://www.apu.com.ua/1064-zvit-do-kmu-2016> (дата звернення: 05.04.2019).
24. Узагальнена інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2017 році : Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2017 рік. URL : <https://www.apu.net.ua/1165-zvit-apu-2017> (дата звернення: 05.04.2019).
25. Шевчук В.О. Об'єкти обліку, контролю та аналізу: сучасні підходи до ідентифікації. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології та організації. Збірник наукових праць*. Київ: Бізнес Медіа Консалтинг, 2012. Вип. 2 (9). 314 с.
26. Шерстюк О. Л. Аудит фінансової інформації : монографія. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2017. 512 с.
27. Шерстюк О.Л. Теорія та методологія аудиту фінансової інформації : дис. д-ра екон. наук : 08.00.09. Київ, 2018. 640 с.
10. Zhuk, V.M. (2017). Neformalni instytuty selianstva u modeliuvanni reform ta ahrarnoi polityky: teoriia i praktyka [Informal institutions in modeling peasantry and agricultural policy reform: theory and practice]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 5-8. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=E_apk_2017_9_3 [In Ukrainian].
11. Petryk, O.A. (2004). Stan ta perspektyvy rozvytku audytu v Ukraini: metodolohichni ta orhanizatsiini aspekty [Status and prospects of audit development in Ukraine: methodological and organizational aspects]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
12. Petruk, O.M. & Miziakina, N.O. (2015). Audyт finansovoi zvitnosti v aspekti analizu efektyvnosti vykorystannia resursiv syrovyny [Audit of financial reporting in aspect of analysis of efficiency of use of raw materials resources]. *Efektivna ekonomika*, 1. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua> [In Ukrainian].
13. Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist : Zakon Ukrainy vid 21 hrud. 2017 № 2258-VIII [On audit of financial statements and auditing: Law of Ukraine dated 21.12.2017, No. 2258-VIII]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> [In Ukrainian].
14. Redko, O.Yu. (2008). Audyт v Ukraini. Morfolohiia: monohrafiia. [Audit in Ukraine. Morphology: monograph]. Kyiv: DP "Inform.-analit. Ahentstvo" [In Ukrainian].
15. Reiestr audytoriv ta subiektiv audytorskoj diialnosti [Register of auditors and subjects of audit activity]. Retrieved from: <https://www.apu.com.ua> [In Ukrainian].
16. Robertson, Dzh. (1993). *Audyт [Audit]*. Moscow: KPMG, Audytorskaia fyрма "Kontakt" [In Russian]
17. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoj diialnosti v Ukraini u 2010 rotsi : Zvit Audytorskoj palaty Ukrainy do Kabinetu ministriv Ukrainy za 2010 rik [General information on the state of audit activity in Ukraine in 2010: Report of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2010]. Retrieved from: <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [In Ukrainian].
18. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoj diialnosti v Ukraini u 2011 rotsi : Zvit Audytorskoj palaty Ukrainy do Kabinetu ministriv Ukrainy za 2011 rik [Generalized information on the state of audit activity in Ukraine in 2011: Report of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2011]. Retrieved from: <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [In Ukrainian].
19. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoj diialnosti v Ukraini u 2012 rotsi : Zvit Audytorskoj palaty Ukrainy do Kabinetu ministriv Ukrainy za 2012 rik [General information on the state of audit activity in Ukraine in 2012: Report of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2012]. Retrieved from: <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [In Ukrainian].
20. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoj diialnosti v Ukraini u 2013 rotsi : Zvit Audytorskoj palaty Ukrainy do Kabinetu ministriv Ukrainy za 2013 rik [Generalized information on the state of audit activity in Ukraine in 2013: Report of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2013]. Retrieved from: <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [In Ukrainian].
21. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoj diialnosti v Ukraini u 2014 rotsi : Zvit Audytorskoj palaty Ukrainy do Kabinetu ministriv Ukrainy za 2014 rik [Generalized information on the state of audit activity in Ukraine in 2014: Report of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2014]. Retrieved from: <http://www.apu.com.ua/zvit-do-kmu> [In Ukrainian].
22. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoj diialnosti v Ukraini u 2015 rotsi : Zvit Audytorskoj palaty Ukrainy do Kabinetu ministriv Ukrainy za 2015 rik [Generalized information on the state of audit activity in Ukraine in 2015: Report of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2015]. Retrieved from: <http://www.apu.com.ua/940-1245-987> [In Ukrainian].
23. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoj diialnosti v Ukraini u 2016 rotsi : Zvit Audytorskoj palaty Ukrainy do Kabinetu ministriv Ukrainy za 2016 rik [Generalized information on the state of audit activity in Ukraine in 2016: Report of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2016]. Retrieved from: <http://www.apu.com.ua/1064-zvit-do-kmu-2016> [In Ukrainian].

24. Uzahalnena informatsiia pro stan audytorskoi diialnosti v Ukraini u 2017 rotsi : Zvit Audytorskoi palaty Ukrainy do Kabinetu ministriv Ukrainy za 2017 rik [Generalized information on the state of audit activity in Ukraine in 2017: Report of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2017]. Retrieved from: <https://www.apu.net.ua/1165-zvit-apu-2017> (Last accessed: 05.04.2019). [In Ukrainian].

25. Shevchuk, V.O. (2012). Obiekty obliku, kontroliu ta analizu: suchasni pidkhody do identyfikatsii [Objects of accounting, control and analysis: modern approaches to identification]. *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohii ta orhanizatsii. Zbirnyk naukovykh prats*, 2 (9), p. 314 [In Ukrainian].

26. Sherstiuk, O.L. (2017). *Audyt finansovoi informatsii: monohrafiia* [Audit of financial information: monograph]. Kyiv: Natsionalnyi naukovyi tsentr "Instytut aharnoï ekonomiky" [In Ukrainian]

27. Sherstiuk, O.L. (2018). Teoriia ta metodolohiia audytu finansovoi informatsii [Theory and methodology of audit of financial information]. *Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

Melnyk K.P. Decentralization as a motivator for extension of functions of the domestic institute of audit

The purpose of the article is to determine content and main characteristics for implementation of a communicative audit function into decentralized environment.

Research methods. The systematic approach was applied to substantiate theoretical and practical results of the scientific research. General (dialectical, analysis and synthesis, scientific abstraction) and special methods of scientific research were used to achieve the purpose of scientific research, in particular: historical analysis for identifying genesis and peculiarities for formation of modern user information requests, on basis of which economic decisions are made; comparative analysis for clarifying role of audit in meeting users' needs for information; method of analysis for identifying the communicative function of audit as one of prerequisites for providing economic entities with information that meets a number of qualitative and quantitative criteria.

Research results. It was explored and disclosed a meaningful characteristic of the communicative function of audit as a factor of information provision of economic subjects' needs in terms of decentralization.

Elements of scientific novelty. The author's approach to determining content characteristics of the communicative audit function was presented. Necessity of realization of the communicative function of audit as one of factors for providing economic subjects with reliable information was substantiated.

Practical significance. There were substantiated proposals on expanding possibilities of audit as one of means for providing economic entities with information, which can be used for purposes of making decisions by economic entities. Tabl.: 1. Figs.: 4. Refs.: 27.

Key words: decentralization; information users; information needs; audit; audit function; communicative audit function.

Melnyk Kateryna Petrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of accounting and auditing, Lesia Ukrainka Eastern European National University named after (13, Volya ave., Lutsk)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Мельник Е.П. Децентрализация как мотиватор расширения функций отечественного института аудита

Цель статьи - определить содержание и основные характеристики реализации коммуникативной функции аудита в условиях децентрализации.

Методика исследования. Для обоснования результатов исследования применён системный подход. Используются общие и специальные методы исследования: исторический анализ (для идентификации запросов пользователей информации); сравнительный (для уточнения роли аудита в деятельности экономических субъектов); анализ факторов (для идентификации коммуникативной функции аудита).

Результаты исследования. Раскрыто содержание коммуникативной функции аудита.

Элементы научной новизны. Определены характеристики коммуникативной функции аудита как фактора обеспечения экономических субъектов информацией.

Практическая значимость. Изложенные предложения по расширению возможностей аудита в контексте подготовки адекватных решений пользователей информации. Табл.: 1. Илл.: 4. Библиогр.: 27.

Ключевые слова: децентрализация; пользователи информации; информационные потребности; аудит; функции аудита; коммуникативная функция аудита.

Мельник Екатерина Петровна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учёта и аудита, Восточноевропейский университет имени Леси Украинки (г. Луцк, просп. Свободы, 13)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Стаття надійшла до редакції 22.04.2019 р.

Фахове рецензування: 25.04.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Мельник К. П. Децентралізація як мотиватор розширення функцій вітчизняного інституту аудиту. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 40 – 48.

* * *

УДК 332.3:6631.1

JEL Classification: O13, R11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905049>

Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук

Розвиток сімейних фермерських господарств регіону

Мета статті - з'ясувати стан фермерських господарств у Закарпатській області України для доведення їх провідної ролі у сільськогосподарському виробництві. Визначити напрями становлення та розвитку сімейних фермерських господарств.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано наступні методи: абстрактно-логічний (при визначенні сутності, узагальненні показників діяльності фермерських господарств Закарпаття); монографічний (при вивченні фінансових показників діяльності фермерських господарств); статистико-економічний (при визначенні ефективності використання ресурсів); порівняльного аналізу (в процесі аналізу виробничої діяльності).

Результати дослідження. Обґрунтовано роль фермерських господарств у розвитку сільських територій на сучасному етапі євроінтеграційних процесів. Досліджено теоретичні основи поняття «фермерські господарства», «сімейні фермерські господарства». Намічено перспективи становлення українських сімейних фермерських господарств. Запропоновано модель розвитку сімейного фермерського господарства.

Елементи наукової новизни. Уперше розглянуто формування сімейних фермерських господарств Закарпатської області. Запропоновано ряд заходів для розвитку збалансованої моделі сімейних фермерських господарств, зокрема заходи державної підтримки сімейних фермерських господарств регіону.

Практична значущість. Запропоновано заходи для розвитку збалансованої моделі сімейного фермерського господарства як фізичної особи. Проведено фінансовий аналіз роботи фермерських господарств регіону. Встановлено, що на практиці фермерські господарства в умовах євроінтеграції набули якісно нового змісту, є основою розвитку сільських територій і зростання добробуту сільського населення. Табл.: 5. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: фермерське господарство; аналіз господарської діяльності; сімейні фермерські господарства; прибутковість; підприємницька діяльність.

Спаський Габрієл Васильович - доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Постановка проблеми. Основою формування фермерських господарств, у тому числі сімейних фермерських господарств в Україні, становлення селянина-фермера як повноправного господаря на своїй землі стало законодавче закріплення державної, муніципальної та приватної форм власності постановою Верховної Ради України «Про земельну реформу», прийнятою у 1990 р. Однак фермерські господарства, як і інші сільськогосподарські підприємства, не зуміли ефективно господарювати в умовах вільних цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. До того ж не надавалася відповідна державна підтримка для розвитку фермерських господарств та особистих селянських господарств, не розроблялася стратегія їх розвитку.

Досліджено передумови створення та функціонування фермерських господарств в Україні. Під час проведених досліджень виявлено, що упродовж 1990-2018 рр. кількість фермерських господарств збільшилася від 82 до 34 502, де площі земель досягають 4650 тис. га. На одне господарство припадало від 4,2 до 134,8 га сільськогосподарських угідь. Незважаючи на це, фермерські господарства так і не стали суттєвими виробниками сільськогосподарської продукції [14, с. 245-256].

На противагу, у світі понад 500 млн ферм (87,7% від їх загальної кількості) належать сім'ям, які виробляють 56% сільськогосподарської продукції та продовольства. Крім того, у цих країнах постійно ведеться цілеспрямована політика підтримки сільськогосподарських товаровиробників за підвищення ефективності виробництва [3, с. 165-166].

© Г.В. Спаський, 2019

Стала конкурентоспроможність цих фермерських господарств обґрунтована наявністю розробленої прогнозно-планувальної стратегії їх формування та розвитку. З досвіду зарубіжних країн для досягнення ефективного, еколого-безпечного сільськогосподарського землекористування у статті запропоновано концепцію розвитку сімейного фермерського господарства в Україні [4, с. 45].

Нині фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, переробляти, зберігати та реалізовувати її з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства.

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації після отримання земельної ділянки у власність або користування. Однак Законом України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. не обмежується розмір земель, які обробляються та належать фермерським господарствам. Це заважає виявити відмінності між фермерськими господарствами та сільськогосподарськими підприємствами, а також особистими господарствами селян, оскільки критерієм такого розмежування може слугувати площа оброблюваних ними земель, ведення сімейного фермерського господарства без залучення найманої робочої сили або сезонного її залучення [10, с. 3-4].

Для раціоналізації діяльності фермерських господарств в умовах економічної нестабільності в Україні доречно запропонувати напрями їх подальшого розвитку, наслідуючи закордонний досвід. Адже країни світу надають перевагу саме дрібним, присадибним, хутірним сімейним фермерським господарствам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми розвитку і функціонування фермерських господарств останніми роками приділяли увагу як вітчизняні, так й іноземні вчені. Значним є внесок у розвиток і розроблення теоретичних, методичних та практичних основ формування стратегії фермерських господарств, у тому числі сімейних фермерських господарств у регіонах України, таких науковців: К.Е. Азізова [1], А.В. Балян [2], Г.І. Бодак [3], В.М. Будзяк [4], І.М. Бутков [5], О.І. Ковалів [7], В.В. Лановий [8], Ю.О. Лупенко [12], М.Й. Малік [22], Г.В. Спаський

[16], О.Г. Шпикуляк [21] та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень з цієї теми, діяльність малих і дрібних підприємств у сільському господарстві регіону України залишається недостатньо вивченою.

Мета статті - з'ясувати стан фермерських господарств у Закарпатській області України для доведення їх провідної ролі у сільськогосподарському виробництві. Визначити напрями становлення та розвитку сімейних фермерських господарств.

Виклад основних результатів дослідження. Основною організаційно-правовою формою ведення сільськогосподарського виробництва громадянами - суб'єктами аграрних правовідносин в Україні є фермерське господарство.

Ферма - приватне сільськогосподарське підприємство, яке займається комерційними поставками сільськогосподарської продукції на ринок [6, с. 1].

Згідно із законодавством України фермерське господарство являє собою новітню форму підприємницької діяльності громадян створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, переробляти і реалізувати таку з метою отримання прибутку із сільськогосподарських угідь, наданих їм для ведення фермерського господарства.

Фермерська діяльність як вид підприємництва здійснюється за такими принципами:

- вільний вибір господарської діяльності;
- залучення на добровільних засадах до здійснення фермерської діяльності майна і коштів юридичних осіб та громадян, у тому числі на умовах оренди;
- повна самостійність у формуванні програми діяльності, виборі постачальників ресурсів і споживачів вироблюваної продукції, встановлення цін відповідно до чинного законодавства;
- вільне наймання працівників;
- залучення матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонене або не обмежене законодавством;
- вільне розпорядження прибутком (доходом), що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;
- самостійне здійснення фермерським господарством зовнішньоекономічної діяльності, використання ним належної йому частки валютної виручки на власний розсуд;

• майнова та інша відповідальність за результати господарської діяльності [12, с. 45-55].

Встановлено, що організаційно-правові основи формування та розвитку фермерських господарств в Україні регулює Закон України «Про фермерське господарство» (2003 р.), який гарантує право громадян України на добровільне створення таких господарств [10, с. 3]. Господарські відносини, пов'язані з діяльністю фермерських господарств, регулюються також Господарським і Цивільним кодексами, нормами Земельного кодексу України, зокрема ст. 31-32 якого встановлено, що землі фермерського господарства можуть належати йому на праві власності як юридичній особі, можуть належати громадянам - членам фермерського господарства на праві приватної власності та використовуватися фермерським господарством на умовах оренди.

У 2018 р. Верховна Рада України ухвалила закон про стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств [9, с. 3]. Документом вносяться зміни до Податкового кодексу України та законів України «Про фермерське господарство», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» (2018 р.). Законом пропонується забезпечити можливість набуття ними статусу фізичної особи - підприємця і надати їм можливість бути платниками 4-ї групи спрощеної системи оподаткування. Законопроект поширюється на господарства, площа угідь яких становить від 2 до 20 га.

Фермерське господарство має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї [15, с. 135].

На переконання І.М. Буткова, саме в Конституції України, яка має найвищу юридичну силу, закріплено право фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності, яка є видом трудової діяльності [5, с. 72-73]. У зв'язку з цим вважаємо за можливе погодитися з позицією Міністерства юстиції України, де зазначено, що громадянин, який бажає реалізувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність, після проходження передбачених законодавством процедур за жодних умов не втрачає та не змінює свого статусу фізичної особи, визначеного з моменту народження, а лише набуває до нього нової ознаки - «підприємець».

Своєю чергою, статус фізичної особи - підприємця - це юридичний статус, який засвідчує право особи на заняття підприємницькою діяльністю, а саме самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється підприємцями з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Юридичний статус «фізична особа - підприємець» як такий не впливає та ніяким чином не обмежує будь-які правоможності особи, які випливають з її цивільного права, та дієздатності [18, с. 56]. Поряд із цим ст. 51 Цивільного кодексу України [20, с. 356] передбачено, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, які регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не передбачено законом або не впливає із суті відносин.

Із аналізу роботи фермерських господарств України виявлено, що згідно із статистичними даними станом на 1 січня 2019 р. 4,6 млн га землі належить фермерським господарствам, з яких 0,8 тис. га (17,4%) перебуває у державній та 3,8 млн га (82,6%) - у приватній власності [14, с. 89].

Оцінено динаміку змін щодо кількісного показника фермерських господарств та їх земельних угідь упродовж 1990-2018 рр. (табл. 1).

1. Динаміка зміни кількості фермерських господарств та розмірів їхніх сільськогосподарських угідь України

Показник	1990	2000	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018
Кількість, од.	82	38428	42445	42446	41524	40965	40752	32303	34173	34502
Площа с.-г. угідь у користуванні, тис. га	2	2158	3661	4328	4391	4291	4389	4344	4580	4650

Джерело: Сільське господарство України за 2018 р. [14, с. 354-355].

За цей період кількість фермерських господарств стрімко збільшувалась - із 82 господарств у 1990 р. до 34 502 у 2018 р. Найпомітніше зростання фермерських господарств (більше ніж у 100 разів) відбулося із 1990-го по 1996 р. Динаміка розподілу наявних площ сільськогосподарських угідь у фермерських господарствах за аналізований період має тенденцію до зростання.

Тенденція до зростання земельної площі відбувалася до 2008 року, коли вона фактично стабілізувалася, а в період 2009-2018 рр. поступово зростала і дещо зменшувалася в кінці періоду.

Нині фермерські господарства слугують основою ефективного функціонування сільськогосподарства країн Європейського Союзу. Переваги фермерського господарства порівняно з іншими формами господарювання полягають у тому, що в них основним мотивом трудової активності працівника є особистий інтерес фермера, який виража-

ється у результатах ефективного функціонування, що ставить перед ним завдання краще працювати, ефективніше використовувати наявні ресурси з урахуванням місцевих природно-економічних умов та традицій [8].

За результатами реформування колективних сільськогосподарських підприємств станом на 01.04.2002 р. із загальної кількості недержавних сільськогосподарських підприємств, які були реформовані у Закарпатській області, було створено 39 фермерських господарств. Швидкими темпами збільшувалися й площі сільськогосподарських угідь фермерів. Основними виробничими напрямками більшості фермерських господарств області стали продукція рослинництва і тваринництва.

Темпи зростання валової продукції та землекористування фермерів Закарпатської області свідчать, що останні досить ефективно використовують земельний ресурс (табл. 2).

2. Показники розвитку фермерських господарств Закарпаття

Показник	Рік									2018 р., % до	
	2000	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	2000	2017
Кількість фермерських господарств, од.	1459	1389	1480	1652	1598	1602	1452	1199	1022	71,0	85,2
Площа с.-г. угідь, га	11242	10162	11613	13315	13009	10785	10090	9987	9950	88,5	99,6
Припадає на 1 фермерське господарство, га	7,7	7,9	7,8	8,1	8,1	6,7	6,9	8,3	9,7	125,9	116,9
Чисельність працюючих, осіб	1715	2623	2541	1884	1825	1610	1468	1233	1011	58,9	82,0
Вартість валової продукції фермерських господарств - усього (у постійних цінах 2010 р.), млн грн	20,1	44,7	53,1	60,6	74,2	81,5	80,0	79,5	79,0	393,0	99,4
У т.ч.: на 1 фермерське господарство, тис. грн	13,8	32,3	35,9	36,7	46,4	50,9	55,1	66,3	77,3	у 5,6р	116,6
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	178,9	439,9	457,2	455,1	570,4	755,7	792,8	796,0	794,0	у4,4р	99,7
на 1 працюючого, тис. грн	11,7	17,0	20,9	32,2	40,7	50,6	54,5	64,5	78,1	у 6,7	121,1

Джерело: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2018 р. Ужгород, 2019 [17, с. 166].

Аналіз динаміки розвитку фермерських господарств області підтверджує, що зменшення їх кількості спричинене негативним впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників на розвиток підприємництва в сільському господарстві. Характерною особливістю фермерських господарств в умовах сьогодення є недостатня цінова конкурентоспроможність

більшості видів сільськогосподарської продукції, яка зумовлена зростаючою техніко-технологічною відсталістю, не зовсім ефективним використанням окремих видів виробничо-ресурсного потенціалу. Це призвело до деякого зменшення обсягів виробництва продукції за останні роки, зниження ефективності використання сільськогосподарських

угідь та продуктивності праці. Разом із тим слід зазначити, що у фермерських господарствах області найпродуктивніше, порівняно з іншими формами господарювання, використовуються сільськогосподарські угіддя: з розрахунку на 100 га в 2018 р. вироблено 794,0 тис. грн валової продукції, тоді як по сектору сільськогосподарських підприємств у цілому - 750,7 тис. грн.

При цьому, на думку науковців-аграріїв, одним з основних чинників, що позитивно впливають на ефективність функціонування фермерських господарств, є розміри їх землекористування. Збільшення землі в обробітку сприятиме дотриманню агротехнічних вимог, науково обґрунтованих сівозмін, застосуванню сучасних інтенсивних техно-логій [16, с. 53].

Середній розмір фермерського господарства по Україні у 2018 р. становив 134,8 га, по Закарпатській області - 9,7 га. Більшість господарств в області являють собою карликові і малі за розмірами форми сільськогосподарського підприємництва (понад 3% із розмірами до 50 га). Це зумовлює певні особливості ведення виробничо-господарської діяльності та не дозволяє таким раціональніше використовувати наяв-

ний виробничий потенціал, забезпечувати високу врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тваринництва.

Позитивним явищем у господарській діяльності є ситуація, за якої валова продукція фермерських господарств щорічно зростає. У структурі виробництва сільськогосподарської продукції переважає продукція рослинництва й також із поступовим зростанням. Підвищується й частка фермерства у структурі сільськогосподарського виробництва Закарпаття (від 0,2% у 1992 р. до 1,9% у 2018 р., по Україні від 0,5 до 8,7%). Необхідно зазначити, що продукція рослинництва у загальній вартості валової продукції фермерських господарств досягає 96%. Це є результатом того, що продукція рослинництва менш трудомістка, швидко забезпечує віддачу вкладеного капіталу, добре зберігається й транспортується.

Визначальним напрямом підвищення ефективності виробництва у фермерських господарствах виступає раціональне використання виробничих ресурсів. За один із значущих натуральних показників ефективності виробництва слугує досягнутий рівень урожайності сільськогосподарських культур (табл. 3).

3. Урожайність сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Закарпаття, ц/га

Показник	2000	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	2018 р., % до 2000 р.
Зернові	26,2	33,6	32,2	32,8	37,6	37,1	37,5	37,9	38,3	143,1
У т.ч. озима пшениця	24,5	35,2	31,2	21,4	30,1	32,5	35,1	37,1	37,6	143,3
Ярий ячмінь	15,8	29,9	27,0	19,2	22,7	25,6	23,6	24,1	24,0	149,4
Кукурудза на зерно	34,8	42,1	46,9	45,3	47,8	44,9	42,4	45,1	44,2	121,8
Соняшник	14,2	11,3	11,4	11,1	16,1	13,7	17,6	15,4	16,3	123,9
Картопля	169,0	161,5	226,3	141,0	165,5	170,0	160,2	165,3	166,7	94,8
Овочі	102,8	158,4	160,9	186,9	192,2	211,8	211,3	213,9	210,5	у 2,1р
Плоди	77,0	54,6	60,7	79,1	78,9	103,1	101,6	105,4	104,4	131,9
Виноград	86,1	66,8	59,7	51,7	52,6	67,6	73,9	75,5	79,5	85,8

Джерело: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2018 р. Ужгород, 2019 [17, с. 323].

Майже по всіх вказаних культурах спостерігається підвищення рівня врожайності. Однак загалом урожайність основних сільськогосподарських культур залишається на низькому рівні. Проведені дослідження свідчать, що урожайність сільськогосподарських культур у фермерських господарствах дещо нижча порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами. Це пояснюється неосвоєнням сівозмін, порушенням

технології вирощування сільськогосподарських культур, недостатнім забезпеченням мінеральними та органічними добривами, засобами захисту рослин і, особливо, високоякісною сучасною технікою.

За період досліджень значно скоротилася частка в загальній посівній площі картоплі, овочів, винограду та плодів. Останні десять років не вирощується тютюн. Негативним явищем є те, що відбувається розширення

посівних площ під соняшником. За рекомендаціями вчених-аграрників у десятипільній сівозміні соняшник повинен займати не більше одного поля. На практиці фермери не дотримуються цих вимог, що призводить до втрат родючого шару ґрунту, на відновлення якого потрібно багато часу та ресурсів.

Дослідження підтверджують, що у збільшенні виробництва продукції рослинництва особливу роль відіграють мінеральні добрива за умови їх оптимального співвідношення, урахування фактичного вмісту у ґрунті та досконалих машин для внесення. У 2018 р. 54,6 % фермерських господарств області за середньої потреби 150-185 кг (д.р.) мінеральних добрив на 1 га внесли по 0,5 кг (д.р.) на 1 га, в тому числі азотних - 0,35, фосфорних - 0,1кг. Органічних добрив 3,9% господарств використали по 3,0 т на 1 га (за норми 20-30 т) [17, с. 200]. Тільки 25% господарств обробляли земельні ділянки отрутохімікатами. Незадовільною залишається ситуація із внесенням добрив і застосуванням засобів захисту рослин. Вона пов'язана з тим, що у фермерських господарств недостатньо фінансових засобів для придбання згаданих ресурсів, а також з істотним скороченням їх вітчизняного виробництва.

Забезпеченість фермерських господарств сучасною високопродуктивною технікою виступає одним з головних чинників підвищення економічної ефективності виробництва продукції, а також конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольства. Згідно з проведеними розрахунками технічна забезпеченість фермерських господарств поступово погіршується. Її рівень кількісно і якісно не відповідає оптимальній потребі. Наприклад, у середньому у фермерських господарствах області на один трактор припадає близько 150 га ріллі, що в 5-12 разів більше, ніж у прикордонних регіонах країн Європейського Союзу [16, с. 54].

Ще гірша ситуація із зерновими комбайнами, сівалкам та іншим сільськогосподарським обладнанням. Значна частина технічних засобів відпрацювали свій термін, продуктивність їх низька, а експлуатаційні витрати значно вищі. За такої технічної забезпеченості фермерським господарствам області важко розраховувати на високу ефективність господарювання.

На виробництві продукції тваринництва спеціалізується незначна кількість фермерських господарств області (табл. 4).

4. Чисельність поголів'я худоби та птиці у фермерських господарствах Закарпатської області, тис. голів

Вид тварин	2000	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	2018 р.,%, до 2000
Велика рогата худоба	1,8	1,1	1,5	1,6	1,7	1,6	1,4	1,4	1,3	72,2
У т.ч. корови	1,1	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	0,7	0,7	0,7	63,6
Свині	1,8	2,3	4,2	6,2	8,5	10,4	9,2	7,1	6,5	у 3,6р
Вівці та кози	1,7	7,1	9,9	12,2	14,2	14,1	6,9	7,1	7,2	у 4,2р
Птиця всіх видів	15,3	27,0	33,3	40,4	34,2	12,4	10,5	10,5	10,5	68,6

Джерело: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2018 р. Ужгород, 2019 [17, с. 156].

Наведені дані свідчать про зменшення поголів'я худоби і птиці у цих господарствах. Так, частка чисельності поголів'я худоби і птиці в 2018 р. порівняно із загальною кількістю у фермерських господарствах України становила від 0,7% (поголів'я птиці усіх видів) до 6,8% (поголів'я свиней), а частка у виробництві продукції тваринництва - від 1% (м'ясо усіх видів у забійній вазі) до 1,3% (виробництво яєць) і 3,6% (виробництво молока).

Організаційним елементом будь-якого виробничого процесу є персонал сільськогосподарських підприємств. Тому ефективність господарювання фермерських господарств залежить від забезпеченості власними і най-

маними трудовими ресурсами та їх професійно-кваліфікаційного рівня. У більшості фермерських господарств використовується праця самого фермера і членів його родини, незначна частина найманих робітників.

У фермерських господарствах області існує проблема із забезпеченням висококваліфікованими кадрами. Слід пам'ятати, що робітник сільського господарства має справу з живими організмами: рослинами і тваринами, які потребують особливого до них становлення та специфічних знань. Крім цього, через кожні 3-5 років знання застарівають у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу. Тому кожен фермер

повинен пройти курс підвищення кваліфікації з обов'язковим складанням іспиту та одержанням посвідчення. Ця норма діє в усіх країнах світу і повинна такою стати й для вітчизняних.

Дослідження підтверджують, що для тих фермерів, які ефективно використовують виробничі ресурси, впроваджують ресурсозберігаючі технології, держава повинна передбачити відповідні пільги стосовно оподаткування та кредитування виробництва. Орієнтуватися можна на досвід фермерів Європейського Союзу [7, с. 19-21].

Прибутковість фермерського господарства залежить від зростання реалізаційних цін на сільськогосподарську продукцію. Але основними напрямками збільшення прибутку залишаються чинники ефективного використання землі, зростання виробництва товарної продукції з розрахунку на 1 га, підвищення її якості та зниження собівартості виробленої продукції, товару.

Ціни на сільськогосподарську продукцію періодично змінюються. Проте, за будь-яких умов, фермер повинен продавати продукцію та товари за цінами, які б давали можливість з одержаної виручки відшкодувати матеріальні витрати, розрахуватися в установленій термін з кредитами, забезпечити потреби сім'ї та розвивати своє господарство.

Виникла потреба завоювання ніші на сільськогосподарському ринку регіону, що надасть можливість довготерміново реалізовувати вироблену продукцію та продовольство. Розв'язання наявних проблем значною мірою залежить від структури товарної продукції фермерських господарств. У струк-

турі реалізації продукції рослинництва власного виробництва фермерськими господарствами найбільшу частку мають зернові, плодови, соняшник та виноград [22, с. 66].

У фермерських господарств досліджуваного регіону виникають проблеми із зберіганням та підтримкою якості продукції. Це свідчить про нижчий рівень розвитку їхньої матеріально-технічної бази (відсутність сучасного складського господарства), що у свою чергу обмежує можливості реалізації продукції протягом року.

Більша частина фермерів реалізують продукцію безпосередньо - 65% у межах району, в якому знаходиться фермерське господарство, 20% - вивозиться в інші райони області та 15% реалізується в інших областях чи за кордоном - у країнах Європейського Союзу.

Значним недоліком ведення фермерства в Закарпатській області України слід вказати відмову частини фермерських господарств займатися тваринництвом, оскільки для його розвитку у фермерів відсутня виробнича база. Доходи фермерських господарств від реалізації сільськогосподарської продукції та товарів не забезпечують формування джерел фінансування на достатньому рівні для будівництва й оснащення тваринницьких приміщень, придбання племінної худоби.

Надалі, для оцінки рівня ефективності функціонування фермерського господарства одержаний ними результат порівнюється з витратами чи використаними ресурсами. Дохідність, прибутковість фермерського господарства визначається рівнем рентабельності (табл. 5).

5. Фінансові результати роботи фермерських господарств Закарпаття

Показник	Роки									2018 р. до 2000 р.	
	2000	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	+, -	%
Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - усього, млн грн	21,0	9,8	36,6	41,1	69,8	103,3	115,3	125,6	135,4	94,3	549,0
У тому числі від продажу с.-г. продукції власного виробництва, млн грн	21,0	9,8	36,6	54,1	69,8	103,3	115,3	125,6	135,4	94,3	549,0
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	39,4	7,7	33,7	43,5	65,7	78,7	85,1	90,1	93,5	45,7	76,1
Чистий прибуток, тис. грн	x	2,1	x	10,6	1,8	25,6	30,2	33,2	38,5	x	x

Збитки, тис. грн	-18,4	х	-2,5	х	х	х	х	х	х	х	х
У т.ч.: на 1 га с.-г. угідь, тис. грн	-1,6	0,2	-0,3	0,8	0,3	0,4	4,0	4,2	4,5	х	х
на 1 працюючого, тис. грн	-1,1	0,8	-1,0	5,6	0,9	2,9	27,4	34,6	41,5	х	х
на 100 грн виробничих витрат	-46,7	27,2	-7,4	23,8	2,7	4,7	13,0	14,3	16,2	х	х
Рівень рентабельності (збитковості), %	-46,7	27,2	-7,4	23,8	2,7	4,7	13,0	19,5	24,3	х	х

Джерело: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2018 р. Ужгород, 2019 [17, с. 159].

За наведеними даними простежується збільшення доходу від реалізації продукції та зниження собівартості реалізованої продукції, зростання кількості фермерських господарств, які працюють прибутково.

Необхідно зазначити, що збільшення прибутковості фермерських господарств в окремі періоди розвитку відбувається у відриві від зниження собівартості продукції, тобто за рахунок підвищення реалізаційних цін на основні та нішеві види сільськогосподарської продукції [2, с. 29-30].

Для активізації створення фермерських господарств та відродження їх сімейної природи Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» дано визначення поняття сімейного фермерського господарства, передбачена можливість реєстрації таких господарств без набуття статусу юридичної особи. Однак цього нині недостатньо.

Необхідними передумовами активізації фермерського руху є створення умов для ефективного функціонування таких сучасних господарств. Історично у переважній більшості економічно розвинутих країн такі проблеми, які на даний час існують в Україні, вирішувалися створенням збутових кооперативів, оптових ринків сільськогосподарської продукції в місцях її виробництва, у необхідних випадках державним регулюванням цін [12, с. 276-280].

Разом із тим Закон «Про фермерське господарство», визначаючи склад членів сімейного господарства, відсилає до положень ст. 3 Сімейного кодексу України. «Відповідно до кодексу, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Водночас права члена сім'ї має й одинока особа. Відтак одна особа фактично також може створити сімейне фермерське господарство» [15, с. 1].

Закріплюючи права та обов'язки учасників сімейного фермерського господарства у формі юридичної особи, можна як скористатися існуючим модельним статутом, так і розробити статут господарства самостійно, індивідуально під власні потреби. Далі має бути юридично оформлене рішення засновників із переліком осіб, що брали участь у зборах, де розглядалося створення сімейного фермерського господарства. Усі ці документи далі подаються до державного реєстратора. Прийнятне те, що сьогодні за реєстрацію юридичної особи адміністративний збір не сплачується (сплатити його доведеться у разі, якщо пізніше виникне потреба внести зміни до статутних документів). Окремо також необхідно буде вирішити питання надбання земельного банку в Україні.

Створенням збутових кооперативів досягається такого ж ефекту, як на великих підприємствах - формуються великі партії однорідної продукції, яка без участі посередників виводиться на віддалені, в тому числі зарубіжні ринки без надмірного укрупнення виробників.

Висновки. Підтверджено, що законодавчі зміни посилять соціальний і економічний захист усіх членів сімейних фермерських господарств, підвищать готовність і здатність селян (молодого та середнього покоління) до самостійного господарювання на сімейних пріоритетах, створять на основі сімейних фермерських господарств більш життєздатні сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та сприятимуть підвищенню доходів сільських жителів-виробників за рахунок формування прийнятної ціни на вироблену конкурентоспроможну продукцію або товари. Це сприятиме доступності господарств до чинних програм бюджетної підтримки сімейних фермерських господарств і спонукатиме до запровадження спеціально призначених для них нових програм щодо їх вдосконалення.

Дані досліджень підтверджують, що поєднання результатів виконаної роботи дасть можливість створити власну українську ефективну модель керівника сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи, яка ґрунтуватиметься на національних моральних надбаннях, отриманих через релігію та історичну культуру, на сформованих традиціях точності, пунктуальності, на здатності до управління своїм часом і часом своєї сім'ї, на створеному механізмі стихійності. Саме такий сучасний керівник здатний повністю забезпечити успішний розвиток свого сімейного фермерського господарства. Для здійснення підприємницької діяльності даного типу фермер-

ських господарств з метою спрощення виробництва, матеріально-технічного забезпечення потрібні значні кошти.

Для ефективного розвитку сімейного фермерства в Закарпатті необхідно використовувати спеціальні фонди для забезпечення пільгового кредитування сімейних фермерських господарств; добиватися використання важливого джерела підтримки фермерських господарств, як-то субсидії та дотації з державного і місцевого бюджетів; здійснювати кооперацію для забезпечення і реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства з ініціативи територіальних громад регіонів України.

Список бібліографічних посилань

1. Азізова К. Е. Пільги в системі податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2010. Вип. 154, Ч. 3. С. 19-26.
2. Бальян А. В., Спаський Г. В. Виробництво сільськогосподарської продукції в селянських (фермерських) господарствах області. *Економіка АПК*. 1999. № 9. С. 29-35.
3. Бодак Г. І. Зарубіжний досвід розвитку сільськогосподарського виробництва. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2012. Вип. 22.6. С.164-169.
4. Будзяк В. М. Сільськогосподарське землекористування (економіко-екологічні та управлінські аспекти) : монографія. Київ : Орion, 2006. 386 с.
5. Бутков І. М. Щодо визначення поняття «правовий статус фізичної особи - підприємця» *Форум права*. 2013. № 3. С.70-76. URL : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgjirbis_64.exe?
6. Економічна енциклопедія: [у 3-х т.]; Т.2 / за ред. С. В. Мочерного. Київ : ВЦ «Академія», 2001. 848 с.
7. Ковалів О. І. Науково обґрунтовані за розміром і структурою землеволодіння та землекористування - основа розвитку сільських територій. *Землеустрій і кадастр*. 2013. № 2. С. 18-24.
8. Лановий В. В. Держава без землі не існує. *Землепорядний вісник*. 2012. № 12. С. 4-8.
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 2497 - VIII від 10.07.2018 Відомості Верховної Ради України 2018. № 37. Ст. 276 С. 2.
10. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
11. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін. ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
12. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю.О. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
13. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наук. доп. / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
14. Сільське господарство України за 2018 р. Статистичний збірник України. Київ : Держстат України, 2019. 392 с.
15. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 21. Ст. 175. С. 1.
16. Спаський Г. В. Підвищення ефективності функціонування фермерських господарств Закарпаття. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 50-58.
17. Статистичний щорічник Закарпатської області за 2018 рік. Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2019. 558 с.

References

1. Azizova, K.E. (2010). Piljhy v systemi podatkovoho rehulyuvannya rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrayiny [Privileges in the system of tax regulation of the agrarian sector of the economy of Ukraine]. *Naukovyy visnyk NUBIP*, 3 (154), pp. 19-26 [In Ukrainian].
2. Balyan, A.V. & Spaskyi, H.V. (1999). Vyrobnystvo silskohospodarskoyi produktsiyi v selyanskykh (fermerskykh) hospodarstvakh oblasti [Production of agricultural goods in peasant (farmers') farms of the oblast]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 29-30 [In Ukrainian].
3. Bodak, H.I. (2012). Zarubizhnyy dosvid rozvytku silskohospodarskoho vyrobnystva [Foreign experience in agricultural production development]. *Naukovyy visnyk NLTU*, 22.6, pp. 164-169 [In Ukrainian].
4. Budzyak, V.M. (2006). *Silskohospodarske zemlekorystuvannya (ekonomiko-ekolohichni ta upravlinski aspekty: monohrafiia)* [Agricultural land use (economic-ecological and managerial aspects): monograph]. Kyiv: Oriony [In Ukrainian].
5. Butkov, I.M. (2013). Shchodo vyznachennya ponyattya "pravovyy status fizychnoyi osoby - pidpryemtsya" [Concerning a definition of "legal status of an individual - entrepreneur"]. *Forum prava*, 3, pp. 70-76. Retrieved from: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgjirbis_64.exe? [In Ukrainian].
6. Mochernyi, S.V (Ed.) (2001). *Ekonomichna entsyklopediia: u trokh tomakh* [Economic encyclopaedia: three volumes]. Kyiv: Vydavnychyy tsentr Akademiia [In Ukrainian].
7. Kovaliv, O.I. (2013). Naukovo obhruntovani za rozmirom i strukturoyu zemlevolodinnya ta zemlekorystuvannya - osnova rozvytku silskykh terytoriy [Scientifically based on a size and structure of land tenure and land use - a basis for rural development]. *Zemleustriy i kadastr*, 2, pp. 18-24 [In Ukrainian].
8. Lanoviy, V.V. (2012). Derzhava bez zemli ne isnuye [State without land does not exist]. *Zemlevporiadnyy visnyk*, 12, pp. 4-8 [In Ukrainian].
9. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny Shchodo stymulyuvannya stvorennya ta diyalnosti simeynykh fermerskykh hospodarstv: Zakon Ukrainy vid 10.07.2018 № 2497 - VIII [On amendments to the Tax Code of Ukraine for promotion of establishment and activity of family farms: Law of Ukraine dated 10.07.2018, No. 2497-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraine 10.08.2018* [In Ukrainian].
10. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrayny vid 19.06.2003 # 973 - IV [On farm: Law of Ukraine dated 19.06.2003, No. 973-IV]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-IV> [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarnykh pidpryemstv u rynkovomu instyutitsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist* [Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and effectiveness]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

18. Статус фізичної особи - підприємця: проблеми застосування законодавства : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 14.01.2011. *Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації*. 21.02.2011. № 8. С. 56.

19. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.

20. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. С. 356.

21. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Інституціональна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 71-85.

22. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 58-68.

12. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zayats, V.M., Shpykulyak, O.H., et al. (2016). *Rozvytok pidpryyemnytstva i kooperatsiyi: instytutsionalnyy aspekt: monohrafiya* [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

13. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). *Rozvytok form hospodariuvannya v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia : naukova dopovid* [Development of management forms in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

14. *Silске hospodarstvo Ukrayiny za 2018 rik* [Agriculture of Ukraine for 2018]. (2019). Kyiv: Derzsstat Ukrainy [In Ukrainian].

15. Simejnyy kodeks Ukrayiny N 2947-III vid 10.01.2002 [A Domestic Code of Ukraine N2947-III of January 10, 2002] *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraine* vid 31.05. 2002. (21). pp. 135. [In Ukrainian].

16. Spaskyi, H.V. (2017). *Pidvyshchennya efektyvnosti funktsionuvannya fermerskykh hospodarstv Zakarpattya* [Improving an efficiency of farm operation in Zakarpattia region]. *Економіка АПК*, 3, pp. 50-58 [In Ukrainian].

17. *Statystychnyy shchorichnyk. Zakarpatskoi oblasti za 2018 rik*. [Statistical Yearbook of Zakarpattia region for 2018]. (2019). Uzhhorod : Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti [In Ukrainian].

18. Status fizychnoyi osoby - pidpryyemtsya: problemy zastosuvannya zakonodavstva : Rozyasnennya Ministerstva yustytseyi Ukrayiny vid 14.01.2011 [Status of an individual entrepreneur: problems with an application of legislation: Clarification of the Ministry of Justice of Ukraine dated 14.01.2011]. *Biznes-Bukhhalteriya-Pravo. Podatky. Konsultatsiyi*, 8, p. 56 [In Ukrainian].

19. Lupenko, Yu.O. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.) (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrayiny na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

20. Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny № 435-IV vid 16.01.2003 [Civil Code of Ukraine dated 16.01.2003, No. 435-IV]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 40, p. 356 [In Ukrainian].

21. Shpykulyak, O.H., Malik, M.Y., & Mamchur, V.A. (2018). *Instytutsionalna formalizatsiya rozvytku simeynykh fermerskykh hospodarstv v Ukrayini* [Institutional formalization of family farm development in Ukraine]. *Економіка АПК*, 10, pp. 71-85 [In Ukrainian].

22. Shpykulyak, O.H., Malik, M.Y., & Mamchur, V.A. (2018). *Perspektyvy i tendentsiyi instytutsionalizatsiyi simeynykh fermerskykh hospodarstv u mekhanizmi rynku* [Prospects and tendencies for institutionalization of family farms in a market mechanism]. *Економіка АПК*, 12, pp. 58-68 [In Ukrainian].

Spaskyi H.V. Development of family farms in region

The purpose of the article is to study the current state of farms in Zakarpattia region of Ukraine in order to prove their leading role in agricultural production, as well as to determine directions for formation and development of family farms.

Research methods. In the process of research, the following methods were used: abstract and logical (for determining an essence, generalization of activity indicators of farms in Zakarpattia region); monographic (for studying financial performance indicators of farms); statistical and economic (for determining effectiveness of resource use); comparative analysis (for analysis of production activity).

Research results. The article substantiates a role of farms in rural development at the present stage of European integration processes. Theoretical bases of concepts "farm" and "family farm" were investigated. Prospects for formation of Ukrainian family farms were outlined. Model of a leader of a family farm was proposed.

Elements of scientific novelty. For the first time formation of family farms in Zakarpattia region was considered. A number of measures were proposed for development of a balanced model of family farms. In particular, measures of state support of family farms in the region.

Practical significance. A number of measures were proposed for development of a balanced model of family farm management as an individual. Financial analysis of the study of farms of the region was carried out. It was proved that in practice, farming in terms of the European integration has acquired a qualitatively new content and is a basis for rural development and welfare of rural population. *Tabl.: 5. Refs.: 22.*

Keywords: farm; economic analysis; family farm; profitability; entrepreneurship.

Spaskyi Habriiel Vasyliovych - doctor of economic sciences, leading research fellow of the department of investment, material, and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Цель статьи - выяснить состояние фермерских хозяйств в Закарпатской области Украины для доказательства их ведущей роли в сельскохозяйственном производстве. Определить направления становления и развития семейных фермерских хозяйств.

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие методы: абстрактно-логический (при определении сущности, обобщении показателей деятельности фермерских хозяйств Закарпатья); монографический (при изучении финансовых показателей деятельности фермерских хозяйств); статистически-экономический (при определении эффективности использования ресурсов); сравнительного анализа (в процессе анализа производственной деятельности).

Результаты исследования. Обоснована роль фермерских хозяйств в развитии сельских территорий на современном этапе евроинтеграционных процессов. Исследованы теоретические основы понятия «фермерские хозяйства», «семейные фермерские хозяйства». Намечены перспективы становления украинских семейных фермерских хозяйств. Предложена модель развития семейного фермерского хозяйства.

Элементы научной новизны. Впервые рассмотрено формирование семейных фермерских хозяйств Закарпатской области. Предложен ряд мероприятий для развития сбалансированной модели семейных фермерских хозяйств, в частности меры государственной поддержки семейных фермерских хозяйств региона.

Практическая значимость. Предложен ряд мероприятий для развития сбалансированной модели семейного фермерского хозяйства как физического лица. Проведен финансовый анализ работы фермерских хозяйств региона. Установлено, что на практике фермерские хозяйства в условиях евроинтеграции получили качественно новое содержание, являются основой развития сельских территорий и роста благосостояния сельского населения. Табл.: 5. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, анализ хозяйственной деятельности, семейные фермерские хозяйства, прибыльность, предпринимательская деятельность.

Спасский Габриэль Васильевич - доктор экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Стаття надійшла до редакції 15.03.2019 р.

Фахове рецензування: 20.03.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Спасский Г. В. Развитие семейных фермерских хозяйств региона. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 49 – 59.

*

УДК 338.439.5(477)

JEL Classification: M 11, M 21

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905059>

І.Ф. БАЛАНЮК, доктор економічних наук, професор
І.І. КОЗАК, доктор біологічних наук, професор
Д.І. ШЕЛЕНКО, кандидат економічних наук

Формування внутрішнього економічного механізму розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств

Мета статті - сформулювати елементи внутрішнього економічного механізму розвитку сільськогосподарських підприємств, які спрямовані на вирішення виробничо-господарських проблем та функціонування.

Методика дослідження. Застосовано методи: аналогії та систематизації (для оцінювання механізму розвитку сільськогосподарських підприємств), індукції та дедукції (для розгляду теоретичних основ впливу внутрішнього і зовнішнього середовища на процеси функціонування сільськогосподарських підприємств), абстрактно-логічний (для виявлення найбільш суттєвих понять та обґрунтування висновків). Методологічною основою дослідження є системний метод пізнання процесів впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на діяльність сільськогосподарських підприємств.

Результати дослідження. Розглянуто внутрішній економічний механізм розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано сутність механізму функціонування сільськогосподарських підприємств з урахуванням впливу внутрішнього і зовнішнього середовища.

© І.Ф. Баланюк, І.І. Козак, Д.І. Шеленко, 2019

Цель статьи - выяснить состояние фермерских хозяйств в Закарпатской области Украины для доказательства их ведущей роли в сельскохозяйственном производстве. Определить направления становления и развития семейных фермерских хозяйств.

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие методы: абстрактно-логический (при определении сущности, обобщении показателей деятельности фермерских хозяйств Закарпатья); монографический (при изучении финансовых показателей деятельности фермерских хозяйств); статистически-экономический (при определении эффективности использования ресурсов); сравнительного анализа (в процессе анализа производственной деятельности).

Результаты исследования. Обоснована роль фермерских хозяйств в развитии сельских территорий на современном этапе евроинтеграционных процессов. Исследованы теоретические основы понятия «фермерские хозяйства», «семейные фермерские хозяйства». Намечены перспективы становления украинских семейных фермерских хозяйств. Предложена модель развития семейного фермерского хозяйства.

Элементы научной новизны. Впервые рассмотрено формирование семейных фермерских хозяйств Закарпатской области. Предложен ряд мероприятий для развития сбалансированной модели семейных фермерских хозяйств, в частности меры государственной поддержки семейных фермерских хозяйств региона.

Практическая значимость. Предложен ряд мероприятий для развития сбалансированной модели семейного фермерского хозяйства как физического лица. Проведен финансовый анализ работы фермерских хозяйств региона. Установлено, что на практике фермерские хозяйства в условиях евроинтеграции получили качественно новое содержание, являются основой развития сельских территорий и роста благосостояния сельского населения. Табл.: 5. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, анализ хозяйственной деятельности, семейные фермерские хозяйства, прибыльность, предпринимательская деятельность.

Спасский Габриэль Васильевич - доктор экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Стаття надійшла до редакції 15.03.2019 р.

Фахове рецензування: 20.03.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Спаский Г. В. Розвиток сімейних фермерських господарств регіону. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 49 – 59.

*

УДК 338.439.5(477)

JEL Classification: M 11, M 21

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905059>

І.Ф. БАЛАНЮК, доктор економічних наук, професор
І.І. КОЗАК, доктор біологічних наук, професор
Д.І. ШЕЛЕНКО, кандидат економічних наук

Формування внутрішнього економічного механізму розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств

Мета статті - сформулювати елементи внутрішнього економічного механізму розвитку сільськогосподарських підприємств, які спрямовані на вирішення виробничо-господарських проблем та функціонування.

Методика дослідження. Застосовано методи: аналогії та систематизації (для оцінювання механізму розвитку сільськогосподарських підприємств), індукції та дедукції (для розгляду теоретичних основ впливу внутрішнього і зовнішнього середовища на процеси функціонування сільськогосподарських підприємств), абстрактно-логічний (для виявлення найбільш суттєвих понять та обґрунтування висновків). Методологічною основою дослідження є системний метод пізнання процесів впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на діяльність сільськогосподарських підприємств.

Результати дослідження. Розглянуто внутрішній економічний механізм розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано сутність механізму функціонування сільськогосподарських підприємств з урахуванням впливу внутрішнього і зовнішнього середовища.

© І.Ф. Баланюк, І.І. Козак, Д.І. Шеленко, 2019

Елементи наукової новизни. Поглиблено теоретичні положення щодо використання сільськогосподарськими підприємствами внутрішнього економічного механізму їхнього розвитку з урахуванням впливу внутрішнього і зовнішнього середовища.

Практична значущість. Обґрунтовано доцільність вивчення внутрішнього економічного механізму сільськогосподарських підприємств з урахуванням складових управління розвитком, що зазнає впливу внутрішнього і зовнішнього середовища та охоплює стратегічне і тактичне управління, елементи забезпечення, моніторинг результатів діяльності, аналіз отриманих результативних показників та забезпечення подальших напрямів розвитку. Рис.: 1. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: механізм; елементи забезпечення; внутрішнє і зовнішнє середовище; розвиток; сільськогосподарські підприємства; управління.

Баланюк Іван Федорович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Козак Ігор Іванович - доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри ландшафтної екології, Люблінський католицький університет ім. Іоанна Павла II (Польща, 20-708 Люблін, вул. Константинув, 1 I), професор кафедри біології і екології, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

E-mail: modeliho@kul.lublin.pl

Шеленко Діана Іванівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57)

E-mail: diantysya@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Постановка проблеми. Важливим елементом функціонування сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, що значною мірою зумовлює ефективність виробництва, є його внутрішній економічний механізм. Йдеться про комплекс факторів і умов діяльності підприємств, без яких неможливий їхній розвиток. Тому виникає потреба формування внутрішнього економічного механізму сільськогосподарських підприємств залежно від конкретних умов їх функціонування. Вказана проблема не може бути вирішена без з'ясування впливу окремих економічних факторів та ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізм стійкості підприємств досліджує О. Д. Щербань і розглядає його як сукупність методів і форм, інструментів, систему принципів та прийомів, які впливають на розвиток різних організаційно-правових форм господарювання і дають їм змогу розвиватися та підтримувати фінансову рівновагу [10, с. 152].

Ігнорування проблем внутрішнього економічного механізму розвитку підприємств як системи призводить до зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, ослаблення традиційно сформованої сільської системи [12, с. 88], а також до міграції працездатного населення за кордон.

У наукових публікаціях внутрішній економічний механізм підприємств досліджується

через вивчення їх економічної стійкості [13, с. 179]. Отримання позитивних результативних показників суб'єктів господарювання виступає елементом економічної стійкості сільськогосподарських підприємств.

Заслужують на увагу дослідження О. М. Одінцова, який доводить, що основний шлях забезпечення розвитку підприємств - це ефективне використання їхніх ресурсів з урахуванням масштабів виробництва та застосування прогресивних технологій [5, с. 68]. До цього переліку також можна зарахувати вплив зовнішнього і внутрішнього середовища, дослідження причинно-наслідкових зв'язків, які зумовлюють функціонування сільськогосподарських підприємств, чим забезпечуються обґрунтовані управлінські рішення [11, с. 165].

Широта й багаторівневість впливу зовнішнього і внутрішнього середовища відіграють значну роль у розвитку сільськогосподарських підприємств, зокрема, важлива їхня природна та соціальна специфіка - місцерозташування, впровадження органічного землеробства, виробництво здорової їжі та налагодження переробки [14]. Відповідно виникає потреба в поглиблених дослідженнях внутрішнього економічного механізму розвитку сільськогосподарських підприємств та шляхів підвищення ефективності їх функціонування.

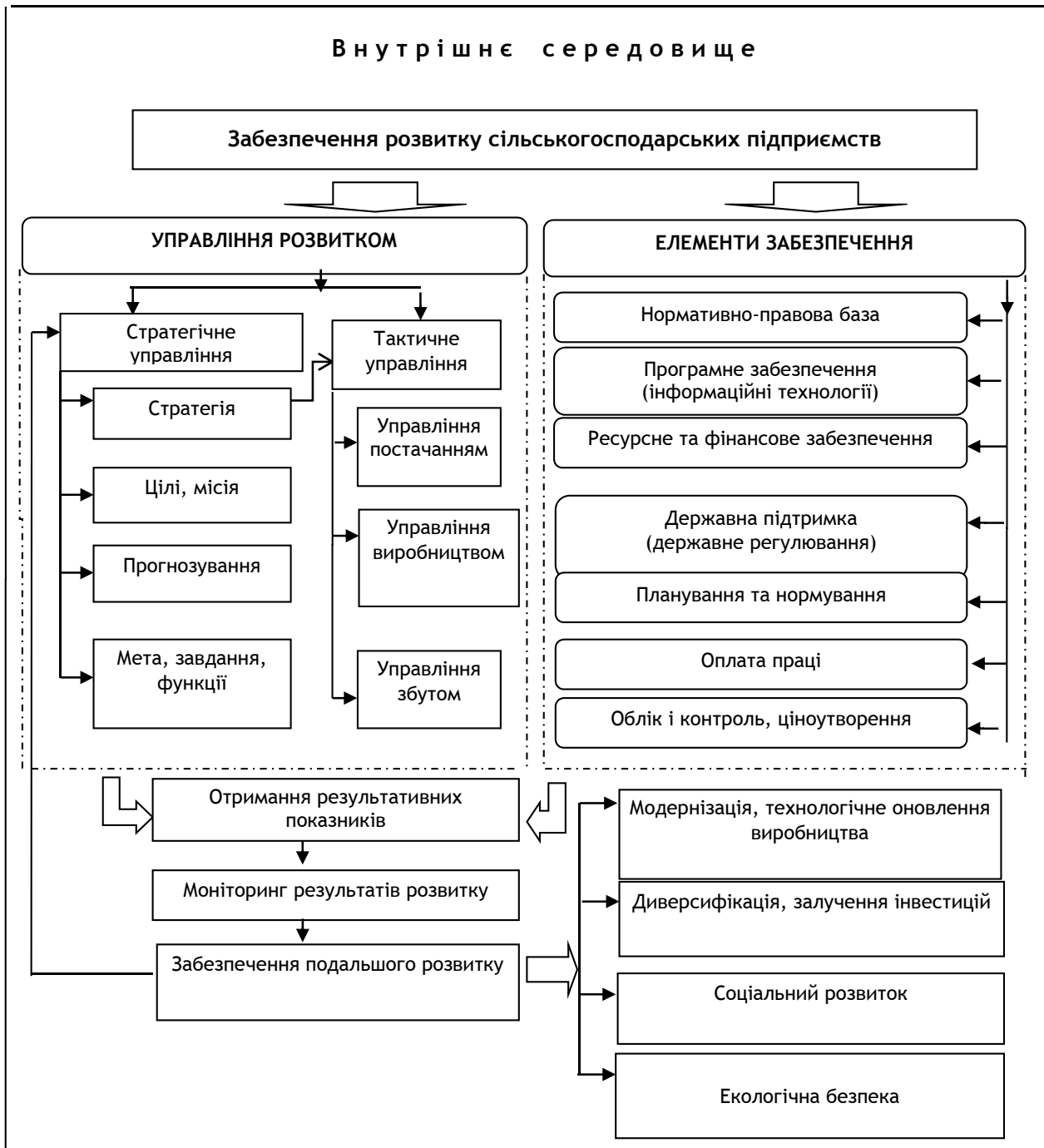
Мета статті - сформулювати елементи внутрішнього економічного механізму розвитку сільськогосподарських підприємств, які

спрямовані на вирішення виробничо-господарських проблем та функціонування.

Виклад основних результатів дослідження. Важливою умовою формування внутрішнього економічного механізму розвитку сільськогосподарських підприємств є функціонування їх як єдиного виробничо-господарського комплексу на принципах плановості й самоокупності та на основі ефективного поєднання ініціативи трудового колективу, підприємницьких здібностей ке-

рівника та ресурсних можливостей суб'єкта господарювання.

Внутрішній економічний механізм розвитку сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм функціонує в умовах зовнішнього середовища й передбачає управління розвитком та наявність елементів забезпечення. Їх синтез забезпечує отримання результативних показників діяльності, моніторинг діяльності та визначення напрямів розвитку підприємства на перспективу (рис.).

Внутрішній економічний механізм розвитку сільськогосподарських підприємств

Джерело: Розробка авторів.

Перший блок забезпечення економічного механізму розвитку сільськогосподарських підприємств становить управління розвитком у внутрішньому середовищі.

Управління розвитком сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм охоплює:

- стратегічне управління: стратегія, цілі, місія, прогнозування, мета, завдання та функції;

- тактичне управління: управління постачанням, управління виробництвом, управління збутом.

Без управлінської складової неможливе забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств, проте вона повинна бути логічно структурована, підпорядкована загальній меті підприємства, відповідати певним конкретним умовам.

Стратегічне управління в сільськогосподарських підприємствах має базуватися на використанні нових підходів і методів діяльності, а також системній розробці стратегій розвитку з приділенням уваги кожному їх елементу. Стратегія розвитку повинна враховувати особливості як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Цілі, місія розвитку сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм мають розроблятися індивідуально, з урахуванням різних факторів впливу. Цілі не повинні суперечити одна одній, мають бути взаємодоповнюваними й передбачати нарощування виробничих потужностей, випуск нової продукції (надання послуг), тобто бути направленими на отримання майбутніх вигод. Обґрунтування місії повинно орієнтуватися на довгострокову перспективу й користь як для підприємства, так і для клієнтів.

Прогнозування. Сучасна економічна наука дедалі більше приділяє уваги прогнозуванню кон'юнктури виробництва продукції на близьку й оглядову перспективу, тобто його стратегічному розвитку з дослідженням шляхів і тенденцій еволюції сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм.

Мета, завдання, функції. Стратегічне управління повинно відповідати меті, завданням та функціям розвитку сільськогосподарських підприємств. Мета сільськогосподарського підприємства має розкривати одну або декілька цілей його діяльності, а також зумовлювати курс його розвитку.

Найважливіше завдання стратегічного управління - це забезпечення сприятливих умов для ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, виведення їх на вищій щабель соціально-економічного розвитку.

Управління постачанням охоплює створення оптимальних умов для організації, фінансування й координації процесу постачання, забезпечення логістики, авансування та розрахунків за кінцевими результатами, відповідальність перед партнерами за своєчасність розрахунків, дотримання гарантійних зобов'язань за якість надання послуг.

Управління постачанням також стосується управління грошовими потоками підприємства (надходження, видатки). Виникає необхідність у залученні додаткових коштів, відповідно до потреб підприємства, які повинні бути спрямовані під конкретні витрати. Під час укладення сільськогосподарськими підприємствами договорів із дистриб'юторами на поставку продукції на умовах товарного кредиту без застави слід звернути увагу, що вартість такого фінансування у відсотковому значенні буде значно вищою, ніж за банківським кредитом із твердою заставою.

Управління виробництвом передбачає дії щодо організації виробничих процесів і має бути спрямоване на випуск конкурентоспроможної продукції та формування конкурентних переваг у галузі, освоєння нових сортів продукції рослинництва і порід тварин, які за своїми показниками відповідають кращим вітчизняним та зарубіжним зразкам. Це основа для нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та технологічного оновлення виробничих процесів.

Управління збутом формують наступні складові: обґрунтування шляхів реалізації продукції, уникнення посередників для акумулювання більшої частини прибутку, збір інформації про попит і пропозицію сільськогосподарської продукції на ринку.

Управління збутом фокусує увагу на ризиках, що виникають під час реалізації продукції - зниження ціни, диспаритет цін на продукцію, валютні коливання. Проте їх можна послабити за рахунок укладання форвардних контрактів (де можна зафіксувати ціну продажу сільськогосподарської продукції). Позитивні результати в управлінні збу-

том досягаються там, де існують спільні погляди керівників на організацію всієї діяльності з урахуванням ситуації на ринку.

Другий блок економічного механізму розвитку сільськогосподарських підприємств становлять *елементи забезпечення*.

Першою складовою цього блоку є *нормативно-правова база діяльності підприємства*. Функціонуючи в ринковому середовищі, де існує конкуренція, підприємства повинні дотримувати норм законодавства. Нормативно-правова база забезпечує управління підприємством у правовому полі, що дозволяє бути юридично захищеним у спірних ситуаціях.

Програмне забезпечення (інформаційні технології). Функціонуючи у конкурентному середовищі, різні організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств потребують ліцензійного програмного інформаційного забезпечення. За його допомогою можна детально аналізувати процес розвитку підприємства й обґрунтовувати прогнозні показники на перспективу.

Ресурсне та фінансове забезпечення. У механізмі розвитку сільськогосподарських підприємств важливий чинник їхньої ефективної роботи - це забезпечення ресурсами.

У розпорядженні сільськогосподарських підприємств можуть бути такі види ресурсів:

- природні - забезпечення сільськогосподарськими угіддями;
- соціальні - людський капітал, який характеризується рівнем освіти та професійністю, належні умови праці та матеріальне стимулювання працівників;
- матеріальні - охоплюють засоби виробництва та матеріальні необоротні активи;
- фінансові - забезпечують безперервність процесу виробництва та складаються з усіх доходів. Достатнє забезпечення фінансовими ресурсами підприємств уможливує придбання матеріальних цінностей, будівництво, ремонт, модернізацію та оновлення основних засобів.

Державна підтримка (державне регулювання). Державна підтримка повинна бути направлена на забезпечення конкурентоспроможності та стимулювання виробництва з урахуванням особливостей сільськогосподарської діяльності.

Державна підтримка полягає в економіко-організаційному забезпеченні й впровадженні наукових розробок, поширенні пере-

дового досвіду роботи, запровадженні та регулюванні іпотечного кредитування, датаціях, стабільній фіскальній і фінансово-кредитній політиці, рівномірному податковому навантаженні, нормативно-правовій підтримці, спрямованості на відновлення платоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Планування та нормування. Планування передбачає розробку перспективних і поточних планів для різних рівнів управління сільськогосподарськими підприємствами. Процеси планування повинні охоплювати: розрахунок ресурсів, потрібних сільськогосподарським підприємствам для реалізації їхніх цілей; визначення джерел надходження ресурсів; обґрунтування ризиків та виявлення слабких місць, а також обрання способів запобігання проблемам.

Оплата праці. Ефективну роботу персоналу сільськогосподарських підприємств забезпечує належний рівень оплати праці, матеріальне стимулювання, створення оптимальних виробничих умов. Оплата праці являє собою один з елементів механізму її мотивації. Зазвичай мотивами спонукання до праці виступають матеріальне стимулювання у вигляді оплати праці, матеріальної допомоги або непрямого стимулювання праці.

На думку К. В. Бондаревської, важливим інструментом матеріального стимулювання сільськогосподарських працівників слугує додаткова плата за перевиконання сезонних завдань; виконання змінних норм продуктивності за підвищеними розцінками; заохочення до виконання сезонних завдань у визначені терміни; впровадження оплати за виконання і перевиконання виробничих завдань; преміювання працівників за підсумками року та градація оплати праці відповідно до кваліфікації [2, с. 22, 26].

Облік і контроль, ціноутворення. Ефективне управління сільськогосподарським підприємствам неможливе без забезпечення належного облікового процесу та дотримання постійного контролю. Сучасне керування сільськогосподарським підприємством потребує нових підходів до форм контролю, його організаційної структури, функцій та форм [1, с. 331]. Від правильної організації облікового процесу значною мірою залежить фінансовий стан підприємства, його конкурентоспроможність та ділова репутація. Розрахунок оптимальних цін на продукцію та послуги забезпечує, з одного боку, збут

продукції у конкурентному середовищі відповідно до потреб споживачів, а з іншого - прибутковість підприємства за збільшення обсягів реалізації продукції.

Отримання результативних показників діяльності підприємств - спрямованість на досягнення високих економічних показників виробленої сільськогосподарської продукції та забезпечення конкурентоспроможності в ринковому середовищі. Оцінюючи отримані результативні показники діяльності, доцільно визначати ефективність і результативність стратегічного і тактичного управління. Основною функцією сільськогосподарських підприємств є отримання прибутку за продажу продукцію чи надані послуги.

Моніторинг результатів становить систему заходів для ґрунтового аналізу діяльності підприємств, контролю за процесами виробництва, постачання, збуту, регулювання, запобігання непродуктивним витратам.

На підприємствах мають розроблятися заходи із забезпечення випуску якісної продукції, виконання договірних зобов'язань, вчасного й повного задоволення потреб споживачів, налагодження співпраці із закордонними партнерами, укладання міжнародних договорів, обміну досвідом, вдосконалення виробництва, участі у спільних проектах. Ці заходи дають підприємствам можливість забезпечувати визнання на ринку.

Модернізація, технологічне оновлення виробництва. Модернізація виробництва в сільськогосподарських підприємствах повинна бути спрямована на підвищення його продуктивності, зростання прибутковості, зниження технологічних втрат тощо. За твердженням експертного співтовариства, шанси на залучення іноземних інвестицій мають в основному ті підприємства, які пройшли повну модернізацію, стабільно прибуткові та рентабельні [3].

Технологічне оновлення виробничого процесу складається із впровадження та використання існуючих та нових енергозберігаючих технологій, які забезпечують вищі показники розвитку сільськогосподарських підприємств.

Диверсифікація, залучення інвестицій. Перспективний розвиток сільськогосподарських підприємств має передбачати розробку шляхів диверсифікації виробництва із залученням необхідних ресурсів для досягнення мети.

З огляду на можливості та потреби споживачів, у сільськогосподарських підприємствах приймаються рішення про урізноманітнення продукції, тобто диверсифікацію виробництва.

Процес залучення інвестицій має постійно перебувати в центрі уваги керівників сільськогосподарських підприємств, оскільки інвестиції є важливою складовою господарських процесів та забезпечують фінансову стабільність. За твердженням І. М. Даценко, рівень інвестицій в сільськогосподарських підприємствах впливає на технічне оснащення виробництва; структурні перетворення; врегулювання соціальних та екологічних проблем [4, с. 242]. На інвестиційну привабливість підприємств загалом впливає їх ресурсний потенціал, обсяги й рівень виробництва та система внутрішніх взаємовідносин.

Соціальний розвиток. Розбудовуючи внутрішній економічний механізм розвитку сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, необхідно забезпечити зростання заробітної плати, соціальні виплати, поліпшення умов та підвищення престижності праці, перепідготовку кадрів у закладах освіти, обмін досвідом працівників.

У сільськогосподарських підприємствах доцільно переглянути розміри виплат орендної плати за земельні паї. За необхідності, вносити корективи у виплати за оренду землі задля стимулювання зацікавленості орендарів у подальшій співпраці.

Екологічна безпека. Дотримання екологічних норм полягає в забезпеченні виробничих систем сільськогосподарських підприємств найпрогресивнішими засобами захисту навколишнього середовища й енергоджерелами, впровадженні безвідходних технологій виробництва, захисті ґрунтів від ерозій. Вирішенню означених проблем може сприяти запровадження системи очищення на тваринницьких фермах, ґрунтозахисних технологій у вирощуванні продукції рослинництва, використання техніки з урахуванням її впливу на стан природи, збільшення витрат держави і сільськогосподарських підприємств на меліоративні та протиерозійні заходи, дотримання норм щодо викидів в атмосферу [9].

Вищезазначені елементи економічного механізму розвитку сільськогосподарських

підприємств об'єднані у внутрішнє середовище, на яке впливає зовнішнє середовище.

Висновки. Формування системи внутрішнього економічного механізму розвитку сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм можна застосовувати в кожному сільськогосподарському підприємстві, важливо лише правильно обрати відповідно до внутрішнього середовища критерії, які:

- забезпечуватимуть взаємодію всіх елементів механізму для ефективної діяльності підприємства;

- діятимуть у правовому полі, матимуть відповідне кадрове, економічне, ресурсне, соціальне, екологічне забезпечення.

Оптимізація внутрішнього економічного механізму розвитку сільськогосподарських підприємств повинна сприяти формуванню їхніх конкурентних переваг та забезпечувати виробництво конкурентоспроможної продукції у ринковому середовищі.

Список бібліографічних посилань

1. Баланиук І. Ф., Шеленко Д. І. Без контролю немає прогресу. *Інноваційна економіка*. 2009. № 1. С. 331-332.
2. Бондаревська К. В. Особливості оплати та стимулювання праці в аграрній сфері. *Вісник НТУ «ХІІ»*. Серія: *Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства*. 2012. № 56(962). С. 20-28.
3. Васечко Ю. В. Інвестиційне забезпечення сільськогосподарських підприємств в умовах кризи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 240-274.
4. Даценко І. М. Розвиток інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств в Україні. *Біоекономіка і аграрний бізнес. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2016. С. 242-250. URL : <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/view/7343/7103>
5. Одінцов О. М. Оцінка результативності функціонування підприємств агропродовольчого ринку з урахуванням синергетичного ефекту. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 65-61.
6. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін. ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
7. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М., Шпикуляк О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
8. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наук. доп. / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
9. Сайт Промислова технологія. Екологічна проблема як наслідок економічної діяльності. URL: <http://eco.com.ua/content/ekologichna-problema-yak-naslidok-ekonomichnoi-diyalnosti> (дата звернення 25.02.2019).
10. Щербань О. Д. Механізм забезпечення стабілізації фінансової стійкості на підприємстві. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 1-2 (44). С. 151-155.
11. Christopher A. Wolf and Glynn T. Tonsor Cow Welfare in the U.S. Dairy Industry: Willingness-to-Pay and Willingness-to-Supply. *Journal of Agricultural and Resource Economics*. 42(2). Pp. 164-179.
12. Kozak I., Balaniuk I., Szelenko D., Balaniuk S., Kozak H. Traditional village system - case study from the Krempana Commune (Poland). *Ekologia (Bratislava)*. 2019, Vol. 38, No. 1. P. 87-100.
13. Lápplé D., Thorne F. The Role of Innovation in Farm Economic Sustainability: Generalised Propensity Score Evidence from Irish Dairy Farms *Journal of Agricultural Economics*. 2019, Vol. 70, No. 1. P. 178-197.
14. Noga K., Sosnowski Z., Balawejder M., Matkowska K., Mazur A., Buczek J. Ocena przeprowadzonych scaleń i wymiany gruntów rolnych województwa Podkarpackiego pod kątem barier. Wyższą Szkołę Inżynieryjno-Ekonomiczną z siedzibą w Rzeszowie na zlecenie Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej. 2018, Warszawa. P. 134.

References

1. Balaniuk, I.F. & Shelenko, D.I. (2009). Bez kontroliu nemaie prohresu [Without control there is no progress]. *Innovatsiina ekonomika*, 1, pp. 331-332 [In Ukrainian].
2. Bondarevska, K.V. (2012). Osoblyvosti oplyaty ta stymulivannia pratsi v ahraryni sferi [Features of payment and stimulation of labour in the agrarian sector]. *Visnyk NTU "XII". Seriya: Aktualni problemy upravlinnia ta finansovo-hospodarskoi diialnosti pidpriemstva*, 56 (962), pp. 20-28 [In Ukrainian].
3. Vashechko, Yu.V. (2015). Investytsiine zabezpechennia silskohospodarskykh pidpriemstv v umovakh kryzy [Investment support of agricultural enterprises in crisis]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 7, pp. 240-274 [In Ukrainian].
4. Datsenko, I.M. (2016). Rozvytok investytsiinoi pryvlyblyvosti silskohospodarskykh pidpriemstv v Ukraini [Development of investment attractiveness of agricultural enterprises in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy. Seriya: Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes*, pp. 242-250. Retrieved from: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/view/7343/7103> [In Ukrainian].
5. Odintsov, O.M. (2014). Otsinka rezultatyvnosti funktsionuvannia pidpriemstv ahroprodovolchoho rynku z urakhuvanniam synerhetichnoho efektu [Evaluation of the effectiveness of the functioning of the agro-food market enterprises taking into account the synergistic effect]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 65-61 [In Ukrainian].
6. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarynykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiionomu seredovyschi: indykatory ta efektyvnist [Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and effectiveness]*. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M., & Shpykuliak, O.H. (2016). *Rozvytok pidpriemytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt : monohrafiia [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]*. Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). *Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia : naukova dopovid [Development of management forms in agriculture: problems and solutions: scientific report]*. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
9. Ekologichna problema yak naslidok ekonomichnoi diialnosti [Ecological problem as a consequence of economic activity]. (n.d.). *The site of industrial technology*. Retrieved from: <http://eco.com.ua/content/ekologichna-problema-yak-naslidok-ekonomichnoi-diyalnosti> [In Ukrainian].
10. Shcherban, O.D. (2018). *Mekhanizm zabezpechennia stabi-lizatsii finansovoi stiikosti na pidpriemstvi [Mechanism of providing and stabilizing the financial sustainability of the enterprise]*. *Biznes-navihator*, 1-2 (44), pp. 151-155 [In Ukrainian].
11. Wolf, C.A. & Tonsor, G.T. (n.d.). Cow welfare in the U.S. dairy industry: willingness-to-pay and willingness-to-supply. *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 42 (2), pp. 164-179 [In English].

12. Kozak, I., Balaniuk, I., Szelenko, D., Balaniuk, S., & Kozak, H. (2019). Traditional village system - case study from the Krempna Commune (Poland). *Ekologia (Bratislava)*, Vol. 38, No. 1, pp. 87-100. Retrieved from: <https://content.sciendo.com/view/journals/eko/38/1/article-p87.xml> [In English].

13. Läpple, D. & Thorne, F. (2019). The role of innovation in farm economic sustainability: generalised propensity score evidence from Irish dairy farms. *Journal of Agricultural Economics*, Vol. 70, No. 1, pp. 178-197 [In English].

14. Noga, K., Sosnowski, Z., Balawejder, M., Matkowska, K., Mazur, A., & Buczek, J. (2018). *Ocena przeprowadzonych scaleń i wymiany gruntów rolnych województwa Podkarpackiego pod kątem barier*. Warsaw: Wyższa Szkoła Inżynieryjno-Ekonomiczna z siedzibą w Rzeszowie na zlecenie Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej [In Polish].

Balaniuk I.F., Kozak I.I., Shelenko D.I. Formation of internal economic mechanism for development of organizational and legal forms of agricultural enterprises

The purpose of the article is to form elements of an internal economic mechanism of agricultural enterprises development aimed at solving production and economic problems of their functioning.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: the analogy and systematization for further evaluating development mechanism of agricultural enterprises; the induction and deduction for considering a theoretical basis for influence of internal and external environment on agricultural enterprises; the abstract and logical method for identifying the most significant concepts and substantiating conclusions. Methodological basis of the research is the systematic method of knowledge for processes of influence of external and internal factors on agricultural enterprises' activity.

Research results. Internal economic mechanism for development of organizational and legal forms of agricultural enterprises was considered. Essence of the mechanism of agricultural enterprises functioning was analysed taking into account an influence of internal and external environment.

Elements of scientific novelty. Theoretical positions regarding use by agricultural enterprises the internal economic mechanism of their development for ensuring influence of internal and external environment were further developed.

Practical significance. Expediency for introducing the internal economic mechanism of agricultural enterprises using elements of development management, formed under an influence of the internal and external environment, was justified. The mechanism includes strategic and tactic management elements of maintenance, monitoring of results, analysis of received indicators, and ensuring further development. Figs.: 1. Refs.: 14.

Keywords: mechanism; element of maintenance; internal and external environment; development; agricultural enterprises; management.

Balaniuk Ivan Fedorovych - doctor of economic sciences, professor, head the department of accounting and auditing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (57, Shevchenko str., Ivano-Frankivsk)

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Kozak Ihor Ivanovych - doctor of biological sciences, professor, head of department of landscape ecology, the John Paul II Catholic University of Lublin (1H, Konstanynow str., Lublin, Poland); professor of the department of biology and ecology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (57, Shevchenko str., Ivano-Frankivsk)

E-mail: modeliho@kul.lublin.pl

Shelenko Diana Ivanivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of accounting and auditing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (57, Shevchenko str., Ivano-Frankivsk)

E-mail: dianashelenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Баланюк И.Ф., Козак И.И., Шеленко Д.И. Формирование внутреннего экономического механизма развития организационно-правовых форм сельскохозяйственных предприятий

Цель статьи - сформировать элементы внутреннего экономического механизма развития сельскохозяйственных предприятий, направленные на решение производственно-хозяйственных проблем их функционирования.

Методика исследования. Применены методы: аналогии и систематизации (для оценивания механизма развития сельскохозяйственных предприятий), индукции и дедукции (для рассмотрения теоретических основ влияния внутренней и внешней среды на процессы функционирования сельскохозяйственных предприятий), абстрактно-логический (для выявления наиболее существенных понятий и обоснования выводов). Методологической основой исследования является системный метод познания процессов влияния внешних и внутренних факторов на деятельность сельскохозяйственных предприятий.

Результаты исследования. Рассмотрен внутренний экономический механизм развития организационно-правовых форм сельскохозяйственных предприятий. Проанализирована сущность механизма функционирования сельскохозяйственных предприятий с учетом влияния внутренней и внешней среды.

Элементы научной новизны. Углублены теоретические положения по использованию сельскохозяйственными предприятиями внутреннего экономического механизма их развития с учётом влияния внутренней и внешней среды.

Практическая значимость. Обоснована целесообразность изучения внутреннего экономического механизма сельскохозяйственных предприятий с учётом составляющих управления развитием, который подвергается влиянию внутренней и внешней среды и охватывает стратегическое и тактическое управление, элементы обеспечения, мониторинг

результатов деятельности, анализ полученных результативных показателей и обеспечение дальнейших направлений развития. Илл.: 1. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: механизм; элементы обеспечения; внутренняя и внешняя среда; развитие; сельскохозяйственные предприятия; управление.

Баланюк Иван Федорович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой учёта и аудита, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника» (г. Ивано-Франковск, ул. Шевченко, 57)

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Козак Игорь Иванович - доктор биологических наук, профессор, заведующий кафедрой ландшафтной экологии, Люблинский католический университет Иоанна Павла II (Польша, 20-708 Люблин, ул. Константинув, 1 И), профессор кафедры биологии и экологии, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника» (г. Ивано-Франковск, ул. Шевченко, 57)

E-mail: modeliho@kul.lublin.pl

Шеленко Диана Ивановна - кандидат экономических наук, доцент кафедры учёта и аудита, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника» (г. Ивано-Франковск, ул. Шевченко, 57)

E-mail: diantysya@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Стаття надійшла до редакції 25.03.2019 р.

Фахове рецензування: 01.04.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Баланюк І. Ф., Козак І. І., Шеленко Д. І. Формування внутрішнього економічного механізму розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 59 – 67.

Новини АПК

Впровадження і використання геоінформаційних технологій посилюють розвиток АПК

Подальша інтеграція цифрових технологій та кращих міжнародних кейсів із використання геопросторових даних в український аграрний сектор є беззаперечною умовою для його стрімкого й ефективного розвитку.

Про це зазначила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Олена Ковальова під час відкриття Першої міжнародної конференції з геоінформаційних технологій «GeoDigital Ukraine». Організатори конференції - Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр) та ГС «УкрГео».

«Сьогодні новітні технології відіграють дедалі важливішу роль майже в усіх сферах суспільного життя. За останні роки багато реформ Уряду супроводжувалися відповідними ІТ-рішеннями. Цього року Мінагрополітики запустило такі ресурси як «Поле.Онлайн», де доступні актуальні дані про сільськогосподарські культури в областях та Геопортал дистанційного зондування Землі, що дає можливість відстежити, зокрема, індекс та прогноз посухи, дощу та пожежонебезпеки, що є надзвичайно важливим для розвитку сільського господарства в Україні», - наголосила Олена Ковальова, подякувавши організаторам та міжнародним партнерам за обмін професійним досвідом.

Вона додала, що завдяки актуальним цифровим даним можна суттєво покращити процеси моніторингу й контролю, підвищити якість управлінських рішень і скоротити час на їх прийняття, забезпечити комплексну розробку стратегій територіального розвитку.

На конференції спікери з України, Німеччини, Швеції, Нідерландів, Норвегії, Польщі, Угорщини, Середньої Азії та Кавказу поділилися з учасниками світовими трендами у сфері інформаційних технологій, презентували новітні геоінформаційні технології та продемонстрували успішні приклади практичної інтеграції геоданих для вирішення галузевих проблем. У заході взяли участь представники органів державної та місцевої влади України, бізнесу, керівники підприємств, потенційні інвестори, науковці та експерти.

Прес-служба Мінагрополітики

УДК 35.071.5: 332.146.2 (477.46)

JEL Classification: R2, R22

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905068>

М.М. МОГИЛОВА, доктор економічних наук, доцент

Об'єднання територіальних громад в Україні: перспективи і ризику для розвитку сільських територій

Мета статті - обґрунтувати перспективи і ризику для розвитку сільських територій в Україні на основі оцінки проміжних результатів адміністративно-територіальної реформи, зокрема результатів процесів формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості.

Методика дослідження. Аргументація висновків ґрунтувалася на системному підході, який передбачав узагальнення теоретичних положень концепції розвитку сільських територій і основних засад децентралізації та самоуправління, а також оцінку проміжних результатів формування об'єднаних територіальних громад в Україні для виявлення перспектив і ризиків розвитку сільських територій. Відповідно викладення теоретичних положень засновувалося на узагальненні концептуальних засад сталого розвитку, просторової організації суспільства, суспільного добробуту, керування спільною і колективною взаємодією. З метою оцінки перспектив і ризиків розвитку сільських територій використані як загальнонаукові (діалектичний, аналізу і синтезу), так і спеціальні економічні та статистичні методи дослідження: аналіз структури - для визначення потенційних власних фінансових джерел ОТГ і в цьому контексті обґрунтування стратегічних пріоритетів розвитку сільських територій; середніх величин, групування і порівняльного аналізу - для виявлення перспективних і ризикових груп ОТГ щодо їх інституційної спроможності до розвитку всіх без винятку сіл в їх складі.

Результати дослідження. Обґрунтовано принципово важливі стратегічні пріоритети розвитку сільських територій в Україні, а саме забезпечення зайнятості і зростання доходів сільського населення за рахунок заробітної плати й підприємницької діяльності. Ідентифіковано процеси формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості як чинника розвитку сільських територій. Здійснено оцінку проміжних результатів адміністративно-територіальної реформи в Україні через призму інституційної спроможності сформованих об'єднаних територіальних громад до соціально-економічного розвитку всіх сіл, яка дозволила обґрунтувати висновки щодо мінімізації ризиків розвитку сільських територій.

Елементи наукової новизни. Здійснено ідентифікацію процесів об'єднання територіальних громад на предмет формування інституційного середовища, що визначає напрями й охоплення розвитку сільських територій; розроблені підходи до аналізу проміжних результатів об'єднання територіальних громад у сільській місцевості, які дозволяють виявити перспективи і ризику цих процесів для розвитку сільських територій.

Практична значущість. Виявлені ризику розвитку сільських територій, як наслідок фактичних параметрів процесів об'єднання територіальних громад в Україні, можуть бути використані при обґрунтуванні пропозицій щодо внесення коректив до загальнодержавних планів із формування ОТГ з метою мінімізації ризиків для розвитку сільських територій, максимізації самоврядності кожного села, забезпечення інституційної спроможності громад щодо соціально-економічного розвитку сільських територій всіх без винятку населених пунктів. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: сільські території; сталий розвиток; розвиток сільських територій; децентралізація; адміністративно-територіальна реформа; об'єднана територіальна громада; зайнятість.

Могилова Марина Михайлівна - доктор економічних наук, доцент, завідувач відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: mmogylova@googlemail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2411-8014>

Постановка проблеми. Від початку 1990-х років в Україні тривають певні трансформаційні перетворення внаслідок процесів реформування у різних сферах соціально-економічної системи. Формування і розви-

ток цивілізованої ринкової системи господарювання, здатної органічно поєднати економічний та соціальний інтереси, покладалося в ідеологію проведення всіх реформ в Україні від малої приватизації до сучасного етапу реформи децентралізації. В аграрній сфері ключова роль у цьому процесі належала земельній реформі, реструктуризації

© М.М. Могилова, 2019

підприємств АПК, формуванню інституту фермерства. Однак слід констатувати, що крім позитивних результатів реформи мали негативні наслідки. Зокрема, йдеться про розшарування суспільства за рівнем доходів, знелюднення і соціально-економічний занепад сільських територій, низький рівень розвитку підприємництва та малого бізнесу на селі.

Одна із причин такої ситуації полягає у невчасному реагуванні на негативні прояви, що мали місце в процесах реформування. У зв'язку з цим вкрай необхідно в ході реформ здійснювати глибокий аналіз та оцінку їх проміжних результатів. На сучасному етапі це актуально для реформи децентралізації в частині об'єднання громад у сільській місцевості.

Виваженість, обґрунтованість та ефективність адміністративно-територіальної реформи залежать від глибини і масштабності інформаційної бази щодо соціально-економічних явищ та трансформаційних змін, що відбуваються внаслідок децентралізації. Тому на сьогодні принциповою є оцінка об'єднаних територіальних громад на предмет їх інституційної спроможності до розвитку сільських територій всіх без винятку населених пунктів. Така ґрунтова діагностика передбачає, насамперед, виявлення перспектив і ризиків розвитку сільських територій за даними аналізу проміжних результатів об'єднання територіальних громад у сільській місцевості. Це дозволить обґрунтувати відповідні пропозиції щодо мінімізації ризиків для розвитку сільських територій, формування об'єднаних територіальних громад, які інституційно спроможні до соціально-економічного розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми і напрями розвитку сільських територій є предметом досліджень багатьох науковців світу - як вітчизняних, так і зарубіжних [15, 17]. Базові положення політики сільського розвитку визначені рядом міжнародних документів, зокрема Європейською «Стратегією 2020» [14, 16]. Саме в контексті євроінтеграційних пріоритетів В.В. Борщевським і О.І. Павловим досліджено проблеми і перспективи українського села [1, 7]. Концептуальні засади і стратегічні напрями соціально-економічного розвитку сільських територій України обґрунтовано вченими ННЦ «Інститут аграрної економіки» [10, 12]. Зважаючи на актуальність адміністративно-

територіальної реформи в Україні, широкий спектр питань децентралізації досліджується науковцями різних сфер. Можливості і ризики розвитку сільських поселень в Україні крізь призму процесів децентралізації розглянуто в працях О.М. Бородіної, М.І. Стегней та інших [8, 11, 2, 6]. Однак, незважаючи на численні дослідження, ефективність об'єднання територіальних громад для забезпечення розвитку сільських територій залежить від науково обґрунтованого аналізу цих процесів для виявлення поточних ризиків з метою їх мінімізації.

Мета статті - обґрунтувати перспективи і ризики для розвитку сільських територій в Україні на основі оцінки проміжних результатів адміністративно-територіальної реформи, зокрема результатів процесів формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості.

Виклад основних результатів дослідження. Зважаючи на сучасні глобальні виклики суспільства, передусім проблеми екології, раціонального природокористування, бідності й продовольчого забезпечення всіх верств населення, трендом соціально-економічної політики на міжнародному і національному рівні розвинених країн є концепція сталого розвитку. Враховуючи той факт, що в Україні сільське населення становить 31 % наявного населення, а сільськогосподарські угіддя - 70 % земельного фонду країни, сталість розвитку сільських територій значною мірою визначає забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни в цілому.

У 2015 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено Концепцію розвитку сільських територій з окресленням головних пріоритетів, які відповідають постулатам сталого розвитку. В розвиток положень цього документа в ННЦ «Інститут аграрної економіки» обґрунтовано стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій [12]. В їх основу покладено концептуальні положення 17 Цілей Сталого Розвитку ООН [13], адаптованих до умов України Цілей Сталого Розвитку [4], проекту Закону України «Про стратегію сталого розвитку України до 2030 року» [9] та Національної парадигми сталого розвитку України [5].

Стратегічною метою сталого розвитку сільських територій визначено забезпечення збалансованого економічного, демографічного, соціального та екологічного розвитку сільських територій. Відповідно страте-

гічні напрями розроблено за соціальним, економічним і екологічним векторами, а також щодо інституційного та інноваційно-інвестиційного забезпечення досягнення стратегічних цілей.

У контексті формування сприятливого інституційного середовища в Україні важливого значення набуває ідентифікація процесів формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості як чинника сталого розвитку сільських територій. Пер-

шооснову такого розвитку становить зростання доходів сільських жителів і фінансова спроможність об'єднаних територіальних громад до формування сучасної соціальної бази на селі.

Виявити перспективні джерела збільшення фінансових можливостей громад дозволяє аналіз структури власних доходів ОТГ, в якій щорічно зростає частка податку на доходи фізичних осіб, що сумарно з єдиним податком становив 70 % у 2018 р. (табл. 1).

1. Структура власних доходів об'єднаних територіальних громад в Україні, %

Платежі до бюджету	Рік		
	2016	2017	2018
Податок на доходи фізичних осіб	34,2	40,6	56,9
Єдиний податок	21,4	20,6	15,8
Плата за землю	23,8	21,0	14,4
Акцизний податок	14,6	11,8	7,4
Податок на нерухоме майно	1,6	1,9	1,8
Інші	4,4	4,2	3,7

Джерело: розраховано за даними збірників «Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування» [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>.

Таким чином, визначальним чинником зростання доходів об'єднаних територіальних громад є забезпечення максимально повної та продуктивної зайнятості сільських жителів при збільшенні їх доходів у частині оплати праці та від підприємницької діяльності.

На сьогодні проблема бідності на селі залишається не вирішеною, її широкомасштабний і стійкий характер призводить до згубних змін довгострокової дії. Традиційно сукупні ресурси й грошові доходи домогосподарств у міських поселеннях більші, ніж у сільській місцевості (в 2005-2018 рр. на 7-13 %). Рівень заробітної плати в сільському господарстві, як основної сфери прикладання праці селян, нижчий за середній по національній економіці (в останні п'ять років на 23-40 %). Доходи від підприємницької діяльності на селі не перевищують 6 % сукупних доходів.

При цьому в сільській місцевості залишаються гострими проблеми зайнятості, а саме: зменшення чисельності зайнятих як внаслідок природного зменшення населення в селах, так і міграції працездатного населення; зниження рівня зайнятості, що не перевищує 61 %; сезонність і нестабільність зайнятості (відхилення рівня економічної активності працездатного населення в сільській місцевості за 2000-2017 рр. між його мінімальним та максимальним значеннями становило 8,5 %, тоді як в містах - 3,3 %); масштабність нефор-

мальної зайнятості (частка неформально зайнятих у сільській місцевості у загальній чисельності зайнятих у віці 15-70 років на рівні 40-50 %).

Зважаючи на наведене вище, одними з основних стратегічних пріоритетів сталого розвитку сільських територій обґрунтовано забезпечення продуктивної і повної зайнятості сільського населення (стабілізація рівня зайнятості не менше 70 %; зменшення частки неформально зайнятого населення до 10 %) та зростання доходів сільських жителів (щорічне зростання доходів сільських домогосподарств не менше рівня інфляції при збільшенні частки оплати праці і доходів від підприємницької діяльності до 80 %). Цьому має сприяти політика розвитку громади, спрямована на стимулювання підприємницької діяльності на селі і зростання кількості малих підприємницьких структур, створення умов для диверсифікації місцевої сільської економіки як надійної основи підвищення рівня зайнятості та доходів населення.

Відповідно до цих завдань принципово видається оцінка об'єднаних територіальних громад щодо їх інституційної спроможності до розвитку сільських територій всіх без винятку населених пунктів у їх складі. Зарубіжний досвід децентралізації, зокрема в Швеції, Польщі та інших європейських країнах, свідчить про успішність цих процесів і про їх позитивний вплив на соціально-економічний розвиток країни [3]. Серед ос-

новних позитивних результатів децентралізації слід відзначити активізацію співпраці бізнесу з місцевою владою, розвиток малого і середнього бізнесу, конструктивне вирішення громадами власних проблем, формування достатнього рівня доходів на місцевих рівнях для розвитку громад і самофінансування проектів, ефективне використання ресурсного потенціалу, диверсифікацію місцевої економіки з метою забезпечення ефективної зайнятості населення та зростання рівня їх доходів.

Саме ці цілі покладаються в основу реформи децентралізації в Україні. За результатами її реалізації в країні формуються певні інституційні умови, що значною мірою визначатимуть напрями і масштаби розвитку сільських територій. Конструювання нових інституційної архітектури та інституційного середовища, які відповідатимуть вимогам сталого розвитку сільських територій, потребує ґрунтовного аналізу проміжних результатів адміністративно-територіальної реформи в частині формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості задля реалізації перспектив і уникнення ризиків для розвитку всіх сіл. На думку Т.А. Заяць, реалізація завдань із підвищення спроможності сільських громад в Україні на основі їх об'єднання створює такі основні ризики та загрози: недотримання принципу добровільності викликає незадоволення і зрозумілий спротив з боку сільських

мешканців; залишається значна кількість сільських територіальних громад, які необхідно дотувати через низьку податкоспроможність; часто об'єднуються економічно слабкі чи малолюдні територіальні громади з недостатнім потенціалом розвитку; інше [2]. За результатами проведених досліджень встановлено ризик щодо забезпечення збалансованого розвитку всіх без винятку сільських поселень, які увійшли до складу ОТГ, як наслідок сучасних тенденцій і характеру об'єднання громад.

Із використанням даних моніторингу процесу децентралізації в Україні й бази даних, сформованої у відділі соціально-економічного розвитку сільських територій ННЦ «Інститут аграрної економіки» шляхом опрацювання паспорта кожної ОТГ, здійснено оцінку поточних результатів об'єднання територіальних громад в сільській місцевості. На 1 квітня 2019 р. в Україні створено 888 ОТГ (68 % від 1304 громад, що заплановані затвердженими урядом перспективними планами), з яких 82 громади очікують рішення ЦВК про призначення перших виборів. Відповідно аналіз проміжних результатів адміністративно-територіальної реформи проведено по 806 ОТГ. До складу цих громад увійшло 9240 сіл (це майже 34 % від їх загальної чисельності по Україні). При цьому більшість із них увійшли до складу міських та селищних ОТГ (55 %) (рис. 1).

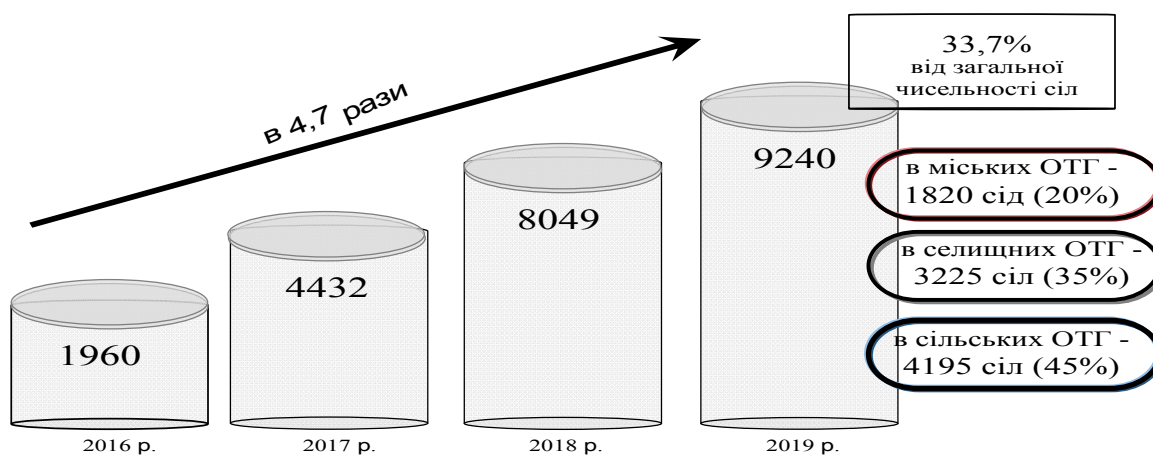

Рис. 1. Кількість сільських населених пунктів, що увійшли до складу ОТГ в Україні, станом на початок року, одиниць

Джерело: Розраховано за даними інформаційно-аналітичної бази даних ННЦ «ІАЕ» та даних електронного ресурсу <https://decentralization.gov.ua/gromada> (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя).

Із розрахунку на одну ОТГ припадає в середньому 11 сіл, зокрема по міських

і селищних ОТГ цей показник становить 14, по сільських - 9 сіл. Однак у різних грома-

дах їх кількість суттєво коливається - від 1 до 68-ми.

Результати групування ОТГ за кількістю сіл, що об'єдналися в одній громаді, свідчать про переважну більшість ОТГ з чисельністю сіл від 1 до 5-ти і від 6 до 10-ти - відповідно 27,7 і 35,1 % громад, які сумарно об'єднали 2980 сіл (32,2 % загальної чисельності сіл, які увійшли до складу ОТГ). Ці показники певною мірою різняться в межах сільських, селищних і міських ОТГ. Так, серед сільських і селищних об'єднаних територіальних громад переважно громади об'єднують від 6 до 10 сіл - відповідно це 41,2 і 30,3 % ОТГ. Щодо міських громад, то

найбільш чисельною є група ОТГ, до складу яких увійшло від 1 до 5 сіл (36,5 %). Також 195 ОТГ в Україні (24,2 % від їх загальної кількості на сьогодні) об'єднують від 11 до 20 сіл. Сумарна кількість сіл об'єднаних територіальних громад такої групи становить 2813 (30,4 % усіх сіл ОТГ).

Такі громади, з нашої точки зору, за умов їх фінансової спроможності інституційно здатні забезпечити соціально-економічний розвиток усіх сільських поселень, використовуючи сукупний ресурсний потенціал громади, враховуючи інтереси всієї громади і кожного села (табл. 2).

2. Об'єднані територіальні громади в Україні за чисельністю сіл, що увійшли до складу однієї ОТГ (станом на 1 квітня 2019 року)

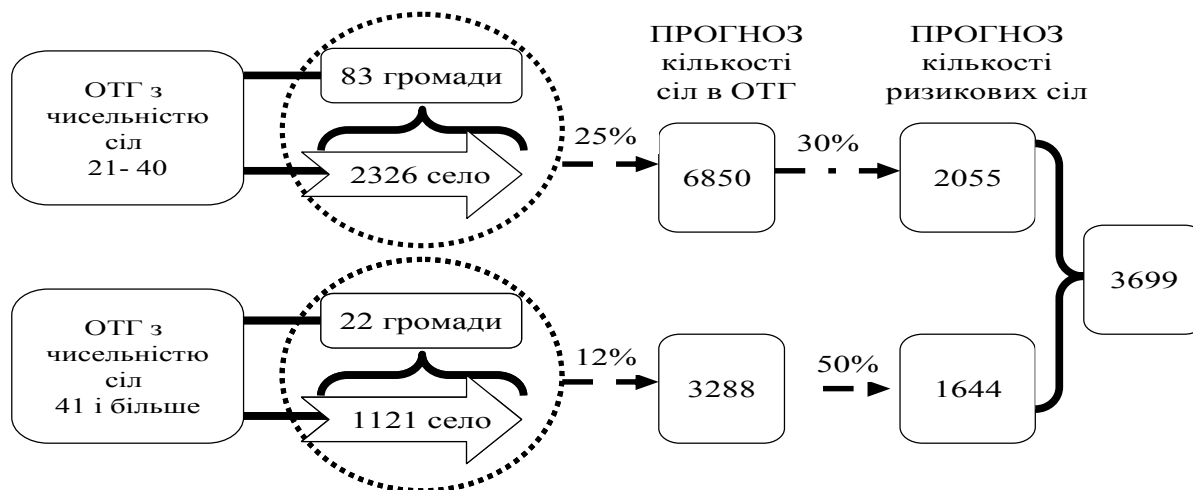
Показник	Вид ОТГ за адміністративним центром			
	сільські	селищні	міські	разом
Кількість сільських населених пунктів із розрахунку на 1 ОТГ, од.	9	14	14	11
Інтервал за кількістю сільських населених пунктів із розрахунку на 1 ОТГ, од.	1-61	1-68	1-68	1-68
Групи ОТГ за кількістю сіл із розрахунку на одну ОТГ:				
1-5 сіл				
- кількість ОТГ відповідної групи	124	53	46	223
- частка ОТГ відповідної групи, %	27,4	23,2	36,5	27,7
- кількість сіл в ОТГ відповідної групи	467	159	133	759
- частка сіл в ОТГ відповідної групи, %	11,1	4,9	7,3	8,2
6-10 сіл				
- кількість ОТГ відповідної групи	186	69	28	283
- частка ОТГ відповідної групи, %	41,2	30,3	22,2	35,1
- кількість сіл в ОТГ відповідної групи	1436	559	226	2221
- частка сіл в ОТГ відповідної групи, %	34,2	17,3	12,4	24,0
11-20 сіл				
- кількість ОТГ відповідної групи	120	56	19	195
- частка ОТГ відповідної групи, %	26,5	24,6	15,1	24,2
- кількість сіл в ОТГ відповідної групи	1686	843	284	2813
- частка сіл в ОТГ відповідної групи, %	40,2	26,1	15,6	30,4
21-40 сіл				
- кількість ОТГ відповідної групи	20	38	25	83
- частка ОТГ відповідної групи, %	4,4	16,7	19,8	10,3
- кількість сіл в ОТГ відповідної групи	498	1059	769	2326
- частка сіл в ОТГ відповідної групи, %	11,9	32,8	42,3	25,2
понад 40 сіл				
- кількість ОТГ відповідної групи	2	12	8	22
- частка ОТГ відповідної групи, %	0,4	5,3	6,3	2,7
- кількість сіл в ОТГ відповідної групи	108	605	408	1121
- частка сіл в ОТГ відповідної групи, %	2,6	18,8	22,4	12,1

Джерело: Розраховано за даними інформаційно-аналітичної бази даних ННЦ «ІАЕ» та даних електронного ресурсу <https://decentralization.gov.ua/gromada>.

Разом із тим результати проведеного групування дали можливість виявити потенційно ризикові групи ОТГ. При прийнятному середньому показникові чисельності сільських населених пунктів у складі однієї ОТГ та переважній частці тих ОТГ, що об'єднують до 20 сіл, у цілому ряді громад об'єднано понад 40 сільських населених пунктів, що відповідає чисельному складу районів в Україні. На 1 квітня 2019 р. кількість таких ОТГ становить 22 громади, до яких входить 1121 село, а це 12 % від загальної чисельності сільських населених пунктів сформованих об'єднаних територіальних громад. Досить чисельна група тих ОТГ, які об'єднали від 21 до 40 сіл - це 83 громади із загальною чисельністю сіл 2326. І якщо частка ОТГ із чисельністю об'єднаних сіл від 21 до 40 становить 10,3 %, то до їх складу увійшло 25,2 % усіх сіл ОТГ.

У частині групи громад із чисельністю сіл понад 40 ці показники становлять відповідно 2,7 і 12,1 %. Варто зазначити, що досить висока частка ОТГ із кількістю сіл понад 20 в їх складі характерна для селищних і міських об'єднаних територіальних громад (відповідно це 22,0 і 26,1 %).

Стосовно таких громад існують сумніви щодо їх інституційної спроможності до соціально-економічного розвитку всіх сіл. За проведеними розрахунками наслідком продовження відповідних тенденцій об'єднання громад прогнозується щонайменше 10138 сіл, що увійдуть до складу численних за кількістю об'єднаних населених пунктів ОТГ. Серед них, за оцінками, майже 3700 сіл із високим рівнем ризику щодо їх розвитку (рис. 2).

станом на 01.04.2019 р.

Рис. 2. ОТГ, до складу яких входять понад 20 сільських населених пунктів, фактично станом на 01.04.2019 р. і за прогнозом

Джерело: Розраховано автором.

У зв'язку з цим нині актуальним завданням науки є обґрунтування пропозицій щодо внесення коректив до загальнодержавних планів із формування ОТГ з метою мінімізації ризиків для розвитку сільських територій, максимізації самоврядності кожного села, забезпечення спроможності громад щодо соціально-економічного розвитку сільських територій всіх без винятку населених пунктів, які увійшли до складу ОТГ. Такі пропозиції мають базуватися на науково обґрунтованому критерії максимальної кількості сільських поселень, що увійдуть до складу однієї територіальної громади.

Висновки. Реалізація концептуальних положень сталого розвитку, збалансованого за соціальним, економічним та екологічним

векторами, передбачає обґрунтування стратегічних напрямів розвитку і формування відповідного інституційного середовища. Зважаючи на природний, людський і економічний потенціал, сталий соціально-економічний розвиток України значною мірою визначається забезпеченням сталості розвитку сільських територій.

Фінансову основу сталого розвитку сільських територій становить зростання доходів сільських жителів і фінансова спроможність громад до формування сучасної соціальної бази на селі. Зважаючи на той факт, що 70 % власних доходів об'єднаних територіальних громад формується з податку на доходи фізичних осіб та єдиного податку, основними стратегічними пріоритетами економічного

вектора виступають забезпечення максимально повної і продуктивної зайнятості сільських жителів при збільшенні їх доходів у частині оплати праці та від підприємницької діяльності.

Реалізація цих пріоритетів і в цілому стратегії сталого розвитку сільських територій потребує відповідного сприятливого інституційного середовища. На сучасному етапі в Україні формування нової інституційної архітектури здійснюється шляхом проведення адміністративно-територіальної реформи і реформи децентралізації. У зв'язку з цим важливого значення набуває ідентифікація процесів формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості як чинника сталого розвитку сільських територій.

Шляхом аналізу поточних результатів об'єднання громад у сільській місцевості здійснена оцінка об'єднаних територіальних громад на предмет їх інституційної спроможності до розвитку сільських територій всіх без винятку населених пунктів у їхньому складі. Переважна більшість ОТГ об'єднує від 1 до 5 і від 6 до 10 сіл - відповідно 27,7 і 35,1 % громад, до складу яких загалом увійшли 2980 сіл (32,2 % загальної чисельності сіл, які об'єднані в ОТГ). Такі громади за умов їх фінансової спроможності інституційно здатні забезпечити соціально-

економічний розвиток всіх сіл, використовуючи сукупний ресурсний потенціал громади, враховуючи інтереси всієї громади і кожного села.

Результати аналізу свідчать про наявність потенційно ризикових груп ОТГ, до складу яких увійшло понад 20 сіл. На 1 квітня 2019 р. 83 ОТГ об'єднують від 21 до 40 сіл (сумарно 2326 сіл, що становить 25,2 % загальної чисельності сільських населених пунктів сформованих ОТГ), 22 громади об'єднують понад 40 сіл (сумарно 1121 село - 12 %). Стосовно таких громад існують сумніви щодо їх інституційної спроможності до соціально-економічного розвитку всіх сіл. Наслідком продовження відповідних тенденцій об'єднання громад прогнозується щонайменше 10 138 сільських поселень, які увійдуть до складу ОТГ із кількістю сіл понад 20, з яких майже 3700 із високим рівнем ризику щодо їх розвитку.

У зв'язку з цим наявна нагальна потреба у коригуванні загальнодержавних планів формування ОТГ з метою мінімізації ризиків для розвитку сільських територій, максимізації самоврядності кожного села, забезпечення спроможності громад щодо соціально-економічного розвитку всіх сільських поселень.

Список бібліографічних посилань

1. Борщевський В. В. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : монографія / В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. Є. Крупін та ін. Львів : Ін-т регіонал. дослід. НАН України, 2012. 217 с.
2. Заяць Т. А. Розвиток сільських поселень в Україні в умовах децентралізації: можливості та ризики. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 3 (31). С. 48-60.
3. Касич А. О., Петрушко А. С. Управління процесами децентралізації: Зарубіжний досвід та стратегічні завдання для України. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 71-77.
4. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL : http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf. (Last accessed: 04.03.2019).
5. Національна парадигма сталого розвитку України / за ред. акад. НАН України, д. т. н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона ; вид. 2-е, перероб. і доп. Київ : ІЕПСР НАН України, 2016. 72 с.
6. Остафійчук Я. В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади в Україні. *Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали науково-практичної конференції; Нац.екоп. ун-т ім. Вадима Гетьмана*. Київ. 2017. С. 167-170.
7. Павлов О. І. Сільські території України : монографія. Одеса: вид-во «Астра», 2014. 367 с.
8. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні : монографія / О. М. Бородіна, С. В. Кирилюк, О. Л. Попова, І. В. Прокопа та ін. Київ : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. 70 с.
9. Про стратегію сталого розвитку України на період до 2030 р. : проект Закону України від 07.08.2018 р. № 9015. URL : http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html. (Last accessed: 21.03.2019).

References

1. Borshevskiy, V.V., Prytula, Kh.M., Krupin, V.Ye., et al. (2012). *Rozvytok silskykh terytorij v systemi evrointehratsijnykh priorytetiv Ukrainy [Rural development in a system of eurointegration priorities of Ukraine]*. Lviv: Instytut rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy [In Ukrainian].
2. Zaiats, T.A. (2017). *Rozvytok silskykh poselen v Ukraini v umovakh detsentralizatsii: mozhlyvosti ta ryzyky [Development of rural settlements in Ukraine in conditions of decentralization: opportunities and risks]*. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 3 (31), pp. 48-60 [In Ukrainian].
3. Kasych, A.O. & Petrushko, A.S. (2017). *Upravlinnia protsesamy detsentralizatsii: Zarubizhnyi dosvid ta stratehichni zavdannia dlia Ukrainy [Governance of decentralization processes: Foreign experience and strategic tasks for Ukraine]*. *Ekonomika i suspilstvo*, 13, pp. 71-77 [In Ukrainian].
4. *Natsionalna dopovid "Tsili staloho rozvytku: Ukraina" [National report "Sustainable development goals: Ukraine"]*. Retrieved from: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf [In Ukrainian].
5. Paton, B.Ye. (Ed.). (2016). *Natsionalna paradyhma staloho rozvytku Ukrainy [National paradigm of sustainable development of Ukraine]*. Kyiv: IEPSSR NAN Ukrainy [In Ukrainian].
6. Ostafiychuk, Ya.V. (2017). *Rozvytok silskykh terytorij v umovakh detsentralizatsiy i vlady v Ukrayini [Rural development in conditions of power decentralization in Ukraine]*. *Problemy rehionalistyky: mynule, suchasne, maybutnye - Problems of regionalism: past, present, future*. (pp. 167-170). Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
7. Pavlov, O.I. (2014). *Silski terytorii Ukrainy: monohrafiia [Rural areas of Ukraine: monograph]*. Odessa: Vyd-vo Astra [In Ukrainian].

10. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво, менеджмент) : монографія / М. Й. Малік, М. Ф. Кропивко, О. Г. Булавка [та ін.] ; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ІАЕ, 2012. 639 с.

11. Стегней М. І. Сталий розвиток сільських територій в умовах децентралізації: від теорії до практики : монографія. Миколаїв : Швець В. Д., 2014. 483 с.

12. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Булавка [та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка та О. Г. Булавки. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 74 с.

13. 17 Цілей Сталого Розвитку. URL : <https://www.un.org/sustainabledevelopment>. (Last accessed: 04.03.2019).

14. Europe 2020 targets. URL : http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm. (Last accessed: 15.02.2019).

15. Richardson H.W. Regional Growth Theory. London, Macmillan. VIII, 1973. 264 p.

16. The history of the CAP. URL : http://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/index_en.htm. (Last accessed: 16.01.2019).

17. Transforming the rural nonfarm economy : opportunities and threats in the developing world / edited by Steven Haggblade, Peter B. R. Hazell, and Thomas Reardon. The Johns Hopkins University Press. Baltimore. 2007. 490 p.

8. Borodina, O.M., Kyryziuk, S.V., Popova, O.L., Prokopa, I.V., et al. (2015). *Polityka silskoho rozvytku na bazi hromad v Ukraini [Politics of rural development is on the base of communities in Ukraine]*. Kyiv: NAN Ukrainy, DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy" [In Ukrainian].

9. Pro stratehiiu staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 r. : proekt Zakonu Ukrainy vid 07.08.2018 r. № 9015 [On strategy of sustainable development of Ukraine for the period until 2030: Draft Law of Ukraine dated 7.08.2018, No. 9015]. *Ligazakon*. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html [In Ukrainian].

10. Malik, M.Y., Kropyvko, M.F., Bulavka, O.H., et al. (2012). *Sotsialno-ekonomichni zasady rozvytku silskykh terytorij (ekonomika, pidpriemnytstvo, menedzhment) [Socio-economic principles for rural development (economy, business, management)]*. Kyiv: Instytut ahrarnoi ekonomiky [In Ukrainian].

11. Stehnej, M.I. (2014). *Stalyj rozvytok silskykh terytorij v umovakh detsentralizatsii: vid teorii do praktyky [Sustainable rural development in conditions of decentralization: from a theory to practice]*. Mykolaiv: Shvets V.D. [In Ukrainian].

12. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Bulavka, O.H., et al. (2013). *Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2020 roku [Strategic directions for sustainable rural development for the period up to 2020]*. Yu.O. Lupenko & O.H. Bulavka (Eds.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

13. 17 tsilei staloho rozvytku [17 sustainable development goals]. (n.d.). Retrieved from: <https://www.un.org/sustainabledevelopment> [In Ukrainian].

14. Europe 2020 targets. (n.d.). Retrieved from: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm [In English].

15. Richardson, H.W. (1973). *Regional growth theory*. London: Macmillan [In English].

16. The history of the CAP. (n.d.). Retrieved from: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/index_en.htm [In English].

17. Haggblade, S., Hazell, P.B.R., & Reardon, T. (Eds.) (2007). *Transforming the rural nonfarm economy: opportunities and threats in the developing world*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press [In English].

Mohylova M.M. Merger of territorial communities in Ukraine: perspectives and risks for rural development

The purpose of the article is to justify prospects and risks for rural development in Ukraine on basis of interim results' evaluation of the administrative-territorial reform, in particular processes of forming united territorial communities (UTC) in the countryside.

Research methods. Argumentation of conclusions was based on a systematic approach, which envisaged generalization of theoretical concepts of a concept of rural development and basic principles for decentralization and self-governance, as well as interim results' assessment of formation of UTC in Ukraine in order to identify prospects and risks for rural development. Accordingly, a statement of theoretical positions was based on generalization of conceptual foundations for sustainable development, spatial organization of society, public welfare, joint management and collective interaction. In order to assess prospects and risks for rural development were used general scientific (dialectical, analysis and synthesis) and special economic and statistical methods of research: structure analysis for identifying potential UTCs' own financial sources justifying in this context strategic priorities for rural development; medium size, grouping and benchmarking for identifying promising and risk groups of UTCs due to their institutional capacity for development of all villages in the united formation.

Research results. There were substantiated fundamentally important strategic priorities for rural development in Ukraine, namely, ensuring employment and increasing incomes of the rural population at the expense of wages and entrepreneurship. Processes of formation of UTC in rural areas as a factor of rural development were identified. Interim results' evaluation of the administrative-territorial reform in Ukraine through a prism of institutional capacity of formed UTC to the socio-economic development of all villages allowed to substantiate conclusions on minimizing rural development risks.

Elements of scientific novelty. There were identified merge processes of territorial communities in terms of formation of an institutional environment that determines directions and coverage of rural development. There were developed approaches to interim results' analysis of merge of territorial communities in rural areas, which allows to identify prospects and risks of these processes for rural development.

Practical significance. The identified risks of rural development as a result of actual parameters of merge process of territorial communities in Ukraine can be used to substantiate proposals for making adjustments to national plans for UTC's formation in order to minimize risks for rural development, maximize a self-governance of each village, provide institutional capacity of communities to social and economic rural development of all of settlements without exception. *Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 17.*

Keywords: rural territories; sustainable development; rural development; decentralization; administrative and territorial reform; united territorial community; employment.

Mohylova Maryna Mykhailivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), head of the department of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: mmogylova@googlemail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2411-8014>

Моголова М.М. Объединение территориальных общин в Украине: перспективы и риски для развития сельских территорий

Цель статьи - обосновать перспективы и риски для развития сельских территорий в Украине на основе оценки промежуточных результатов административно-территориальной реформы, в частности результатов процессов формирования объединенных территориальных общин в сельской местности.

Методика исследования. Аргументация выводов основывается на системном подходе, предусматривающем обобщение теоретических положений концепции развития сельских территорий и основных принципов децентрализации и самоуправления, а также оценку промежуточных результатов формирования объединенных территориальных общин в Украине для выявления перспектив и рисков развития сельских территорий. Соответственно изложение теоретических положений основывалось на обобщении концептуальных принципов устойчивого развития, пространственной организации общества, общественного благосостояния, управления общин и коллективным взаимодействием. С целью оценки перспектив и рисков развития сельских территорий использованы как общенаучные (диалектический, анализа и синтеза), так и специальные экономические и статистические методы исследования: анализ структуры - для определения потенциальных собственных финансовых источников ОТО и в этом контексте обоснования стратегических приоритетов развития сельских территорий; средних величин, группировки и сравнительного анализа - для выявления перспективных и рискованных групп ОТО в части их институциональной способности к развитию всех без исключения сел в их составе.

Результаты исследования. Обоснованы принципиально важные стратегические приоритеты развития сельских территорий в Украине, а именно обеспечение занятости и рост доходов сельского населения за счет заработной платы и предпринимательской деятельности. Идентифицированы процессы формирования объединенных территориальных общин в сельской местности как фактора развития сельских территорий. Осуществлена оценка промежуточных результатов административно-территориальной реформы в Украине через призму институциональной способности сформированных объединенных территориальных общин к социально-экономическому развитию всех сел, которая позволила обосновать выводы относительно минимизации развития сельских территорий.

Элементы научной новизны. Осуществлена идентификация процессов объединения территориальных общин на предмет формирования институциональной среды, которая определяет направления и охват развития сельских территорий; разработаны подходы к анализу промежуточных результатов объединения территориальных громад в сельской местности, позволяющие определить перспективы и риски этих процессов для развития сельских территорий.

Практическая значимость. Выявленные риски развития сельских территорий, как следствие фактических параметров процессов объединения территориальных общин в Украине, могут быть использованы при обосновании предложений относительно внесения корректив в общегосударственные планы по формированию ОТО с целью минимизации рисков для развития сельских территорий, максимизации самоуправления каждого села, обеспечения институциональной способности общин к социально-экономическому развитию сельских территорий всех без исключения населенных пунктов. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: сельские территории; устойчивое развитие; развитие сельских территорий; децентрализация; административно-территориальная реформа; объединенная территориальная община; занятость.

Моголова Марина Михайловна - доктор экономических наук, доцент, заведующая отделом социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: mmogylova@googlemail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2411-8014>

Стаття надійшла до редакції 26.04.2019 р.

Фахове рецензування: 02.05.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Моголова М. М. Об'єднання територіальних громад в Україні: перспективи і ризики для розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 68 – 76.

* * *

УДК 339.56.055:636

JEL Classification: Q13, Q17, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905077>

*Н.І. ПАТИКА, кандидат економічних наук,
доцент, докторант*

Конкурентоспроможність та позиціонування України на світовому ринку молочної продукції

Мета статті - визначити рівень конкурентоспроможності ВЕД 10.5 «Виробництво молочних продуктів», оцінити позиції України на світовому ринку молочних продуктів та окреслити напрями їх посилення.

Методика дослідження. З метою розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності, визначення динаміки експорту молокопродуктів та місця України на світовому ринку молочної продукції застосовано економіко-статистичні методи (порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, статистичних групувань, трендовий аналіз, графічний метод, індексний, коефіцієнтний аналіз тощо). За допомогою прийомів абстрактно-логічного методу та методу узагальнення визначено заходи забезпечення конкурентоспроможності виробництва молочних продуктів України.

Результати дослідження. Розраховано інтегральний індекс конкурентоспроможності ВЕД 10.5 «Виробництво молочних продуктів» за період 2014-2016 рр. Обґрунтовано, що його позитивну динаміку визначали показники, які характеризують економічний розвиток галузі, а також показники ділової активності, ефективності організації збуту та просування товару на ринок. Стримуючими чинниками виявилися збитковість галузі та низькі показники участі у зовнішньоекономічній діяльності. Питома вага України на світовому ринку молочних продуктів залишається незначною та по основних його сегментах не перевищує 0,06-0,52%. Така ситуація стала результатом наявності системних проблем розвитку галузі.

Елементи наукової новизни. Встановлено напрями підвищення конкурентоспроможності виробництва молочних продуктів та посилення конкурентних позицій України на світовому ринку молочних продуктів на державному та виробничому рівнях управління.

Практична значущість. Визначення системних проблем розвитку галузі, заходів щодо підвищення конкурентоспроможності виробництва молочних продуктів та напрямів зміцнення конкурентних позицій України на світових ринках молокопродуктів дозволить розробити ключові пріоритети для формування ефективної політики підвищення конкурентоспроможності української молочної продукції на світових ринках. Табл.: 4. Рис.: 1. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: світовий ринок молока та молокопродуктів; критерії конкурентоспроможності; інтегральний індекс конкурентоспроможності; експорт; позиціонування; виробництво молочних продуктів.

Патика Наталія Іванівна - кандидат економічних наук, доцент, докторант відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: n_patyka@ukr.net

Постановка проблеми. Ринок молока і молочної продукції є одним із перспективних продовольчих ринків України й посідає важливе місце у вирішенні проблеми продовольчого забезпечення населення держави. На сьогодні вітчизняний ринок молока та молокопродуктів функціонує в умовах поширення прояву глобалізаційних процесів. Незважаючи на значний потенціал виробництва молочних продуктів, за даними Світової організації торгівлі, Україна в 2017 р. займала лише 0,47% світового експортного ринку молочної продукції. Причина цього

полягає в порівняно низькій конкурентоспроможності та слабких позиціях українських товаровиробників на світових ринках. Тому розвиток виробництва молочних продуктів, підвищення рівня його конкурентоспроможності та нарощування експорту молочної продукції нині мають стати важливим стратегічним завданням економічної політики нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку ринку молока і молокопродуктів та виходу українських товаровиробників молочних продуктів на зовнішні ринки в науковій літературі приділяється достатньо уваги. Зокрема ці питання роз-

© Н.І. Патика, 2019

криті у роботах Є. В. Гавази [1], М. Ю. Гарбуза [2], Ю. В. Сірої та О. В. Коваленко [6], С. В. Тивончук та Я. О. Тивончук [7], І. В. Тюхи та О. Д. Стеценко [8], Г. С. Федосєєвої [9], І. Федулової [10] та ін. На думку авторів, ринок молока і молокопродуктів має потужні позиції та володіє високим експортним потенціалом [1, 2, 9]. Науковці у своїх працях також досліджують загальні тенденції розвитку молочної промисловості та ринку молочної продукції в країні у цілому, визначають існуючі можливості й загрози [6, 8, 10], підкреслюють важливість інтеграції України у світовий економічний простір та визначають її вплив на розвиток вітчизняного виробництва молока і молочних продуктів [3, 4, 5, 7].

Проте, незважаючи на значні наукові напрацювання, питання оцінювання рівня конкурентоспроможності виробництва молочної продукції як виду економічної діяльності та визначення напрямів щодо підвищення його конкурентоспроможності й посилення позицій України на світових ринках молочних продуктів залишаються недостатньо вивченими і потребують подальшого опрацювання.

Мета статті - визначити рівень конкурентоспроможності ВЕД 10.5 «Виробництво молочних продуктів», оцінити позиції України на світовому ринку молочних продуктів та окреслити напрями їх посилення.

Методологія дослідження. За методологічну основу дослідження слугує системний підхід до вивчення явищ і процесів та діалектичний метод пізнання, які дозволили комплексно дослідити процеси, пов'язані з конкурентоспроможністю виробництва молочних продуктів в Україні. З метою оцінки рівня конкурентоспроможності, визначення динаміки експорту молокопродуктів та місця країни на світових ринках молочної продукції застосовано економіко-статистичні методи (порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, статистичних групувань, трендовий аналіз, графічний метод, індексний, коефі-

цієнтний аналіз тощо). За допомогою прийомів абстрактно-логічного методу та методу узагальнення визначено напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва молочних продуктів.

Виклад основних результатів дослідження. Оцінювання рівня конкурентоспроможності ВЕД 10.5 «Виробництво молочних продуктів» було проведено відповідно до алгоритму, який передбачає три етапи: розрахунок одиничних показників конкурентоспроможності виробництва молочних продуктів і переведення їх у відносні величини; розрахунок критеріїв конкурентоспроможності; розрахунок інтегрального індексу конкурентоспроможності. В основу оцінки конкурентоспроможності виробництва молочних продуктів покладено принцип, відповідно до якого критерієм конкурентоспроможності є ефективність.

У процесі дослідження було обґрунтовано двадцять три показники вимірювання ефективності господарської діяльності (табл. 1). Показники поділено на шість груп, кожна з яких відображає стан певної сфери: рівень економічного розвитку галузі, інтенсивність виробничої діяльності, прибутковість, фінансову стійкість та платоспроможність, ділову активність в галузі, ефективність управління збутом та просування товару на ринок, участь у зовнішньоекономічній діяльності. По кожній групі розраховується індивідуальний (частковий) індекс, які разом після зважування показують інтегральний індекс конкурентоспроможності ВЕД 10.5 «Виробництво молочних продуктів» ($I_{кп}$) у той чи інший рік. У кожному частковому індексі використовуються щонайменше три показники - це забезпечує надійніше та достовірніше оцінювання. При виборі індексів та їхніх складових орієнтувалися на ті, які найповніше характеризують ефективність виробництва молочних продуктів та які наявні в офіційній статистиці.

1. Показники конкурентоспроможності ВЕД 10.5 «Виробництво молочних продуктів» України

№ з/п	Показник	Рік				2016 р., в. п., до 2013 р.
		2013	2014	2015	2016	
Економічний розвиток галузі						
1	Частка галузі у ВВП, %	0,36	0,38	0,28	0,32	-0,04
2	Темпи росту виробництва, %	107,6	102,4	120,7	104,8	-2,8
3	Темпи росту валової доданої вартості, %	82,5	112,2	94,6	134,0	51,5
4	Темпи росту капіталовкладень, %	113,3	164,4	67,0	121,7	8,4

Інтенсивність виробничої діяльності						
5	Темпи росту продуктивності праці, %	101,2	102,5	95,7	98,2	-3,0
6	Індекс сукупної продуктивності факторів виробництва (TFP)	1,08	1,10	1,13	1,10	0,02
7	Фондовіддача	5,43	5,06	5,44	5,83	0,4
Прибутковість						
8	Рентабельність діяльності, %	4,8	2,7	1,5	3,4	-1,4
9	Рентабельність активів (ROA), %	2,11	-3,26	-5,32	-1,41	-3,52
10	Рентабельність власного капіталу (ROE), %	12,7	-19,6	-40,0	-12,6	-25,3
11	Рентабельність оборотних активів, %	2,8	-4,3	-7,0	-1,9	-4,7
Фінансова стійкість та платоспроможність						
12	Коефіцієнт стійкості економічного зростання, %	-15,8	-37,7	-86,7	-112,3	-96,5
13	Коефіцієнт поточної ліквідності	1,13	1,11	1,08	1,05	-0,08
14	Коефіцієнт заборгованості	4,51	5,58	7,86	8,03	3,52
15	Власний оборотний капітал, млн грн	3100,3	2747,5	2013,8	1348,9	43,5%
Ділова активність, ефективність організації збуту та просування товару на ринок						
16	Ефективність управління продажами, %	2,96	-2,73	-4,25	-0,73	-3,69
17	Коефіцієнт зміни валових продажів	110,2	100,6	116,0	112,0	1,8
18	Коефіцієнт оборотності активів	1,06	0,99	1,14	1,30	0,24
19	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	1,88	1,71	2,05	2,35	0,47
20	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	1,75	1,59	1,92	2,32	0,57
Участь у зовнішньоекономічній діяльності						
21	Експорт, млн дол. США	515,0	324,1	177,9	157,9	30,7%
22	Імпорт, млн дол. США	241,5	149,1	34,3	42,4	17,6%
23	Частка світового товарного експортного ринку (EMS), %	0,86	0,54	0,29	0,26	-0,6

Джерело: Розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України [11] та СOT [12].

Розрахунок показників конкурентоспроможності проводився на підставі офіційних статистичних даних Державної служби статистики України та Світової організації торгівлі (СOT) за 2013-2016 рр. [11, 12]. Зважаючи на динамічний характер, при розрахунку

І_{кп} використовували не абсолютні значення показників, а відносні - темпи росту, тобто враховувалися зміни конкретного показника в часі. Таким чином значення часткових індексів та І_{кп}, були отримані за 2014-2016 рр. (табл. 2).

2. Розрахунок інтегрального індексу конкурентоспроможності за ВЕД 10.5 «Виробництво молочних продуктів» України

Показник	Рік			Середнє значення	Темп приросту, 2016 р. до 2014 р.
	2014	2015	2016		
Індекс економічного розвитку галузі, E_p	1,207	0,895	1,181	1,094	-2,15
Індекс інтенсивності виробничої діяльності, E_{IH}	1,006	1,007	0,998	1,003	-0,80
Індекс прибутковості ВЕД, P	-1,904	-0,576	0,543	-0,647	128,52
Індекс фінансової стійкості та платоспроможності, Φ_c	-0,188	-0,246	0,084	-0,117	144,68
Індекс ділової активності галузі, ефективності організації збуту і просування товару на ринку, E_z	0,367	0,833	1,088	0,762	196,46
Індекс участі у ЗЕД, $E_{зед}$	0,258	0,313	0,671	0,278	160,08
Інтегрований індекс конкурентоспроможності, $I_{кп}$	0,241	0,457	0,671	0,476	178,42

Джерело: Розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України [11] та СOT [12].

За наведеними даними щодо рівня конкурентоспроможності ВЕД 10.5 «Виробництво молочних продуктів», за аналізований період простежувалася стала тенденція до

підвищення. Динаміку І_{кп} (0,476)¹ насамперед визначав індекс економічного розвитку

¹ Тут і надалі середнє арифметичне значення за 2014-2016 рр.

галузі (1,094). За аналізований період хоча й відбулося зниження в натуральному вимірі обсягів виробництва молока та молокопродуктів, проте зростали фінансові результати за рахунок зміни цін із середньорічним темпом 108,9%. Також спостерігалось зростання валової доданої вартості та обсягів капіталовкладень у галузь, особливо активно в 2014-му та 2016 р. (середньорічний темп росту 105,8 і 121,1% відповідно) (див. табл. 1). Проте нижчі темпи росту виробництва молочних продуктів і валової доданої вартості порівняно з темпом росту капіталовкладень свідчать про порушення ключового правила економічного розвитку, за якого темп приросту результативних ознак господарювання (у цьому випадку обсягів виробництва продукції та валової доданої вартості) мають перевищувати темпи проросту факторних ознак (тут капіталовкладень). Отже, можна стверджувати, що значимими чинниками, які стримують посилення конкурентоспроможності виробництва молочних продуктів в Україні, є недостатність забезпечення ресурсами розвитку на фоні їх неефективного використання.

Другим за значущістю чинником впливу на $I_{кп}$ були показники, що формують індекс ділової активності, ефективності збуту й просування товару на ринок. Згаданий індекс за період 2014-2016 рр. стабільно підвищувався, досягнувши свого максимального значення 1,088 в 2016 р. (див. табл. 2). Його динаміку насамперед визначав коефіцієнт зміни валових продажів, що свідчить про ефективну виробничо-збутову діяльність, позитивне ставлення споживачів до продукції галузі та характеризує ефективність основної діяльності поза зв'язком з фінансовими операціями і нормами фіскального регулювання. Показове тут також зростання оборотності кредиторської заборгованості (від 1,71 у 2014 р. до 2,35 у 2016 р.), зниження дебіторської заборгованості (коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості за аналізований період збільшився на 45,9% - від 1,59 у 2014 р. до 2,32 у 2016 р.), що непрямо свідчить про оптимізацію розрахунків та постачання продукції, а відтак і детінізацію транзакцій у галузі.

Чинниками, що негативно позначалися на $I_{кп}$, стали від'ємні значення показників рентабельності. Крім збитковості господарської діяльності, вони свідчать ще й про відсутність структурних та організаційних зрушень

у галузі. Проте в 2016 р. ситуація змінилася на краще, і за умови збереження цієї позитивної тенденції у перспективі можна очікувати покращення результатів діяльності підприємств галузі та підвищення рівня її конкурентоспроможності.

Наступним чинником впливу на $I_{кп}$ було зниження величини власного капіталу, що негативно позначилося на фінансовій стійкості та платоспроможності галузі. Також спостерігалось різке зростання від'ємних значень обсягів нерозподіленого прибутку (на 415,4% від рівня - 860,9 до - 4436,8 млн грн) [11], в основному через зростання вартості складових собівартості виготовлених товарів. Відтак існує ризик скорочення обсягів джерел формування власних коштів підприємств галузі. Зниження обсягів власного капіталу та паралельне зростання обсягів короткострокового позикового (на 12,7% - від 28315,6 млн грн у 2013 р. до 31916,1 млн грн у 2016 р.) призвело до суттєвого (на 78,0%) збільшення значення коефіцієнта заборгованості до 8,03 у 2016 р. Це свідчить про високий рівень фінансового ризику і може стати в майбутньому перепорою для залучення кредитів у галузь. Важливе значення для збереження конкурентоспроможності має коефіцієнт поточної ліквідності, який оцінює обсяг короткострокових зобов'язань і розрахунків, котрі можна погасити за рахунок усіх ліквідних активів. Оптимальне нормативне значення цього показника - не менше 2,0. За ВЕД 10.5 «Виробництво молочних продуктів» значення показника поточної ліквідності знаходилося на рівні 1,13-1,05, що свідчить про недостатній запас міцності для покриття всіх поточних зобов'язань.

Результати щодо вимірювання $I_{кп}$ також значною мірою зумовлені стримуючим впливом низьких показників участі галузі у зовнішньоекономічній діяльності. Середнє значення індексу за 2014-2016 рр. становить лише 0,278. Основним стримуючим фактором тут виступає суттєве зниження обсягів експорту, що помітно позначилося на частці України на світовому ринку молочних продуктів.

За період з 2000-го по 2016 р. у зовнішній торгівлі вітчизняним молоком та молочною продукцією відзначалася наявність двох протилежних тенденцій: збільшення імпорту (від рівня 50 до рівня 105 тис. т у 2016 р.) та зниження експорту (на 60,5% від рівня

1100 до рівня 548 тис. т у 2013 р. та 434 тис. т у 2016 р.). У 2017 р. ситуація щодо експорту змінилася на протилежну, причому темпи

зростання експорту перевищили темпи росту імпорту (92,4% проти 25,7%) (табл. 3).

3. Динаміка експорту та імпорту молока та молочної продукції в Україні за 2000 - 2017 рр., тис. тонн

Показник	Рік									
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Імпорт	50	112	273	257	410	548	357	78	105	132
До 2000 р., %	100	224,0	546,0	514,0	820,0	1096,0	714,0	156,0	210,0	264,0
Експорт	1100	1901	956	964	820	769	527	464	434	835
До 2000 р., %	100	172,8	86,9	87,6	74,5	69,9	47,9	42,2	39,5	75,9
Експортно-імпортний баланс	1050	1789	683	707	410	221	170	386	329	703
До 2000 р., %	100	170,4	65,0	67,3	39,0	21,0	16,2	36,8	31,3	67,0

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [11].

За період 2013-2017 рр. відбулися суттєві зміни в регіональній структурі експорту молочних продуктів. Зокрема, якщо в 2013 р. практично вся продукція реалізовувалася до країн СНД (Росія, Молдова, Грузія, Казахстан, Азербайджан, Туркменістан, Узбекистан тощо), то в 2017 р. географія експорту значно розширилася. Найбільшими покупцями вітчизняної молочної продукції на сьогодні є Катар (32% усього експорту молока та вершків), Китай (46% експорту молочної сироватки), Молдова (51,4% експорту маслянки), Марокко (20,9% експорту вершкового масла), Казахстан (48,1% експорту сирів). Крім того, значна частка в експорті припадає на Туреччину й Нідерланди (18,7% і 8,0% масла вершкового відповідно), Єгипет (11,2% експорту сирів), Бангладеш (11,1% експорту молока та вершків згущених), Ма-

лайзію і В'єтнам (6,7% та 6,6% експорту молочної сироватки відповідно) [13]. Така диверсифікація експортних ринків оцінюється позитивно, особливо важливим є вихід національних виробників молочної продукції за межі країн СНД на ринки країн Європи, Азії та Африки. Це сприятиме зниженню ступеня економічної вразливості галузі, ризику залежності від проведення обмежувальної зовнішньоторговельної, митно-тарифної політики окремими країнами тощо.

Якщо оцінювати позиції України на світовому експортному ринку молока і молокопродуктів, то слід відзначити її 2-ге місце за експортом молочної сироватки в 2015 р. - Україна забезпечувала 15,53% світового ринку. Проте в 2016 р. на тлі скорочення обсягів експорту та появи конкурентів ця частка скоротилася до рівня 0,27% (табл. 4).

4. Україна на світовому ринку молока та молочних продуктів

Продукт	2015 р.			2016 р.			2016 р. до 2015 р.	
	Світовий експорт, млрд дол. США	Україна		Світовий експорт, млрд дол. США	Україна		обсяги світового експорту, %	частка України у сукупному світовому експорті відповідного продукту, +/- в.п.
		Експорт, млн дол. США	Частка у сукупному світовому експорті відповідного продукту, %		Експорт, млн дол. США	Частка у сукупному світовому експорті відповідного продукту, %		
Молоко	7,42	4,618	0,062	7,58	4,89	0,064	102,2	+0,002
Сухе і згущене молоко	18,8	89,377	0,475	17,3	55,8	0,32	92,0	-0,155
Сири	26,9	35,034	0,13	26,5	21,1	0,08	98,5	-0,05
Вершкове масло	6,74	29,963	0,44	6,96	36,4	0,52	103,3	0,08
Молочна сироватка	0,1	15,53	15,53	3,75	10,1	0,27	3750	-15,26

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [11], COT [12] та The Observatory of Economic Complexity [14].

Уся інша молочна продукція, зокрема молоко, сири, вершкове масло, залишаються майже не залученими у міжнародній торгівлі. Частка України у світовому експорті таких товарів знаходиться в діапазоні 0,06-0,52%. Тобто з усього ряду позицій молочної продукції Україна не повною мірою включена до системи міжнародного поділу праці.

Проблеми, що зумовлюють недостатній рівень конкурентоспроможності українських молока та молочних продуктів на світових ринках, їх незначну частку у світових товарних потоках, на нашу думку, мають системний характер. Так, під час дослідження виявлено основні з них: низьке забезпечення ресурсами розвитку на фоні їх неефективного використання; несинхронність процесів накопичення власного капіталу та довгострокових позикових джерел фінансування з процесами формування оборотних активів, що ускладнює нагромадження власного оборотного капіталу товаровиробників, погіршує їх фінансову стійкість, знижує маневреність; висока собівартість продукції та збитковість виробництва. Прибутковість концептуально найближча до поняття конкурентоспроможності, оскільки відображає ефективність здійснення господарської діяльності, економічність виробничих витрат. Збиткове підприємство чи галузь не можуть бути конкурентоспроможними, не спроможні постачати на світові ринки конкурентоспроможні товари. Виробництво ж молока та молочних продуктів значною мірою залишається збитковим. Збитковість викликана високою собівартістю продукції, низьким рівнем продуктивності, низькою якістю та невідповідністю продукції світовим стандартам якості.

Як важливу проблему в умовах високої конкуренції на світових ринках також слід вказати розвиток логістичної інфраструктури української молочної продукції. Передусім це стосується удосконалення транспортного і складського господарств, запровадження нових прогресивних технологій первинної обробки та зберігання продукції, а також розширення каналів збуту.

Існують й інші проблеми, що стримують зростання експорту молочних продуктів з України, унеможливають повноцінне використання її експортного потенціалу та потребують свого вирішення, як-то захист вітчизняних товаровиробників на світовому ринку з боку держави. Адже незважаючи на лібера-

лізацію світової торгівлі, все більше посилюється державний протекціонізм та роль держав у формуванні торговельних потоків між країнами, у тому числі з огляду на досягнення необхідних рівнів продовольчої безпеки. Так, у відповідь на необхідність зниження тарифів держави запроваджують різні заходи нетарифного регулювання - поширення набуло встановлення завищених стандартів якості, посилення вимог щодо екологічності продукції й інші технічні бар'єри.

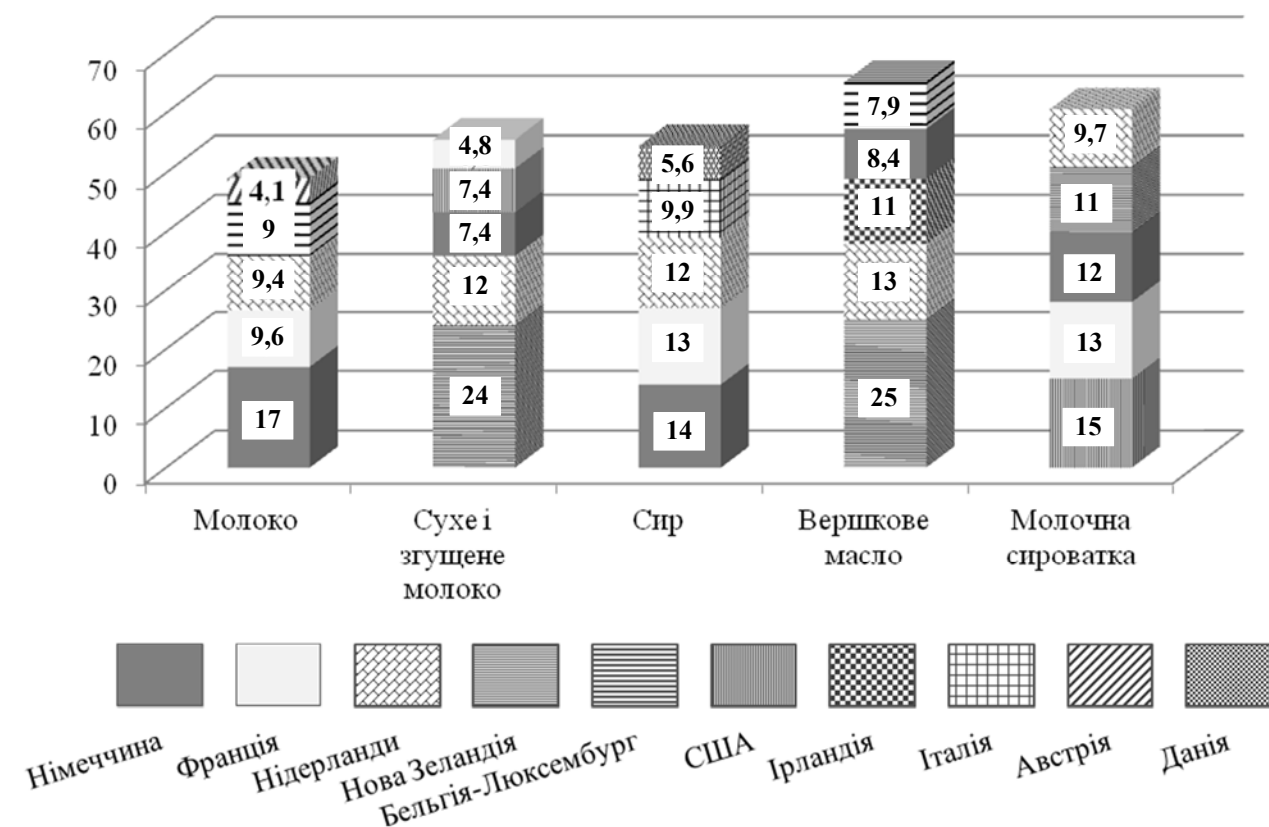
Додатковою складністю щодо завоювання світового ринку молока та молочних продуктів українськими товаровиробниками слугує високий рівень конкуренції на ньому. Характерною ознакою ринку є концентрація експорту в обмеженому колі країн (рисунк). Світовий ринок молока та молокопродуктів фактично монополізований невеликою групою країн-експортерів.

Так, на п'ять основних країн-експортерів припадає понад 49,1% світового обсягу експорту молока, 54,5 - сирів, 55,6 - сухого та згущеного молока, 60,7 - молочної сироватки, 65,3% - вершкового масла тощо. Такий високий рівень концентрації експорту створює як перепони щодо входження нових учасників-країн експортерів, так і певні ризики для країн, які імпортують ці продукти. Це можуть бути ризики, пов'язані з проведенням країнами відповідної зовнішньоекономічної політики, наприклад, спрямованої на зростання чи демпінгування світових цін, обмеження чи нарощування реалізації своєї продукції в окремі країни світу, запровадження ембарго, торгових війн тощо.

Із метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва молочних продуктів на державному рівні необхідно підтримувати покращення факторної продуктивності підприємств галузі, гармонізувати національні стандарти до стандартів і норм ЄС та міжнародних стандартів, стимулювати залучення іноземних інвестицій для модернізації галузі; на рівні підприємств галузі - збільшувати обсяги виробництва з метою отримання економії на масштабі; підвищувати ефективність використання ресурсів, зокрема ресурсу праці, основних засобів, оборотних активів тощо; оптимізувати рівень виробничих витрат; впроваджувати інноваційні проекти та підвищувати здатність щодо використання інновацій; удосконалювати кредитну та

фінансову політику підприємств; розробляти адаптивні стратегії управління ризиками;

опанувати інструментарієм конкурентних відносин тощо.

Частки п'яти найбільших країн-експортерів на світовому ринку молока та молочних продуктів, 2016 р., %

Джерело: Складено авторами за даними СOT [12] та The Observatory of Economic Complexity [14].

Для того щоб українські товаровиробники молочних продуктів могли перемагати у жорсткій конкурентній боротьбі та покращувати свої позиції на світових товарних ринках, доцільно вивчати та враховувати іноземний досвід при розробці власної стратегії [15-17]. Зокрема необхідно запроваджувати заходи державної підтримки молочного скотарства фінансового, організаційного, економічного, екологічного, техніко-технологічного та іншого характеру з метою забезпечення виробництва високоякісного молока, посилення конкурентоспроможності української молочної продукції на світових ринках. Важливо посилювати інтеграцію та забезпечувати синергію на всьому ланцюжку постачання: від особистих селянських господарств, підприємств переробки молока й реалізації молочних продуктів до споживачів на внутрішньому і світовому ринках, щоб максимально використовувати технологічні та інші переваги, які виникатимуть за рахунок ефекту масштабу й організаційних можливостей. Необхідно розширювати геогра-

фію реалізації та асортимент готових молокопродуктів за сортами і якістю, розвивати торгові марки, розробляти кон'юнктурно спрямовані стратегії ринкового позиціонування та просування товарів, формувати позитивний імідж підприємств і продукції на зовнішньому ринку тощо.

Висновки. Встановлено, що інтегральний індекс конкурентоспроможності ВЕД 10.5 «Виробництво молочних продуктів» за період 2014-2016 рр. зростає. Позитивну динаміку визначали показники, які характеризують економічний розвиток галузі, а також показники ділової активності, ефективності організації збуту та просування товару на ринок. Стримуючими чинниками виявилися збитковість галузі та низькі показники участі у зовнішньоекономічній діяльності.

Питома вага України на світовому ринку молочних продуктів залишається незначною та по основних його сегментах не перевищує 0,06-0,52%. Недостатня конкурентоспроможність вітчизняних молочних продуктів на світовому ринку зумовлена пробле-

мами, які мають системний характер, а саме: незадовільний рівень логістики, низька якість продукції, порівняно висока собівартість виробництва молока, а відтак і продуктів його переробки, низька концентрація виробництва та ін. Вирішення виявлених проблем має знаходитися в площині підвищення ефективності використання ресурсів, забезпечення фінансової стабілізації, посилення ділової активності виробників молочної продукції, забезпечення високої якості вироблюваної продукції з урахуванням світових стандартів, розвитку та удосконалення логістичної інфраструктури, підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяль-

ності шляхом пропагування продуктів українського виробництва на світових ринках, захисту інтересів вітчизняних товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, а також запровадження механізмів державної підтримки конкурентоспроможності молочних продуктів на внутрішньому і зовнішньому ринках тощо.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі полягають у визначенні пріоритетів та оцінці перспектив інтеграції України у світовий ринок молочної продукції через призму підвищення конкурентоспроможності галузі.

Список бібліографічних посилань

1. Гаваза Є. В. Світовий ринок молока і молокопродуктів: тенденції та перспективи для України. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 106-113.
2. Гарбуз М. Ю. Світовий ринок молока та місце України на ньому. *Економіка та управління АПК*. 2012. Вип. 9. С. 20-24.
3. Горлачук М. А. Аграрний ринок в умовах глобалізації: циклічність розвитку, коекзистивність та продовольча безпека. *Університетські наукові записки*. 2013. № 2. С. 219-222.
4. Kryukova I. O., Kalyna T. Ye., Panteleiev V. P., Minakova S. M. The export potential of the agrarian sector of Ukraine in a competitive environment. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2018. Vol. 3, No. 26. P. 196-207. <https://doi.org/10.18371/fcaptop.v3i26.144833>
5. Gryshova I. Y., Mityay O. V., Kuzhel V. V. Competitive position stability of agricultural sector of Ukraine at internal and external markets. *Actual Problems of Economics*. 2016. No. 3 (177). P. 66-72.
6. Сіра Ю. В., Коваленко О. В. Молочна промисловість України: сучасний стан та перспективи розвитку. Київ : ННЦ ІАЕ, 2014. 90 с.
7. Тивончук С. В., Тивончук Я. О. Світовий ринок молока і молочних продуктів: особливості формування та тенденції розвитку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2014. Вип. 2. С. 57-64.
8. Тюха І. В., Стеценко О. Д. Стан та тенденції розвитку вітчизняного ринку молока та молочних продуктів. *Ефективна економіка*. 2017. № 3. URL: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=5427>
9. Федосєєва Г. С. Україна на світовому ринку молочної продукції: проблемні питання та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6 (3). С. 110-112.
10. Федулова І. Ринок молочної продукції України: можливості та загрози. *Товари і ринки*. 2018. № 1. С. 15-28.
11. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 07.02.2019).
12. Statistics on merchandise trade. World Trade Organization. URL : https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/merch_trade_stat_e.htm. (дата звернення: 17.01.2019).
13. Зовнішня торгівля України із зазначенням основних країн - контрагентів. Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f3> (дата звернення: 07.02.2019).
14. Total world export. The Observatory of Economic Complexity. - URL: https://atlas.media.mit.edu/ru/visualize/tree_map/hs92/export/wld/all/show/.../. (дата звернення: 17.01.2019).
15. Bojnec Š., Fertő I. Export competitiveness of dairy products on global markets: The case of the European Union countries. *Journal of Dairy Science*. 2014. Vol. 97, No. 10. P. 6151-6163. <http://dx.doi.org/10.3168/jds.2013-7711>

References

1. Havaza, Ye.V. (2015). Svitoviy rynek moloka i molokoproductiv: tendentsii ta perspektyvy dlia Ukrainy [World market of milk and dairy products: trends and prospects for Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 106-113 [In Ukrainian].
2. Harbuz, M.Yu. (2012). Svitoviy rynek moloka ta mistse Ukrainy na nomu [World market of milk and Ukraine's place in it]. *Ekonomika ta upravlinnja APK*, 9, pp. 20-24 [In Ukrainian].
3. Hortlachuk, M.A. (2013). Ahrarnyi rynek v umovakh hlobalizatsii: tsyklichnist rozvytku, koekzystyvnist ta prodovolcha bezpeka [Agrarian market in conditions of globalization: recurrence of development, coexistence and food safety]. *Universytetsjki naukovy zapysky*, 2, pp. 219-222 [In Ukrainian].
4. Kryukova, I.O., Kalyna, T.Ye., Panteleiev, V.P., & Minakova, S.M. (2018). The export potential of the agrarian sector of Ukraine in a competitive environment. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, Vol. 3, No. 26, pp. 196-207. Retrieved from: <https://doi.org/10.18371/fcaptop.v3i26.144833> [In English].
5. Gryshova, I.Y., Mityay, O.V., & Kuzhel, V.V. (2016). Competitive position stability of agricultural sector of Ukraine at internal and external markets. *Actual Problems of Economics*, 3 (177), pp. 66-72 [In English].
6. Sira, Yu.V. & Kovalenko, O.V. (2014). *Molochna promyslovisht Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Dairy industry of Ukraine: current status and development prospects]*. Kyiv: NNTs Instytut ahrarnoi ekonomiky [In Ukrainian].
7. Tyvonchuk, C.V. & Tyvonchuk, Ya.O. (2014). Svitoviy rynek moloka i molochnykh produktiv: osoblyvosti formuvannia ta tendentsii rozvytku [World market of milk and dairy products: features of its formation and development]. *Visnyk ahrarnoji nauky Prychornomorja*, 2, pp. 57-64 [In Ukrainian].
8. Tiuha, I.V. & Stecenko, O.D. (2017). Stan ta tendentsii rozvytku vitchyznianoho rynku moloka ta molochnykh produktiv [Condition and tendency of national milk and dairy products market]. *Efektyvna ekonomika*, 3. Retrieved from: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=5427> [In Ukrainian].
9. Fedosieieva, H.S. (2016). Ukraina na svitovomu rynku molochnoi produktsii: problemni pytannia ta perspektyvy [Ukraine on the world market dairy products: issues and development prospects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 6 (3), pp. 110-112 [In Ukrainian].
10. Fedulova, I. (2018). Rynek molochnoi produktsii Ukrainy: mozhlyvosti ta zahrozy [Dairy products market in Ukraine: opportunities and threats]. *Tovary i rynky*, 1, pp. 15-28 [In Ukrainian].
11. Statistics on merchandise trade (2018). *World Trade Organization*. Retrieved from: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/merch_trade_stat_e.htm [In English].

16. Griffith G., Lattimore R., Robertson J. Domestic dairy policies and international market adjustment in a simplified model of world dairy products trade. *Journal of Policy Modeling*, 1993. Vol. 15, Issue 2. P. 141-156. [https://doi.org/10.1016/0161-8938\(93\)90013-G](https://doi.org/10.1016/0161-8938(93)90013-G)

17. Simo D., Mura L., Buleca, J. Assessment of milk production competitiveness of the Slovak Republic within the EU-27 countries. *Agricultural Economics*. 2016. Vol. 62. P. 482-492. <https://doi.org/10.17221/270/2015-AGRICECON>.

12. Statystychna informatsiia [Statistical information]. (2018). *State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html [In Ukrainian].

13. Zovnishnia torhivlia Ukrainy iz zaznachenniam osnovnykh krain - kontrahentiv [Foreign trade of Ukraine with indication of major counterparty countries]. (n.d.). *Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy*. Retrieved from: <http://sfs.gov.ua/ms/f3> [In Ukrainian].

14. Total world export. (2018). *The Observatory of Economic Complexity*. Retrieved from: https://atlas.media.mit.edu/ru/visualize/tree_map/hs92/export/wld/all/show/.../ [In English].

15. Bojnec, Š. & Fertő, I. (2014). Export competitiveness of dairy products on global markets: The case of the European Union countries. *Journal of Dairy Science*, Vol. 97, No. 10, pp. 6151-6163. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.3168/jds.2013-7711> [In English].

16. Griffith, G., Lattimore, R., & Robertson, J. (1993). Domestic dairy policies and international market adjustment in a simplified model of world dairy products trade. *Journal of Policy Modeling*, Vol. 15, Issue 2, pp. 141-156. Retrieved from: [https://doi.org/10.1016/0161-8938\(93\)90013-G](https://doi.org/10.1016/0161-8938(93)90013-G) [In English].

17. Simo, D., Mura, L., & Buleca, J. (2016). Assessment of milk production competitiveness of the Slovak Republic within the EU-27 countries. *Agricultural Economics*, 62, pp. 482-492. Retrieved from: <https://doi.org/10.17221/270/2015-AGRICECON> [In English].

Patyka N.I. Competitiveness and positioning of Ukraine on the world market of dairy products

The purpose of the article is to determine a competitiveness level of the economic activity "Production of dairy products", evaluate Ukraine's positions on the world market of dairy products and determine their enhancing directions.

Research methods. In order to calculate an integrated competitiveness index level and determine the dynamics of dairy products export and Ukraine's positions on the world market of dairy products, were used such economic and statistical methods as comparative analysis, average and relative variables, statistical groupings, trend analysis, graphic method, index, coefficient analysis, etc. The abstract-logical method and the method of generalization techniques were used to develop measures for the dairy production competitiveness enhancing.

Research results. The integrated competitiveness index of Ukraine's dairy production for the period between 2014 and 2016 was calculated. It was determined that the industry's positive dynamics was determined by indicators of economic development, business activity in the industry, efficiency of sales management and goods promotion on the market. Downward factors for Ukrainian dairy production were a low rate of participation in foreign economic markets and unprofitability in the industry. Ukraine's share in the world market of dairy products remains insignificant and in its main segments does not exceed 0.06-0.52%. This situation is a result of systemic problems in the industry.

Elements of scientific novelty. Complex of measures of the dairy production competitiveness enhancing in Ukraine at the state and production management levels was defined. Directions for Ukraine's position strengthening on the world market of dairy products were determined.

Practical significance. Identification of systemic problems in development of the dairy products industry, measures of enhancing Ukrainian dairy production competitiveness and directions for strengthening Ukraine's positions on the world dairy market will allow to develop key priorities for formation of effective policy for increasing competitiveness of Ukrainian dairy products on world market. *Tabl.: 4. Figs.: 1. Refs.: 17.*

Keywords: world market of dairy products; competitiveness indicators; integrated competitiveness index; export; positioning; dairy production.

Patyka Nataliia Ivanivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), competitor for doctor's degree of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: n_patyka@ukr.net

Патыка Н. И. Конкурентоспособность и позиционирование Украины на мировом рынке молочной продукции

Цель статьи - определить уровень конкурентоспособности ВЭД 10.5 «Производство молочных продуктов», оценить позиции Украины на мировом рынке молочных продуктов и очертить направления их усиления.

Методика исследования. С целью расчета интегрального индекса конкурентоспособности, определения динамики экспорта молокопродуктов и места Украины на мировом рынке молочной продукции использовались экономико-статистические методы (сравнительного анализа, средних и относительных величин, статистических группировок, трендовый анализ, графический метод, индексный, коэффициентный анализ и т.д.) С помощью приемов абстрактно-логического метода и метода обобщения определены меры обеспечения конкурентоспособности производства молочных продуктов в Украине.

Результаты исследования. Рассчитан интегральный индекс конкурентоспособности ВЭД 10.5 «Производство молочных продуктов» за период 2014-2016 гг. Обосновано, что его положительную динамику определяли показатели, которые характеризуют экономическое развитие отрасли, а также показатели деловой активности, эффективности организации сбыта и продвижения товара на рынок. Сдерживающими факторами оказались убыточность отрасли и низкие показатели участия во внешнеэкономической деятельности. Удельный вес Украины на мировом рынке молочных продуктов остается незначительным и по основным его сегментам не превышает 0,06-0,52%. Такая ситуация стала результатом наличия системных проблем развития отрасли.

Элементы научной новизны. Установлены направления повышения конкурентоспособности производства молочных продуктов и усиления конкурентных позиций Украины на мировом рынке молочных продуктов на государственном и производственном уровнях управления.

Практическая значимость. Определение системных проблем развития отрасли, мер по повышению конкурентоспособности производства молочных продуктов и направлений укрепления конкурентных позиций Украины на мировых рынках молокопродуктов позволит разработать ключевые приоритеты для формирования эффективной политики повышения конкурентоспособности украинской молочной продукции на мировых рынках. Табл.: 4. Илл.: 1. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: мировой рынок молока и молокопродуктов; критерии конкурентоспособности; интегральный индекс декс конкурентоспособности; экспорт; позиционирование; производство молочных продуктов.

Патыка Наталия Ивановна - кандидат экономических наук, доцент, докторант отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: n_patyka@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 27.02.2019 р.

Фахове рецензування: 18.03.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Патика Н. І. Конкурентоспроможність та позиціонування України на світовому ринку молочної продукції. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 77 – 86.

* * *

Новини АПК

2019 року збільшиться валове виробництво пшениці, проса, гороху та ріпаку

Рекордний урожай 2018 року створив високу базу порівняння для показників 2019 року. За прогнозними розрахунками, валова продукція рослинництва цього року зменшиться на 5,3% проти показників минулого року, поінформував директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» академік НААН Юрій Лупенко.

За його словами, 2019 року прогнозується зменшення на 2,3% обсягів виробництва зернових і зернобобових культур - до 68,4 млн т проти минулорічних 70,0 млн т.

За прогнозами науковців Інституту аграрної економіки, в основному за рахунок збільшення урожайності виробництво озимих зернових зросте на 9,1% - до 29,8 млн т, у тому числі пшениці - до 26,2 млн т (+ 9,4%), а ячменю - до 3247,1 тис. т (+11,1%). Очікується підвищення урожайності пшениці - до 40,5 ц/га, прогнозується зібрати її на 8,7% більше, ніж торік - 26,7 млн т. Виробництво ярих зернових зменшиться до 37,5 млн т (-9,9%) переважно внаслідок зниження на 13% урожайності кукурудзи. Її очікується зібрати 31,6 млн т, тобто на 11,8% менше, ніж 2018 року. Внаслідок збільшення посівних площ на 5,1% та урожайності на 11,5% прогнозується зростання обсягів виробництва проса - до 94,2 тис. т (+17,1%). За рахунок значного підвищення урожайності - з 18,2 до 26,0 ц/га - очікується зростання виробництва гороху - до 878,9 тис. т (+13,3%). Майже на рівні минулорічних показників залишиться виробництво вівса - 424,9 тис. т (+1,5%). Виробництво гречки зменшиться проти торішніх показників на 10,6% і становитиме 122,4 тис. т. Також очікується зменшення виробництва рису - до 65,3 тис. т (-5,6%).

Серед олійних культур прогнозується зростання обсягів виробництва ріпаку - за рахунок збільшення посівних площ більш ніж на чверть (+25,6%). У 2019 р. воно очікується на рівні 3313,1 тис. т, що на 20,4% перевищить торішні показники. Валовий збір сої через зниження урожайності на 16,2% зменшиться порівняно з результатами 2018 р. на 12,2% і становитиме 3917,9 тис. т. Внаслідок зменшення площ посіву на 7,1% виробництво соняшнику у 2019 р. прогнозується на рівні 12,7 млн т, що на 10,3% менше, ніж торік. Виробництво цукрових буряків через скорочення посівних площ (-11%) знизиться на 7,9% - до 12,9 млн т. Картоплі прогнозується отримати на 8,6% менше, ніж торік - 20,6 млн т. Очікується, що валовий збір овочів зменшиться на 5,8% і становитиме 8,9 млн т. Плодів та ягід буде зібрано 2246,0 тис. т, що на 12,7% менше від тогорічних показників. Виробництво винограду прогнозується в обсязі 446,4 тис. т (-4,5%).

З урахуванням досвіду останніх років по більшості продукції рослинництва у 2019 р. слід очікувати збереження досягнутого у попередньому році рівня виробництва, а за сприятливих погодних умов можливо перевищення очікуваних показників, як це було торік з кукурудзою, підсумував Юрій Лупенко.

Довідково. Прогноз виробництва продукції рослинництва здійснено на основі визначених площ посіву і збирання сільськогосподарських культур та урожайності, розрахованої відповідно до розробленої науковцями Інституту аграрної економіки методики, за оптимістичним, середнім та песимістичним сценаріями з подальшим визначенням можливого варіанта.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

UDC 664 (061.1 ЄС)

JEL Classification: Q11, O13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905087>

Jadwiga DROŹDŹ

Development of the food industry in Poland during the membership in the European Union

The purpose of the article is to present the impact of Poland's membership in the European Union on the development of production of food, beverages and tobacco products.

Research methods. In the research process were used such methods as: abstract and logical for presentation of the state of the Polish food industry after fifteen years of membership in the European Union; system analysis with using the mathematic methodology for analysis of the dynamics of the food industry development against the background of changes in the market environment; induction and deduction for identifying factors determining the development of the food sector (with attention to the impact of membership in the European Union) and the assessment of the position of Polish food producers in the food industry of the European Union.

Research results. An economic evaluation of the Polish food industry in comparison to the countries of the European Union was made. Development rate of the food industry during the Polish membership in the European Union was relatively high but generally lower than in the whole industry. Over the analysed period (2004-2018), the food production increased by 4.2%, in average, while for the whole industry the same rate was estimated in 5.5%. The Polish food industry occupies the sixth position according to the trade value determined by the purchasing power of currencies, after the German, French, Italian, English and Spanish industries. After the integration with the EU, a position of the Polish food industry has remained unchanged, but the distance between our food industry and the largest food producers in the European Union has been clearly diminished. Currently, around 9% of the EU food are produced in Poland, with the share in the population potential of about 7.5% and, in the economic potential - of about 3% (measured by the share of GDP in the EU). In 2017, a value of the food industry's turnover in Poland was 40-43% lower than in Germany and France, 20-25% lower than in Spain and Italy and 5% lower than in the United Kingdom. The development rate of the food industry in Poland was one of the faster rates among the EU countries, twice as fast as the European Union in average, and also higher than in the EU-13.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the article lies in the revealing of development of the food industry of Poland in terms of European integration.

Practical significance. The research results can be used by the food sector, operators and agricultural enterprises of the EU and Ukraine. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 9.

Keywords: food industry; food products; beverages and tobacco products; sold production of the food industry; Poland; European Union.

Drożdź Jadwiga - assistant of the department of food industry economics, Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute (20, Swietokrzyska Str., Warsaw, Poland)
E-mail: jadwiga.drozd@ierigz.waw.pl

Scientific problem. The objective of the article is to present the impact of the Poland's membership in the European Union on the development of production of food products, beverages and tobacco products. The growth rate of the food sector has been confronted with the development rate of the industry and the whole national economy. The diversification of development in the individual periods and types of processing has been indicated and those studies have been complemented by a comparison of the rate of changes in the Polish food industry with changes in other EU countries. This allowed to determine the position of

Polish food producers in the EU food industry both after entering of Poland in the European Union and in recent years.

The development of food business enterprises depends not only on production factors (i.e. labour or capital), but also on external factors such as the rate of economic development, rate of its transformation and ability to adapt to new conditions. There is also a group of so-called internal factors such as the quality and stability of the commodity offer, the level of costs and prices, the economic strength of companies and their market efficiency, which determine the development of the sector [4]. Exogenous factors are shaped randomly or by other policymakers, and the operator must take them into account and be

completely subordinate to them, while internal factors to some extent depend on producers (e.g. on their operability or ability to predict future operating conditions).

Analysis of recent research and publications. The article contains the results of scientific research carried out as part of the implementation of the study "Structural changes of the domestic food industry in a changing market environment", part of the research topic "Evolution and Perspectives of Agri-Food Markets" implemented under the Multiannual Program "Polish Agriculture and EU 2020+". challenges, opportunities, threats, proposals " at the Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute. The research problem addressed in this article was initiated by the author and other collaborators of the Institute (Dr. Robert Mroczek, Mirosława Tereszczuk) in earlier years, but concerned a shorter period, and the approach to the problem was more detailed, as the changes at the level of individual industries of the food industry were examined. The results of these works contain monographs included in the list of literature as positions [3], [5], [6] and [7], which were used as a basis in the analysis of the phenomenon under investigation. This study is an attempt to assess changes that have occurred in the Polish food industry after 15 years of membership in the European Union, determine the factors determining its development and the position of Polish food producers in the European Union food industry.

The purpose of the article is to present the impact of the Poland's membership in the European Union on the development of production of food products, beverages and tobacco products.

Research results.

Material and research methodology

The source material used in these studies was the published and unpublished data from the CSO, Eurostat and Ministry of Finance. The studies refer to the years 2004-2018. To assess the development rate of the sector and the whole economy and some elements of the market environment, classic tools of ratio analysis have been used. The rate of changes in the individual market elements has been presented in constant prices and these changes have been presented as arithmetic means for three-year subperiods. The variability of production sold of the food industry in Poland and other EU countries has been presented by

means of the annual average rate of changes, using the trend function linear regression analysis (in absolute terms) or the compound interest formula [8] (in relative terms).

$$K_n = K_0 \times (1 + r/100)^{n-1} \quad r = \left(\sqrt[n-1]{\frac{K_n}{K_0}} - 1 \right) \times 100,$$

where: K_n - value of the feature in the end period,

K_0 - value of the feature in the beginning period,

r - growth rate, annual average rate of changes.

1. Development of the food sector in Poland

The development rate of the food industry during the Polish membership in the European Union was relatively high but generally lower than of the whole industry (Table 1). Over the analysed period, the production of this sector increased by, on average, 4.2% a year when compared to 5.5% for the whole industry. The exception were both the years of the global economic crisis, when a slowdown occurred, but nevertheless food producers coped better with the difficult economic situation when compared to other industries, and the years 2013-2015. In the years of crisis, the development rate of the food industry was by 0.5% higher than in the whole industry. The food industry was growing fastest in the first years of membership and in the last three years of the analysed period. The value of production sold in these subperiods was growing by, on average, 5.4% a year. However, it should be pointed out that the development of the food sector in the years 2016-2018 was somewhat ahead of the development rate of the whole industry. The development of food production was relatively permanent, while that of beverages and tobacco products was half slower and characterised by the high variability. In some years, there was also a regress in the production of beverages and tobacco products.

The consequence of such changes in both the food industry and its market environment after the integration with the European Union was the increase in the production of food, beverages and tobacco products at constant prices, by around 80%, with the increase in the total industry by 95%. The increase in the production of the food industry during the analysed period was by 8% higher than that of gross domestic product. At the same time, it was much larger than that of the agricultural commodity production, which increased only

by 1/3, and took place with a minimum increase in the consumption of food, beverages and tobacco products. As a result, the food industry continues to strengthen its position in the food sector and increases its share in

meeting the domestic food demand. At the same time, its position in the Polish industry and the whole economy is growing weaker, which is mainly related to the change in consumption patterns.

Table 1. Comparison of the pace of development of food industry production in Poland and its market environment (in percent)

Specification	2004-2006	2007-2009	2010-2012	2013-2015	2016-2018 ^a	2004-2018 ^a	Change in years 2004-2018
	on average per year in percent						2004 = 100
Increase in sold production:							
- food products	} 5,7	3,9	5,1	2,5	5,8	4,6	188,3
- beverages		4,1	-1,0	0,1	0,6	1,9	125,2
- tobacco products	-2,4	-5,4	0,5	5,3	12,1	2,1	116,8
Total food industry products	5,4	3,8	4,3	2,0	5,4	4,2	179,3
Industrial production	9,3	3,3	5,7	4,0	5,2	5,5	195,2
Commodity production of agriculture	1,0	3,6	1,1	2,0	4,3 ^b	2,3 ^c	131,7 ^c
GDP	4,9	4,6	3,4	2,8	4,3	4,0	171,4
Consumption of food and non-alcoholic beverages	2,4	1,4	-1,3	-0,4	2,9 ^b	0,8 ^c	109,7 ^c
Consumption of alcoholic beverages and tobacco products	3,7	6,8	-0,5	-8,5	2,7 ^b	0,7 ^c	102,2 ^c
Retail sale of food products and non-alcoholic beverages	0,3	0,8	-1,1	0,0	2,0 ^b	0,3 ^c	102,9 ^c
Retail sale of alcoholic beverages and tobacco products	1,8	2,7	-1,7	-3,5	2,8 ^b	0,3 ^c	100,7 ^c
Exports of food industry products	30,1	9,5	16,4	10,0	9,5	15,1	603,0
Imports of food industry products	24,5	14,6	13,0	5,9	7,1	13,0	479,9
Share of export growth in growth production of the food industry (in percent)	57,1	81,4	41,1	868,9	66,8	67,6	-

^a data for 2018 are estimates, ^b changes in years 2016-2017, ^c changes in years 2004-2017

Source: own study based on Eurostat and GUS data published in the Statistical Yearbooks of the Republic of Poland from 2010-2018, Warsaw.

After years of the high absorption capacity of the domestic market (in the 90s), the development of domestic demand for food, beverages and tobacco products has been weakened. The individual consumption of these products was relatively stable or even declined in some years. Therefore, the export [5,6] became a basis for the development of the food industry in Poland in the last fifteen years. The value of food industry semi-finished products and products placed on foreign markets increased six times and its share in the sector's sales increased to around 43% (Figure 1) - this indicator is more than three times higher than before entering of Poland in the European Union. At this time, the value of imported food industry semi-finished and finished products increased more than four times, which means the average increase by 7.1% a year, with the increase

in the export by 9.5%. The result of such rate of turnover of foreign trade in food products was the twelve-fold increase in the trade balance of these commodities. In the years 2004-2018, around 67% of the increase in production sold of the food industry were placed in foreign markets, which means that without the development of export as a result of integration with the European Union, the increase in the sector's production would be small.

Food industry companies have made good use of the opportunity which has been opened up for them after the accession of Poland to the European Union [3]. Their comparative advantages [9] in a form of, *inter alia*, lower labour payments, lower prices of raw materials (though not always and not all) allowed the sector to grow rapidly. It is important that these advantages are slowly disappearing, and

that the factor that will effectively compensate them in order to maintain our competitiveness in foreign markets, are non-price

competition instruments, such as the increasing labour productivity and quality of offered products [2].

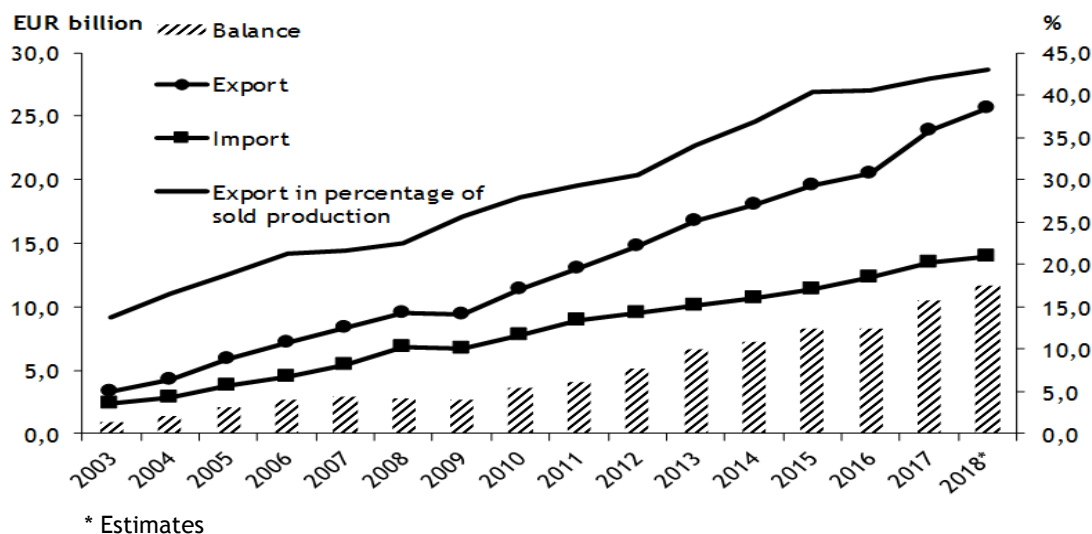

Figure 1. The development of foreign trade in food industry products

Source: own study based on unpublished data from the Central Statistical Office and the Ministry of Finance.

An important factor in the development of the food industry (especially since 2006) was the ever-increasing demand for products needed for other sectors of the economy and for highly processed food [7] (Figure 2). The production of non-food products (livestock feed, pet food, dehydrated and denaturated spirits, esters, glucose and isoglucose) was growing at a rate of, on average, 6.4% a year. The value of this production at constant prices increased almost 2.5 times and its annual changes in the years 2004-2017 were always

positive. There was also the rapid development of secondary food processing (production of canned products, ready-to-eat meals, snacks, desserts, non-alcoholic beverages, fish products). The rate of its development was 4.7% a year, i.e. it was higher than of the whole food industry. The development rate of this type of processing has always been positive, even in the years of the economy-wide crisis, and the value of production of this food has almost doubled in the analysed period.

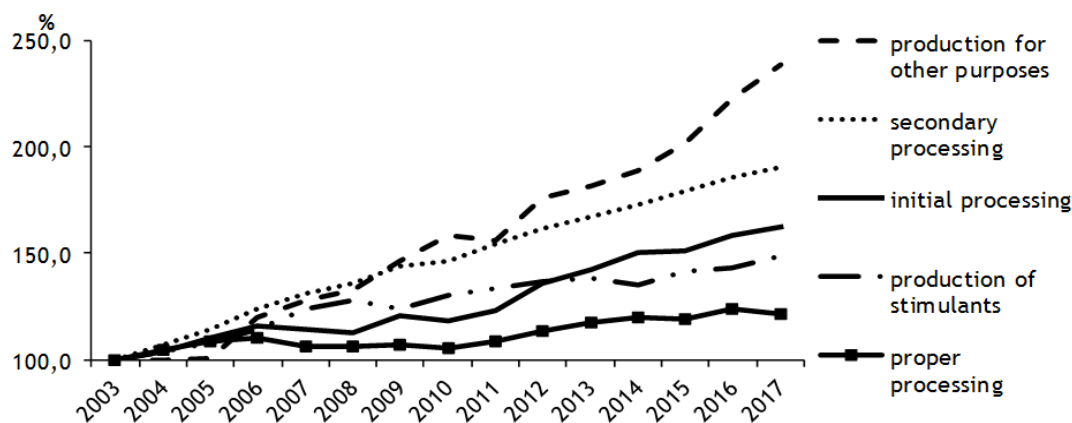

Figure 2. Dynamics of development of the main directions of industrial processing of agri-food products (2003 = 100)

Source: own study based on published and unpublished CSO data.

The relatively large production growth was achieved in so-called pre-processing of agricultural products (i.e. industrial slaughter, processing of milk, rape, sugar beet, fruit and

vegetables and cereals for both food and industrial purposes). The value of this processing increased by 2/3, and the annual average growth rate was lower than of the whole food

industry and amounted to 3.5% a year. In the last five years, the development of this type of processing was accelerated, and in the analysed period the increase in this processing was faster than that of agricultural commodity production. Therefore, the share of the food industry in the development of agricultural production increased, which means that the process of industrialisation of pre-processing of agricultural products has progressed.

The production of stimulants developed more slowly than the whole food industry. Its value increased by, on average, 2.9% a year, and in the analysed period it increased by half. In general, the increase in the production of spirits, beer and tobacco products continued while the production of the wine sector decreased. The smallest increase was recorded in so-called major processing (production of coldmeats, milk, butter, oils, fish, flour, bread and frozen fruit and vegetables). The value of this processing increased by 1.4% a year, which means that in 2017 it was by about 1/5 higher than in 2004. For many years it has remained stable, and only since 2011, the growth rate of this processing has been accelerated.

2. Position of Polish food producers in the food industry of the European Union

Poland is a significant food producer in the European Union. The Polish food industry occupies the sixth position according to the value of trade determined by the purchasing power of currencies, after the German, French, Italian, English and Spanish industries (Table 2). After the integration with the EU, the position of the Polish food industry has remained unchanged, but the distance between our food industry and the largest food producers in the Union has been clearly diminished. Currently, around 9% of EU food are produced in Poland, i.e. by about 2% more than in 2004, with

the share in the population potential of about 7.5% and, in the economic potential - of about 3% (measured by the share in EU GDP). The value of the food industry's turnover in Poland in 2017 (at comparable prices, i.e. having regard to the purchasing power of currencies) was by about 40-43% lower than in Germany and France, by 20-25% lower than in Spain and Italy and by 5% lower than in the United Kingdom. The development rate of the food industry in Poland was one of the faster rates among EU countries, twice as fast as the European Union average, but also higher than in the EU-13.

The development of the food industry in Poland continued with a simultaneous decline in employment, which decreased by more than 2%. The increase in the value of food processing turnover, with declining employment, has significantly increased the labour productivity in this industry. The labour productivity measured by the value of production in EUR per 1 employee increased by more than 2/3 and has been aligned with the EU average. In 2017, the labour productivity twice higher than in the Polish food industry was recorded in the Netherlands, Ireland and Belgium, while higher by 50% - in Italy, Spain and Denmark. The labour productivity in the food industry in Poland was highest among all EU-13 countries and higher than in Portugal, United Kingdom, Sweden and Germany. The level of development of the food industry in Poland, measured in the value of turnover per 1 resident, is similar to that in Austria and Spain, slightly lower than that in Denmark, and substantially lower than that in Ireland, Belgium and the Netherlands. In this respect, it is ahead of large food producers in the EU, i.e. France, Germany and Italy and all EU-13 countries. During the membership in terms of this indicator, Poland moved up from the tenth position in 2004 to sixth in 2017.

Table 2. Polish food industry (including tobacco) in comparison with the European Union

State	The production value, (in billion EUR) expressed by				The production value per 1 inhabitant (in EUR)		Employment (in thousand people)		Labour productivity (thousand EUR per employee)		Average growth rate of the value of production (% per year) in years 2005-2017	
	current prices		comparable prices		2004	2017	2004	2017	2004	2017	in current prices	at comparable prices
	2004	2017	2004	2017								
Austria	12,2	22,4	11,7	20,3	1444	2624	74,6	82,0	157,4	247,6	4,8	4,3
Belgium	29,9	48,1	28,4	43,6	2727	3815	91,6	92,7	309,9	470,3	3,7	3,4
Germany	161,9	191,5	158,3	178,4	1917	2173	824,4	862,4	192,0	206,8	1,3	0,9
Denmark	18,8	23,4	14,0	17,4	2592	3035	78,8	55,3	177,4	315,6	1,7	1,7
Spain	79,9	113,6	87,6	125,8	2001	2714	363,5	388,8	240,9	323,5	2,7	2,8
France	143,1	184,6	128,7	168,4	2143	2592	616,6	607,1	208,7	277,3	2,0	2,1
Finland	8,2	10,5	7,1	8,4	1359	1521	37,4	37,1	190,1	227,4	1,9	1,3
Grace	10,0	13,3	12,1	16,2	1099	1452	67,9	99,7	178,9	162,5	2,2	2,3
Ireland	20,3	27,0	17,1	24,0	4250	5040	45,4	50,8	376,2	472,8	2,2	2,6
Italy	109,4	134,2	107,7	135,9	1872	2289	347,5	366,6	310,0	370,7	1,6	1,8
Luxembourg	0,8	0,9	0,7	0,7	1542	1199	5,2	5,7	131,8	125,8	0,9	0,0

Netherlands	48,9	70,7	45,5	62,9	2796	3692	127,2	129,2	358,0	486,9	2,9	2,5
Portugal	11,2	15,6	14,0	19,2	1330	1859	100,8	108,1	138,8	177,2	2,6	2,5
Sweden	13,6	16,2	11,3	12,4	1257	1251	65,3	53,7	172,7	231,1	1,4	0,7
United Kingdom	111,0	120,5	92,3	107,3	1550	1621	470,9	499,6	196,0	214,8	0,6	1,2
Poland	29,3	59,8	61,3	102,0	1606	2672	423,5	414,5	144,8	246,0	5,6	4,0
Czech Republic	9,8	12,3	18,3	18,0	1792	1695	132,9	104,8	138,0	171,5	1,8	-0,1
Hungary	9,6	11,6	15,9	18,8	1574	1934	128,4	103,0	123,7	182,6	1,5	1,3
Slovakia	2,4	3,7	4,8	5,5	892	1010	42,8	40,1	111,9	137,1	3,4	1,1
Slovenia	1,7	2,0	2,4	2,4	1202	1154	20,9	15,6	113,3	154,2	1,3	0,0
Lithuania	1,9	4,0	3,9	6,3	1134	2180	53,3	40,6	73,9	154,9	5,9	3,8
Latvia	.	1,8	2,5	2,6	1081	1333	35,8	23,2	.	111,6	.	0,3
Estonia	0,9	1,7	1,5	2,3	1118	1756	17,7	14,7	87,0	156,0	5,0	3,3
Romania	6,2	11,3	16,8	22,1	780	1123	203,6	182,5	82,5	121,0	4,7	2,1
Bulgaria	2,8	6,0	7,9	12,4	1024	1750	105,6	93,0	75,0	133,4	6,0	3,5
Cyprus	1,2	1,5	1,4	1,7	1869	1441	13,6	12,8	102,3	132,1	1,7	1,5
Malta	0,4	0,4	0,6	0,5	1496	1160	3,9	3,5	146,3	147,7	0,0	-1,4
Croatia	.	4,7	7,1	7,3	1579	1743	66,0	59,6	.	122,4	.	0,2
UE-28	845,4	1113,3	881,0	1142,8	1791	2250	4565,2	4546,8	190,9	251,3	2,1	2,0
UE-15	779,2	992,4	736,6	940,9	1919	2334	3317,2	3438,7	222,0	273,6	1,9	1,9
UE-13	66,3	120,9	144,4	201,8	1339	1926	1248,0	1108,1	108,1	182,2	4,7	2,6

Source: own study based on calculations by M. Tereszczuk made according to Eurostat data.

Conclusions. After the integration of Poland with the European Union, there was a clear acceleration in the development of the Polish food industry. However, in the individual phases of integrating our economy with the EU, the impact of two main factors of the development of this industry - domestic and export demand - was different. In the first years of membership, the production recovery was triggered by both the increase in the domestic demand resulting from accelerating the Polish economic development and the growth of population income, as well as from the fast-growing food export. In the following years, the export be-

came a basis for the development of the sector, but since 2016 we have also recorded the increase in the domestic food demand. The development of food processing in Poland now has stable foundations created by the increase in the export and domestic demand. As a result of the development of the sector, the position of the Polish food industry in the EU industry has been strengthened and the distance to the EU food processing leaders has diminished. The share of the Polish food industry in the EU industry is significantly greater than in the economic and population potential of the European Union.

Literature

1. URL : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [Access: 20 March 2019].
2. Ambroziak Ł. Relative prices in the Polish export of agri-food products to the European Union countries, [in:] *Competitiveness of Polish food producers and its determinants* (3) Ed. I. Szczepaniak, "Monographs of the Multi-Annual Programme 2015-2019" series, No 67, IAFE-NRI, Warsaw 2017. Pp. 81-106.
3. Drożdż J., Tereszczuk M., Mroczek R. Socio-economic conditions for improving the labour productivity in the Polish food industry against a background of the European Union countries, [in:] *Competitiveness of the economy in the context of social policy actions - national perspective*, ed. By A. Kowalski, M. Wigier, "Monographs of the Multi-Annual Programme 2015-2019" series, No 26, IAFE-NRI, Warsaw 2016. Pp. 110-125.
4. Firlej K. Development of the agri-food industry in the sector of agribusiness and its determinants, *Publishing House of the Krakow University of Economics*, Krakow 2008. Pp. 52-62.
5. Mroczek R. Food Industry, [in:] *Processing of plant products in Poland in the years 2010-2015 and 2004*, ed. by R. Mroczek, "Monographs of the Multi-Annual Programme 2015-2019" series, No 39, IAFE-NRI, Warsaw 2016. Pp. 123-138.
6. Mroczek R. Food Industry, [in:] *Processing of animal products in Poland in the years 2010-2016* ed. by J. Drożdż, R. Mroczek, "Monographs of the Multi-Annual Programme 2015-2019" series, No 68, IAFE-NRI, Warsaw 2017. Pp. 116-141.
7. Mroczek R. Food Industry, [in:] *Production of stimulants, non-alcoholic beverages, sweets and other food in Poland in the years 2010-2017* ed. by J. Drożdż, R. Mroczek, "Monographs of the Multi-Annual Programme 2015-2019" series, No 87, IAFE-NRI, Warsaw 2018. Pp. 146-166.

References

1. Eurostat. *European Commission*. Retrieved from: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [In English].
2. Ambroziak, Ł. (2017). Relative prices in the Polish export of agri-food products to the European Union countries. *Competitiveness of Polish food producers and its determinants* (pp. 81-106). Warsaw: IAFE-NRI [In English].
3. Drożdż, J., Tereszczuk, M., & Mroczek, R. (2016). Socio-economic conditions for improving the labour productivity in the Polish food industry against a background of the European Union countries. *Competitiveness of the economy in the context of social policy actions - national perspective*. (pp. 110-125). Warsaw: IAFE-NRI [In English].
4. Firlej, K. (2008). *Development of the agri-food industry in the sector of agribusiness and its determinants*. Krakow: Publishing House of the Krakow University of Economics [In English].
5. Mroczek, R. (2016). Food industry. *Processing of plant products in Poland in the years 2010-2015 and 2004*. (pp. 123-138). Warsaw: IAFE-NRI [In English].
6. Mroczek, R. (2017). Food Industry. *Processing of animal products in Poland in the years 2010-2016*. (pp. 116-141). Warsaw: IAFE-NRI [In English].
7. Mroczek, R. (2018). Food industry. *Production of stimulants, non-alcoholic beverages, sweets and other food in Poland in the years 2010-2017*. (pp. 146-166). Warsaw: IAFE-NRI [In English].
8. Plaskacz, S., Podgórska, M., & Klimkowska, J. (1998; 2005). *Compound interest*. Toruń: TNOiK; *Financial mathematics*. Warsaw: PWN [In English].

8. Plaskacz S., Podgórska M., Klimkowska J. Compound interest, TNOiK, Toruń 1998; *Financial mathematics*, PWN, Warsaw 2005.

9. Szczepaniak I. Comparative advantages in Polish trade in agri-food products, [in:] *Competitiveness of Polish food producers and its determinants* (3) ed. by I. Szczepaniak, "Monographs of the Multi-Annual Programme 2015-2019" series, No 67, IAFE-NRI, Warsaw 2017. Pp. 45-80.

9. Szczepaniak, I. (2017). Comparative advantages in Polish trade in agri-food products. *Competitiveness of Polish food producers and its determinants* (pp. 45-80). Warsaw: IAFE-NRI [In English].

Дрозд Я. Развитие харчовой промышленности Польши в течение ее членства в Европейском Союзе

Мета статті - висвітлити вплив членства Польщі в Європейському Союзі на розвиток виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: абстрактний та логічний, системного аналізу з використанням математичної методології, індукції та дедукції.

Результати дослідження. Здійснено економічну оцінку польської харчової промисловості порівняно з іншими країнами Європейського Союзу. Темпи розвитку харчової промисловості під час членства Польщі в Європейському Союзі були досить високими, хоча й дещо нижчими, ніж у цілому по промисловості. За аналізований період (2004-2018 рр.) виробництво продовольства зросло в середньому на 4,2% в рік порівняно з 5,5% для всієї промисловості. Польська харчова промисловість посідає шосту позицію за обсягом торгівлі, що визначається купівельною спроможністю валют, після німецької, французької, італійської, англійської та іспанської промисловості. Після інтеграції до ЄС позиція польської харчової промисловості залишилася незмінною, але відстань між харчовою промисловістю Польщі та найбільшими виробниками продовольства в ЄС зменшилася. Натепер в Польщі виробляється до 9% продуктів харчування ЄС, причому частка в потенціалі населення становить майже 7,5%, а в економічному потенціалі - близько 3% (виміряно часткою ВВП ЄС). Вартість обороту харчової промисловості в Польщі в 2017 р. була приблизно на 40-43% нижчою, ніж у Німеччині та Франції, на 20-25% нижче, ніж в Іспанії та Італії та на 5% нижче, ніж у Великобританії. Разом із тим темпи розвитку харчової промисловості в Польщі є одними з найвищих серед країн ЄС, що вдвічі вище, ніж у середньому по Європейському Союзу, а також вищі, ніж у країнах ЄС-13.

Елементи наукової новизни. Проаналізовано ситуацію з розвитком харчової промисловості Польщі в умовах європейської інтеграції.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані продовольчим сектором, операторами ринку і сільськогосподарськими підприємствами ЄС та України. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 9.

Ключові слова: харчова промисловість; харчові продукти; напої та тютюнові вироби; реалізована продукція харчової промисловості; Польща; Європейський Союз.

Дрозд Ядвіга - асистент відділу економіки харчової промисловості, Інститут економіки сільського господарства та продовольства - Державний дослідницький інститут (Польща, м. Варшава, вул. Свентокшиська, 20)
E-mail: jadwiga.drozd@ierigz.waw.pl

Дрозд Я. Развитие пищевой промышленности Польши в течение её членства в Европейском Союзе

Цель статьи - осветить влияние членства Польши в Европейском Союзе на развитие производства пищевых продуктов, напитков и табачных изделий.

Методика исследования. В процессе исследования использованы такие методы: абстрактный и логический, системного анализа с использованием математической методологии, индукции и дедукции.

Результаты исследования. Осуществлена экономическая оценка польской пищевой промышленности в сравнении с другими странами Европейского Союза. Темпы развития пищевой промышленности во время членства Польши в Европейском Союзе были достаточно высокими, хотя и немного ниже, чем в целом по промышленности. За анализируемый период (2004-2018 гг.) производство продовольствия возросло в среднем на 4,2% в год в сравнении с 5,5% для всей промышленности. Польская пищевая промышленность занимает шестую позицию по объему торговли, что определяется покупательной способностью валют, после немецкой, французской, итальянской, английской и испанской промышленности. После интеграции в ЕС позиция польской пищевой промышленности осталась неизменной, но расстояние между пищевой промышленностью Польши и крупнейшими производителями продовольствия в ЕС уменьшилось. В настоящее время в Польше производится до 9% продуктов питания ЕС, причем доля в потенциале населения составляет почти 7,5%, а в экономическом потенциале - около 3% (измерено долей ВВП ЕС). Стоимость оборота пищевой промышленности в Польше в 2017 г. была примерно на 40-43% ниже, чем в Германии и Франции, на 20-25% ниже, чем в Испании и Италии и на 5% ниже, чем в Великобритании. Вместе с тем темпы развития пищевой промышленности в Польше являются одними из самых высоких среди стран ЕС, что в два раза выше, чем в среднем по Европейскому Союзу, а также выше, чем в странах ЕС-13.

Элементы научной новизны. Проанализирована ситуация с развитием пищевой промышленности Польши в условиях европейской интеграции.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы продовольственным сектором, операторами рынка и сельскохозяйственными предприятиями ЕС и Украины. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 9.

Ключевые слова: пищевая промышленность; пищевые продукты; напитки и табачные изделия; реализованная продукция пищевой промышленности; Польша; Европейский Союз.

Дрозд Ядвіга - асистент отдела экономики пищевой промышленности, Институт экономики сельского хозяйства и продовольствия - Государственный исследовательский институт (Польша, г. Варшава, ул. Свентокшиска, 20)
E-mail: jadwiga.drozd@ierigz.waw.pl

The article has been received 11.04.2019

Revision: 02.05.2019

Бібліографічний опис для цитування:

Drożdż Jadwiga. Development of the food industry in Poland during the membership in the European Union. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 87 – 93.

* * *

УДК 331.024.349.2

JEL Classification: O13, R11, J20

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905094>

А.А. ПІВТОРАК,
здобувач наукового ступеня доктора філософії*

Оцінювання трансформаційних тенденцій на ринку праці в сільській місцевості

Мета статті – розкрити теоретичні аспекти функціонування ринку праці, методичні аспекти з його оцінювання та встановити фактичні тенденції на цьому ринку в сільській місцевості України в умовах трансформаційних змін.

Методика дослідження. Теоретичний базис становили діалектичний метод пізнання, системний метод до дослідження трансформаційних тенденцій на ринку праці в сільській місцевості України та наукові праці учених з проблем розвитку ринку праці. Для досягнення поставленої мети було використано такі методи: статистико-економічного аналізу – при оцінюванні сучасного стану ринку праці в сільській місцевості, порівняльного аналізу – для встановлення тенденцій на ринку праці у процесі ринкових трансформацій, графічний – при формуванні наочно-інструментарію.

Результати дослідження. Представлено результати аналізу теоретичних, методичних і прикладних аспектів функціонування ринку праці в сільській місцевості, розкрито його теоретичну сутність. Одержали подальший розвиток методичні підходи до оцінювання тенденцій на ринку праці у сільській місцевості. Встановлено прояв п'яти тенденцій на цьому ринку: послаблення пропозиції робочої сили; зменшення попиту на робочу силу; недостатній рівень розвитку економіки України на основі оцінки структури зайнятості населення за видами економічної діяльності; низький рівень диверсифікованості економіки та професійних характеристик робочої сили; недостатні мотиви (за оцінкою рівня оплати праці) робочої сили щодо працевлаштування у галузі промислового виробництва та сферу послуг.

Елементи наукової новизни. Наголошено на доцільності використання авторського методичного підходу до аналізу тенденцій на ринку праці в сільській місцевості шляхом оцінювання: пропозиції робочої сили (за показниками кількості економічно активного населення, рівня його економічної активності, кількості безробітного населення та рівня безробіття), попиту на робочу силу (за показниками кількості зайнятого населення, рівня його зайнятості та кількості вакансій і навантаження безробітних на одну вакансію) та ціни на робочу силу (за показниками оплати праці).

Практична значущість. Використання авторського методичного підходу до оцінювання тенденцій на ринку праці дасть можливість забезпечити проведення комплексного аналізу стану зазначеного ринку. Встановлені п'ять тенденцій на ринку праці в сільській місцевості можуть бути використані як базис для розробки стратегічних і програмних документів регулювання ситуації на цьому ринку. Табл.: 3. Рис.: 8. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: сільська місцевість; ринок праці; методичний підхід до оцінювання ринку праці; попит; пропозиція; ціна; тенденції на ринку праці в сільській місцевості.

Півторак Анна Анатоліївна - здобувач наукового ступеня доктора філософії кафедри економіки підприємства і менеджменту, Академія праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ, Кільцева дорога, 3-А)
E-mail: mark-chair@gmail.com

Постановка проблеми. Складову ефективного здійснення господарських реформ у державі становить забезпечення пропорційності розвитку регіонів та підвищення рівня життя населення. У свою чергу, матеріальною основою підвищення рівня життя виступає можливість працевлаштування та отримання належного рівня оплати за свою робо-

ту. Як основну перевагу сільської місцевості слід вказати можливість мати власний будинок, прибудинкову ділянку та екологічно чисті умови проживання. Історично склалося, що базовим місцем працевлаштування в сільській місцевості було сільськогосподарське та агропромислове виробництво. Звідси переважна більшість населення держав проживала в сільській місцевості. Кардинальні зрушення почали відбуватися з початком промислової революції, що зумовило розвиток добувних галузей та промислових вироб-

* Науковий керівник - О.А. Корчинська, доктор економічних наук, доцент, старший науковий співробітник.

© А.А. Півторак, 2019

ництв з відповідною потребою у забезпеченні робочою силою. У результаті більше ніж двохсотвікових реформ відбулася суттєва зміна структури населення за сферою зайнятості. Сільські території стають місцем проживання людей, розвитком сфери послуг та інших виробництв. У зв'язку з цим важливо визначити сучасний стан та встановити основні тенденції розвитку ринку праці в сільській місцевості України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку ринку праці в різних державах, у тому числі й у сільській місцевості, є предметом уваги вітчизняних і зарубіжних учених. Так, серед вітчизняних учених, які спеціалізувалися на дослідженні згаданих питань, можна виокремити таких, як О.М. Бородіна [1], О.Г. Булавка [2], В.С. Дієсперов [3], Ю.О. Лупенко [7], Е.М. Лібанова [8], М.Й. Малік [10], І.В. Прокопа [12] та багато інших.

Разом із тим проблемні питання розвитку ринку праці в сільській місцевості, особливо стосовно несільськогосподарської зайнятості, досліджені недостатньо, що зумовлює актуальність статті у теоретичному і практичному відношенні.

Мета статті - розкрити теоретичні аспекти функціонування ринку праці, методичні аспекти з його оцінювання та встановити фактичні тенденції на цьому ринку в сільській місцевості України в умовах трансформаційних змін.

Виклад основних результатів дослідження. Для економіки, що функціонує на ринкових засадах, властива наявність закономірностей функціонування її складових частин. Загалом у науковців прийнято отожднювати загальну економіку держави з її ринковим господарством. Як доведено, розвиток ринків окремих факторів виробництва в різних державах характеризується подібними тенденціями. Це повною мірою стосується ринку праці в Україні, зокрема ринку праці у сільській місцевості. При цьому, в контексті зазначеного рівень економічного розвитку країн давно вже не визначається виробництвом продуктів харчування, а інноваційними розробками, розвитком комп'ютерних технологій, сфери послуг, рівнем інженерних наук тощо.

Ринок праці в сільській місцевості являє собою складову загального ринку України. В термінологічному відношенні зазначене по-

няття можна інтерпретувати як систему соціально-економічних та юридичних відносин, територіально обмежених сільською місцевістю, між роботодавцями та найманими особами з приводу умов праці й оплати її результатів. Тобто об'єктом домовленості виступає порядок відчуження робочої сили від її власника. Відповідно і основним товаром на цьому ринку слугує робоча сила. Стан згаданого ринку, як і будь-якого іншого, характеризується за трьома основними позиціями: рівнем попиту, пропозиції (та їхнім співвідношенням) і рівнем ціни на робочу силу. За ринкових умов сам власник робочої сили є вільним економічним агентом, що входить у суспільні відносини відносно продажу власної робочої сили.

Для дослідження теперішньої ситуації необхідно встановити тенденції на ринку праці України. Серед елементів розгляду на ринку праці - окремі особистості та їх групи, обрані за віковою, статевою, освітньою, кваліфікаційною або професійною ознакою. Відповідно до цього будь-який аналіз ринку праці доцільно розпочинати з аналізу зміни загальної чисельності населення. Так, в Україні за період від набуття незалежності до 2019 р. відзначається стійка тенденція зменшення чисельності населення - від 51,9 до 42,2 млн осіб, або на 18,8 % (рис. 1). Ніяких позитивних зрушень у цьому питанні не спостерігається, хіба що на початку аналізованого періоду незначне зростання у 1992 і 1993 рр. із показниками до 52,1 і 52,2 млн осіб відповідно.

Основні причини зміни чисельності населення знаходяться в економічній і політичній площині та тісно пов'язані з демографічними процесами. Варто зазначити, що суттєвий вплив за зміну чисельності населення та його розміщення у державі з 2014 р. спричинили події в АР Крим та у східних регіонах держави. Серед причин зменшення кількості населення у демографічній сфері - негативні тенденції з переважанням рівня смертності над рівнем народжуваності. Так, за аналізований період тільки в 1990 р. спостерігалось переважання коефіцієнта народжуваності над коефіцієнтом смертності - коефіцієнт природнього руху населення був додатним 0,6, який потім змінився на від'ємне співвідношення між зазначеними коефіцієнтами (рис. 2).

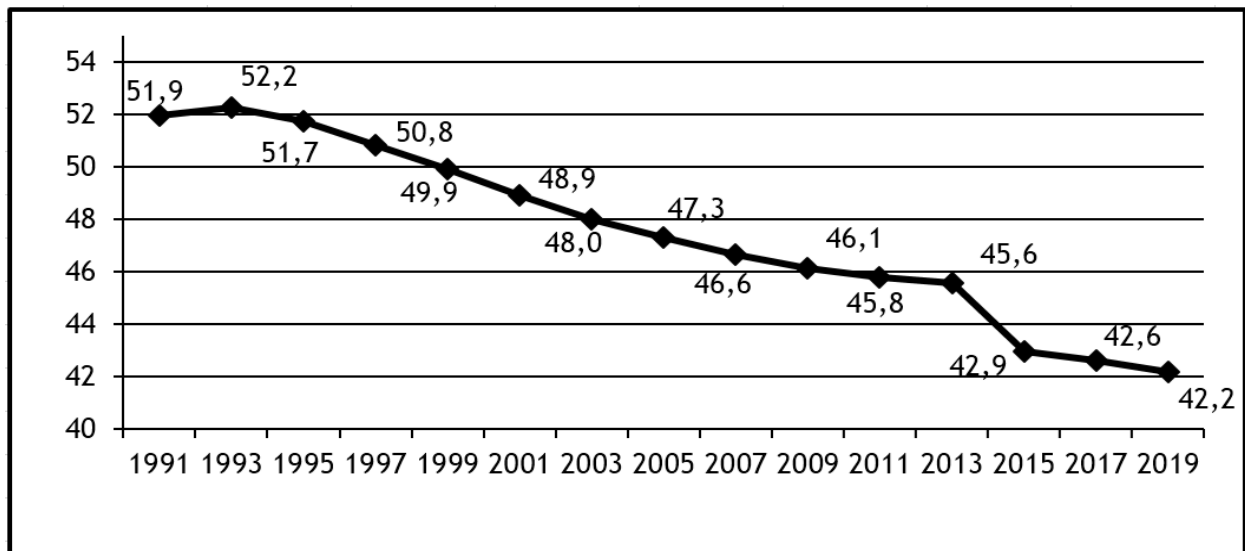

Рис. 1. Динаміка зміни чисельності населення України за 1991-2019 рр., млн осіб

Джерело: [11].

Рис. 2. Динаміка коефіцієнтів народжуваності та смертності населення України за 1990-2017 рр. (народжених (померлих)/1000 осіб)

Джерело: [11].

Відомі науковці та експерти, серед яких і Е.М. Лібанова [8], як один із чинників зміни загальної чисельності населення зазначають інтенсифікацію міграційних процесів. При цьому вагомою причиною переважання смертності над народжуваністю і спонуканням до міграції є неналежні рівень та якість життя населення.

На відміну від демографічних показників, рівні яких можливо аналізувати залежно від потреб дослідження, вивчення рівнів фінансових показників потребує коригування для нівелювання інфляційних процесів. Серед визнаних у міжнародній практиці підходів вирівнювання національних даних за тривалий аналітичний період - перерахунок національних показників у доларах США. У свою чергу, за показник характеристики рівня

життя населення України слугує обсяг валової внутрішньої продукції (ВВП) з розрахунку на одну особу населення (рис. 3).

Протягом аналізованого періоду обсяг ВВП на одну особу населення неодноразово змінювався. Так, відомі два періоди різкого спаду: з 2008-го по 2009 р. - від 3891 до 2546 дол. США, або на 34,6 %, та від 4030 до 2115 дол.США, або на 47,5 %. При цьому, якщо основною причиною першого зниження обсягу ВВП була міжнародна фінансова криза, то причиною другого зменшення стали події в АР Крим та у східних регіонах держави. Падіння рівня ВВП виявилось однією з економічних причин зменшення кількості населення та посилення процесу його міграції.

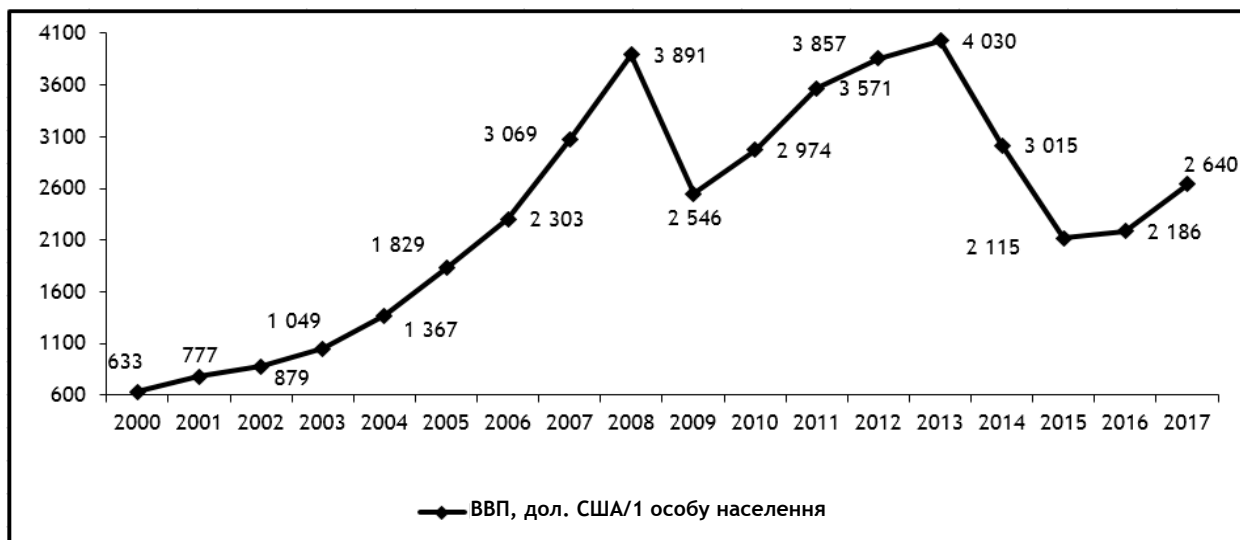

Рис. 3. Динаміка обсягу ВВП України за 2000-2017 рр., дол. США на одну особу населення

Джерело: [13].

Розкриття тенденцій на ринку праці в сільській місцевості тут базується на переважачому у наукових і експертних колах підході до розгляду будь-якого ринку через характеристику попиту, пропозиції та рівня ціни на основний товар, яким на певному ринку є робоча сила.

Специфіка цього ринку виявляється у специфіці товару робоча сила, а звідси можливість його поділу за віковими групами, статю, рівнем освіти тощо. При цьому необхідно визначити, за якими показниками аналізуватимуться попит і пропозиція. Серед наявних визначень попиту і пропозиції для аналізу прийнятна інтерпретація відносно ринку праці. Як уже зазначалося, за товар на ринку праці слугує робоча сила, що уособлюється в конкретних особах - її власниках. Споживачами на ринку праці є конкретні суб'єкти господарювання, що належать до різних галузей.

Величина пропозиції на ринку праці являє собою кількість товару робоча сила, що знаходиться на ринку за певною ціною. Загальний обсяг пропозиції визначається показниками з характеристики загального економічно активного населення. Тобто не всього населення, а тільки економічно активного, що потенційно може бути включене у повноцінні виробничі відносини і виступати пропозицією робочої сили на ринку праці. При цьому діти до 15 років та непрацездатні особи не є предметом аналізу в контексті розгляду питань згаданого ринку.

Щодо змістовного значення попиту, то він виражається кількістю товару, який споживачі можуть і бажають купити [9, с. 67-71].

Відносно ринку праці охарактеризувати попит можливо за показниками зайнятості населення.

Аналіз загальних показників із характеристики ринку праці в сільській місцевості вказує на стійкий прояв негативних тенденцій: зменшення чисельності економічно активного населення на 1,35 млн осіб, рівня економічної активності населення - на 5,2 %, чисельності зайнятого населення - на 1,51 млн осіб, рівня зайнятості населення - на 7,4 %. Підтвердженням розвитку негативної ситуації на ринку праці в сільській місцевості України виступає збільшення чисельності безробітного населення на 157,5 тис. осіб та рівня безробіття на 4,2 % до найвищого її рівня за весь період 9,9 % (табл. 1).

Так, за період з 2008-го по 2017 р. відзначається скорочення загальної кількості економічно активного населення у віці 15-70 років від 6953,1 до 5602 тис. осіб до рівня економічної активності 60,4 %, або на 5,2 %.

При цьому, за рівнем економічної активності по всіх семи досліджуваних групах спостерігалася тенденція до скорочення. Відмінністю зміни по цих групах були тільки різні темпи скорочення. Бентежить тенденція щодо найвищих темпів зменшення економічно активного населення за наймолодшою віковою групою 15-24 роки - на 7,8 %. Найзначнішим скороченням на 20,9 % характеризувалась економічна активність вікової групи 60-70 років при зменшенні її частки до рівня 16,4 % (рис. 4).

1. Динаміка основних показників характеристики ринку праці в сільській місцевості України за 2008-2017 рр.

Показник	Одиниця виміру	Рік					2017 р. до 2008 р., +, -, %
		2008		2010	2014	2016	
1. Чисельність економічно активного населення у віці 15-70 років	тис. осіб	6953,1	-1350,9	6583,1	5850,6	5648,7	5602,2
2. Рівень економічної активності населення	%	65,6	-5,2	67,5	61,8	60,9	60,4
3. Чисельність зайнятого населення у віці 15-70 років	тис. осіб	6555,5	-1508,4	6108,0	5292,4	5098,4	5047,1
4. Рівень зайнятості населення	%	61,8	-7,4	62,6	55,9	54,9	54,4
5. Чисельність безробітного населення у віці 15-70 років	тис. осіб	397,6	157,5	475,1	558,2	533,3	555,1
6. Рівень безробіття	%	5,7	4,2	7,2	9,5	9,7	9,9

Джерело: [4 - 6, 11, 13].

Разом із тим протягом аналізованого періоду відбулися позитивні зрушення у рівні освіти економічно активного населення. Так, у 2017 р. посилилися провідні позиції груп: професійно-технічна і повна загальносередня – 63,2 % (31,7 та 31,5 % відповідно), або зростання на 6,2 %. Посилюються також позиції таких груп, як повна вища – зростання на 4,5 %, неповна вища – на 1,9 %. Незначне зменшення спостерігали по групі базова вища – 0,2 % та початкова загальна

або не мають освіти – на 1,0 %. У межах структурної трансформації пропозиції за рівнем освіти відзначено зменшення представництва групи базова загальносередня – на 11,2 %.

За аналізований період простежується зменшення активності пропозиції не тільки за віковими групами, а й за рівнем освіти. По всіх без винятку освітніх рівнях встановлено зменшення показника економічної активності (рис. 5).

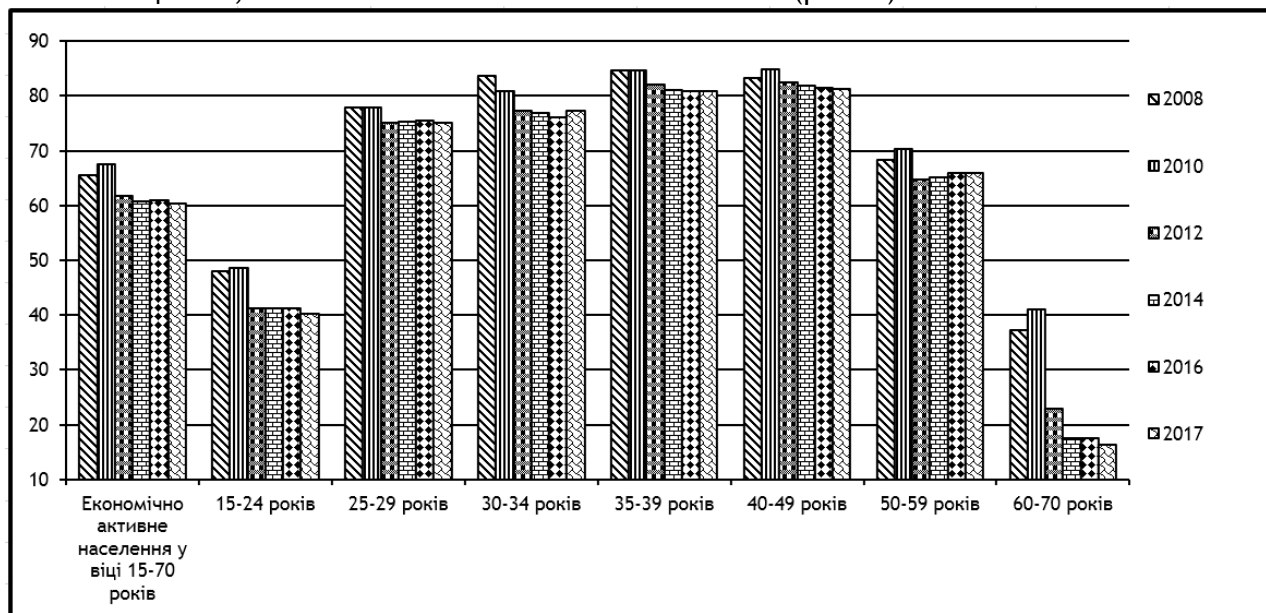

Рис. 4. Динаміка зміни рівня економічної активності населення в сільській місцевості за віковими групами, 2008-2017 рр.

Джерело: [4 - 6, 11, 13].

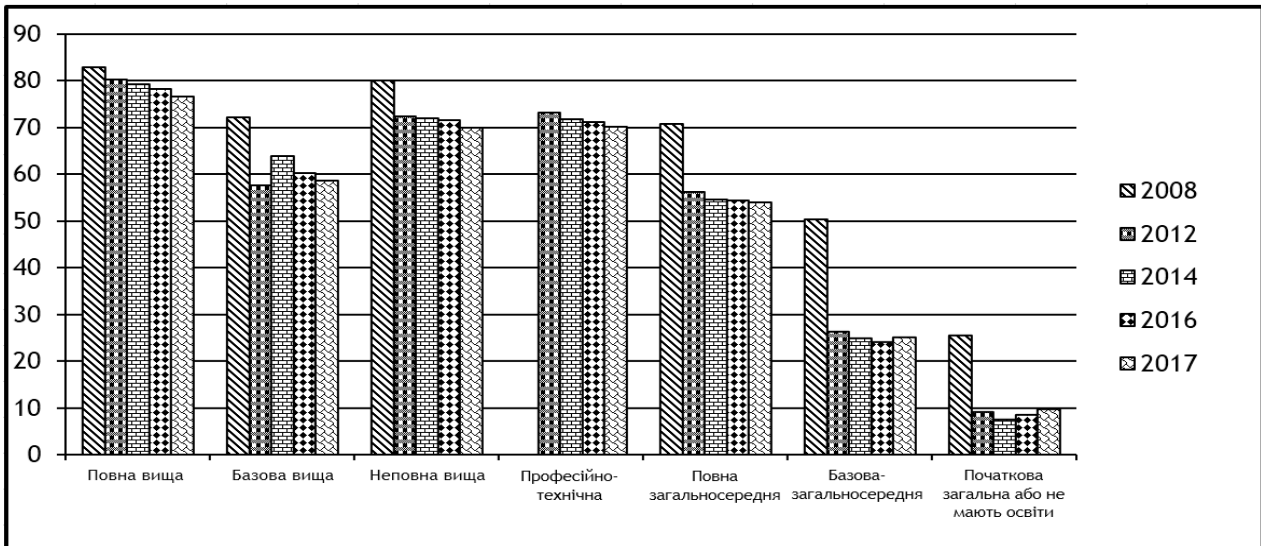

Рис. 5. Динаміка зміни рівня економічної активності населення країни в сільській місцевості за рівнем освіти, 2008-2017 рр.

Джерело: [4 - 6, 11, 13].

Найбільші зменшення відзначено по групах: базова загальносередня – 25,1 %, повна загальносередня – 16,7 %, початкова загальна або не мають освіти – 15,7 %. Не таким значним виявилось зменшення рівня активності по групах професійно-технічна – 3,0 % та повна вища – 6,1 %.

Попит характеризується через показники зайнятості населення. Відзначається аналогічність тенденцій абсолютного і відносного розподілу економічно активного та зайнятого населення за їхнього аналізу по вікових групах. За аналізований період відбулося зменшення кількості зайнятого населення на 1060,9 тис. осіб.

Упродовж аналізованого періоду відзначено суттєве звуження економічної основи

подальшого розвитку держави, що знайшло прояв як у загальному зменненні рівня зайнятості на 8,2 % до 54,4 %, так і зменненні рівня зайнятості по всіх вікових групах зайнятого населення. Катастрофічний спад (з природних причин) рівня зайнятості населення по групі 60-70 років – на 24,7 % до 16,4 %. Також найсуттєвіше зменшення рівня зайнятості встановлено по наймолодшій групі 15-24 роки на 10,7 % до 32,0 %. По п'яти вікових групах від 25 до 59 років зменшення рівня зайнятості становило від 3,6 до 6,5 %. При цьому найбільший рівень зайнятості залишився за групами 40-49 років – 74,9 %, 35-39 років – 73,3 %, 30-34 роки – 69,8 % (рис. 6).

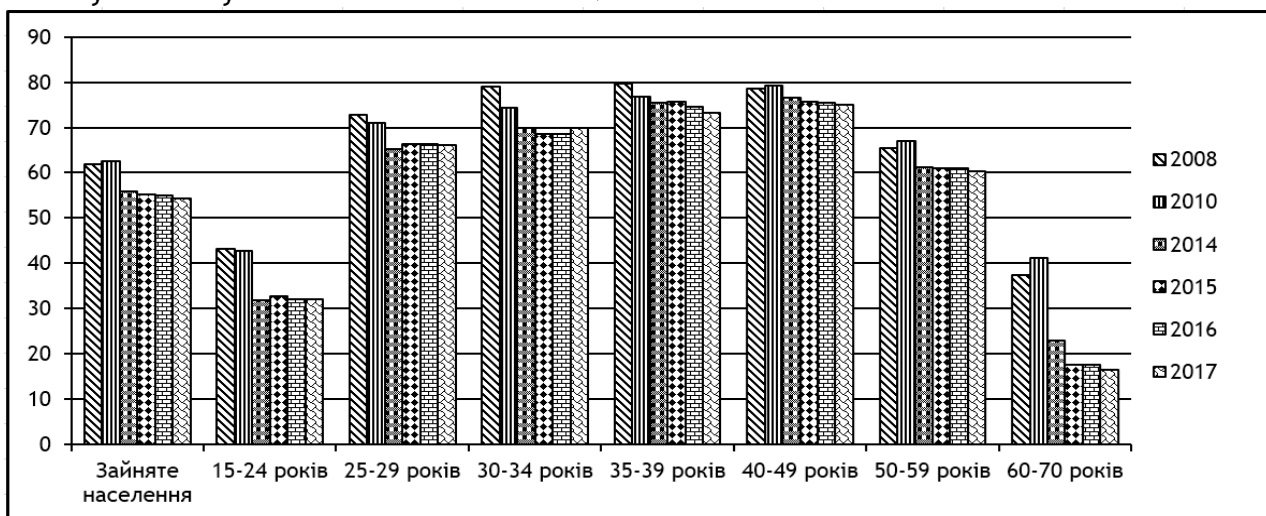

Рис. 6. Динаміка зміни рівня зайнятості населення країни в сільській місцевості за віковими групами, 2008-2017 рр.

Джерело: [4 - 6, 11, 13].

Кваліфікаційний рівень попиту товару робоча сила становить одну з базових його якісних характеристик. Чіткі переваги у попиті робочої сили встановлено щодо рівня освіти. Найбільшим попитом щодо робочої сили за рівнем освіти протягом аналізованого періоду характеризувалися групи: повна вища – 70,8 %, неповна вища – 64,5 % та професійно-технічна – 61,7 %. Разом із тим найменший рівень зайнятості спостерігався за групами: базова загальносередня – 22,4 % та початкова загальна або не мають освіти – 7,4 %.

Аналіз рівня зайнятості за рівнем освіти у 2017 р. проти 2008 р. дав можливість встановити тенденцію його зменшення за всіма рівнями освіти. Найвищі показники зменшення згаданого рівня встановлено за групами: базова загальносередня – на 24,6 % до 22,4 %, початкова загальна або не мають освіти – на 18,0 % (до 7,4 %), неповна вища – на 10,2 % (до 64,5 %). Найнижчі рівні зменшення виявилися за групами: професійно-технічна та повна загальносередня 3,5 та 2,3 % відповідно (рис. 7).

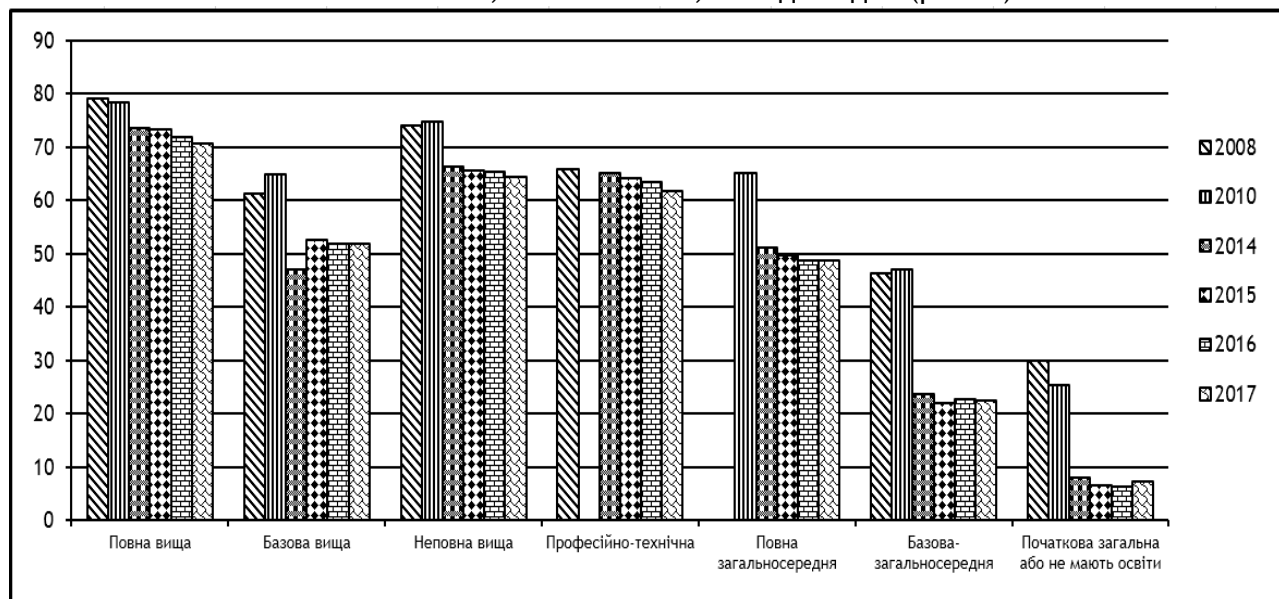

Рис. 7. Динаміка зміни рівня зайнятості населення країни в сільській місцевості за рівнем освіти, 2008-2017 рр.

Джерело: [4 - 6, 11, 13].

Як уже зазначалося, основною критеріальною ознакою ринку праці в сільській місцевості виступає його територіальна обмеженість. Тобто ринок праці тут являє собою сукупність різних галузей, суб'єкти яких конкурують між собою за такий товар, як робоча сила. Ці галузі можуть бути як аграрної, так і промислової спеціалізації, як виробничого, так і обслуговуючого спрямування.

За аналізом даних [4 - 6, 11, 13] можна стверджувати, що економіка України не належить до сучасної розвинутої економіки. Про це свідчить значна частка населення, зайнятого в сільському, лісовому та рибному господарстві – 17,7 %. Значущістю відносно зайнятості населення в економіці держави також характеризується промисловість – 15,1 %. Позитивним моментом щодо галузевої структури зайнятості виступає галузь оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспорту – 21,8 % зайнятих. За аналізований період суттєвих змін у розподілі зайнятого

населення за видами економічної діяльності не сталося – по всіх видах економічної діяльності коливання не перевищили 1 %.

Негативним проявом ситуації на ринку робочої сили в сільській місцевості слід вважати тенденцію до збільшення чисельності безробітних по всіх вікових групах. У цілому відзначається зростання рівня безробіття по всіх вікових групах з коливанням рівня зміни від 2,2 до 10,1 %. Найвищий рівень безробіття при його зростанні у наймолодшій віковій групі 15-24 роки – зростання на кінець аналізованого періоду на 10,1 % до 20,4 % (рис. 8).

За рівнем навантаження на одну вакансію сільське, лісове і рибне господарство залишаються переважаючим видом економічної діяльності – 41 претендент на вакансію, у фінансовій і страховій діяльності – 19 вакансій, у сфері «інформація та телекомунікації» – 10 вакансій. У середньому по економіці навантаження на одну вакансію становить 7 осіб (табл. 2).

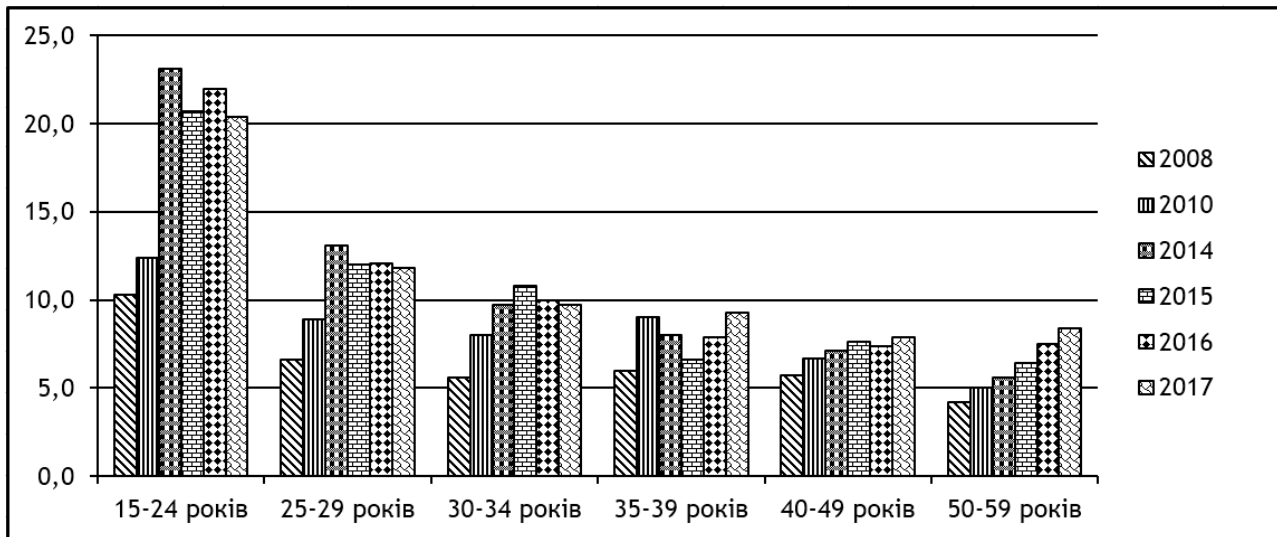

Рис. 8. Динаміка зміни рівня безробіття населення країни в сільській місцевості за віковими групами, 2008-2017 рр.

Джерело: [4 - 6, 11, 13].

2. Чисельність зареєстрованих безробітних та кількість вакансій за видами економічної діяльності, 2017 р.

Вид економічної діяльності	Чисельність зареєстрованих безробітних		Кількість вакансій		Навантаження на одну вакансію, осіб
	тис. осіб	до 2016 р., %	до 2016 р., %	підсумку, %	
Усього	354,4	90,7	50,4	100,0	7
Сільське, лісове та рибне господарство	92,1	101,3	2,2	4,4	41
Промисловість	53,9	92,4	15,1	30,0	4
Із неї:					
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	3,4	80,4	0,6	1,3	5
переробна промисловість	42,2	93,2	11,6	23,0	4
Будівництво	7,8	96,3	2,2	4,4	4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	48,1	107,6	8,1	16,2	6
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	13,7	104,6	5,4	10,6	3
Тимчасове розміщування й організація харчування	6,8	107,7	1,4	2,7	5
Інформація та телекомунікації	4,1	84,6	0,4	0,8	10
Фінансова та страхова діяльність	9,1	75,5	0,5	0,9	19
Операції з нерухомим майном	2,7	92,0	0,7	1,5	4
Професійна, наукова та технічна діяльність	6,0	101,0	1,1	2,2	5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	6,4	100,1	2,0	4,0	3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	37,1	57,2	4,2	8,3	9
Освіта	7,2	99,8	2,7	5,4	3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	10,0	91,9	3,4	6,6	3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1,6	102,7	0,5	1,0	3
Надання інших видів послуг	3,4	111,6	0,5	1,0	7
Особи, які раніше не працювали	44,4	89,7	×	×	×

Джерело: [6].

За результатами аналізу пріоритетів робочої сили в Україні протягом аналізованого періоду за видами економічної діяльності відносно рівня оплати праці залишалися: фінансова та страхова діяльність - 81,1% переважання середнього рівня по економі-

ці, інформація і телекомунікації - 69,2 %, професійна, наукова та технічна діяльність - 41,3%, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування - 31,9 % (табл. 3).

3. Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності в Україні, 2014-2017 рр., грн

Вид економічної діяльності	Нараховано штатному працівнику		2017 р., %, до		Нараховано одному працівнику за одну відпрацьовану годину, грн
	2014	2017	2014 р.	середнього рівня по економіці	
Усього	3 480	7 104	204,1	100,0	50,80
Сільське, лісове та рибне господарство	2 556	6 057	237,0	85,3	40,62
Із них сільське господарство	2 476	5 761	232,7	81,1	38,45
Промисловість	3 988	7 631	191,3	107,4	53,78
Будівництво	2 860	6 251	218,6	88,0	42,53
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3 439	7 631	221,9	107,4	51,48
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3 768	7 688	204,0	108,2	54,58
Тимчасове розміщування й організація харчування	2 261	4 988	220,6	70,2	34,87
Інформація та телекомунікації	5 176	12 018	232,2	169,2	82,08
Фінансова та страхова діяльність	7 020	12 865	183,3	181,1	88,02
Операції з нерухомим майном	3 090	5 947	192,5	83,7	40,73
Професійна, наукова та технічна діяльність	5 290	10 039	189,8	141,3	72,31
Із неї наукові дослідження та розробки	4 268	8 212	192,4	115,6	61,63
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2 601	5 578	214,5	78,5	37,43
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	3 817	9 372	245,5	131,9	65,43
Освіта	2 745	5 857	213,4	82,5	47,92
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2 441	4 977	203,9	70,1	34,64
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	3 626	6 608	182,2	93,0	49,54
Із них					
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	2 769	5 464	197,3	76,9	39,78
Надання інших видів послуг	3 361	6 536	194,5	92,0	46,06

Джерело: [4 - 6, 11, 13].

Таким чином, у цілому відзначено переважання негативних тенденцій у попиті та пропозиції на ринку праці в сільській місцевості України, що є наслідком сукупного впливу економічних і демографічних процесів у державі.

Висновки. Визначено, що ринок праці у сільській місцевості являє собою складову загального ринку України. Термінологічно зазначене поняття можна інтерпретувати як

систему соціально-економічних та юридичних відносин, територіально обмежених сільською місцевістю, між роботодавцями і найманими особами з приводу умов праці та оплати її результатів. Основним товаром на даному ринку виступає робоча сила, що уособлюється в конкретних особах - її власниках. Споживачами на ринку праці є конкретні суб'єкти господарювання, що належать до різних галузей. Особливість цього ринку

виявляється у специфіці товару робоча сила, а це можливість його поділу за віковими групами, статю, рівнем освіти тощо.

Розкриття тенденцій на ринку праці в сільській місцевості базується на переважачому в наукових і експертних колах підході до розгляду будь-якого ринку через характеристику попиту, пропозиції та рівня ціни на робочу силу. За проведеним аналізом особливостей функціонування ринку праці у сільській місцевості можна виділити такі тенденції:

– послаблення пропозиції робочої сили, що проявилось у зменшенні загальної чисельності економічно активного населення на 1,35 млн осіб та рівня його економічної активності на 5,2 %, а також зменшення активності пропозиції як за всіма віковими, так і за освітніми групами. Разом із тим, на відміну від зменшення рівня економічної активності пропозиції, за аналізом структурної зміни пропозиції всередині груп відзначено позитивні зрушення. Так, за рівнем освіти визначено посилення груп: професійно-технічна та повна загальносередня – на 6,2 %, повна вища – на 4,5 %, неповна вища – на 1,9 %. За віковими групами щодо пропозиції, на фоні зменшення чисельності по наймолодшій (15-24 роки) – на 3,7 % та віковій (60-70 років) – на 5,0 %, по інших п'яти групах виявлено зростання – на 3,0, 1,6, 0,3, 1,1 та 2,6 % відповідно, збільшення чисельності безробітного населення на 157,5 тис. осіб у цілому й серед усіх вікових груп (із коливанням рівня зміни від 2,2 до 10,1 %) та рівня безробіття на 4,2 % до найвищого його рівня за аналізований період у 9,9 %;

– зменшення попиту на робочу силу, що проявилось у зменшенні чисельності зайнятого населення на 1,51 млн осіб, рівня зайнятості населення на 7,4 %. У цілому відзначається тенденція до зменшення рівня зайнятості за всіма віковими та освітніми групами. До позитивних зрушень у попиті можна віднести орієнтацію роботодавців на кваліфікованішу робочу силу, підтвердженням чому стало підвищення рівня частки таких груп, як професійно-технічна та повна загальносередня – на 5,8 %, повна вища – на 4,6 %, неповна вища – на 2,2 %. Відносно вікових переваг з боку роботодавців – меншою

мірою приділяється увага наймолодшій групі (15-24 роки) – на 4,1 % внаслідок нестачі досвіду та віковій (60-70 років) – на 5,2 % внаслідок послаблення природної активності. Представники всіх п'яти інших умовно середньовікових груп були дещо більше затребувані наприкінці аналізованого періоду;

– недостатній рівень розвитку економіки України, виходячи із структури зайнятості населення за видами економічної діяльності. Про це свідчить значна частка населення, зайнятого у сільському, лісовому та рибному господарстві – 17,7 %, тоді як у промисловості – 15,1 %, у галузі оптової та роздрібною торгівлі та ремонті автотранспорту – 21,8 %;

– низький рівень диверсифікованості економіки та професійних властивостей представників робочої сили, оскільки за рівнем навантаження на одну вакансію сільське, лісове та рибне господарство відіграє пріоритетну роль – 41 претендент на вакансію, у фінансовій та страховій діяльності – 19 вакансій, у сфері «інформація та телекомунікації» – 10 вакансій, за середнього по економіці навантаження на одну вакансію 7 осіб;

– недостатні мотиви робочої сили щодо працевлаштування у галузі промислового виробництва та сферу послуг, виходячи з рівня оплати праці, оскільки пріоритетними видами економічної діяльності залишалися: фінансова та страхова діяльність – 81,1 % переважання середнього рівня по економіці, інформація і телекомунікації – 69,2 %, професійна, наукова та технічна діяльність – 41,3 %, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування – 31,9 %.

Передумовою поліпшення ситуації на ринку праці у сільській місцевості стане прийняття загальнодержавних заходів щодо підвищення кваліфікаційного рівня робочої сили, посилення техніко-технологічного рівня виробництва, приділення більшої уваги соціальному і матеріальному стимулюванню різних категорій працюючих. Ключовою обставиною поліпшення ситуації на цьому ринку буде розвиток несільськогосподарських видів економічної діяльності. За матеріальну основу здійснення заходів із підтримки робочої сили слугуватиме підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Список бібліографічних посилань

1. *Бородіна О. М.* Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку. Київ : ІАЕ УААН, 2003. 277 с.
2. *Булавка О. Г.* Теоретико-методичні та організаційні основи розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 104-110.
3. *Дієсперов В. С.* Сільська економіка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 272 с.
4. Економічна активність населення України 2008 : Стат. збірник / Відп. за випуск Н. В. Григорович. Державна служба статистики України, 2009. 234 с.
5. Економічна активність населення України 2009 : Стат. збірник / Відп. за випуск І. В. Сенік. Державна служба статистики України, 2010. 207 с.
6. Економічна активність населення України 2017 : Стат. збірник / Відп. за випуск І. В. Сенік. Державна служба статистики України, 2018. 205 с.
7. *Лупенко Ю. О., Лупенко Є. І.* Тенденції зайнятості сільського населення у постреформаційний період. *Економіка АПК*. 2005. № 12. С. 105-109.
8. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. 316 с.
9. *Макконнелл К. Р., Брю С. Л.* Економікс: принципи, проблеми и политика. Москва : Республика, 1992. Т. 1. С. 67-71.
10. *Малік М. Й.* До питання сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 51-58.
11. Праця України у 2017 році : Стат. збірник / Відп. за випуск І. В. Сенік. Державна служба статистики України. Київ : ТОВ Вид-во «Август Трейд», 2018. 283 с.
12. *Прокопа І.* Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку. *Економіка України*. 2007. № 6. С. 50-59.
13. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

References

1. Borodina, O.M. (2003). *Lyudskyy kapital na seli : naukovy osnovy, stan, problemy rozvytku* [Human capital in the countryside: scientific foundations, state, problems of development]. Kyiv: IAE UAAN [In Ukrainian].
2. Bulavka, O.H. (2016). Teoretyko-metodychni ta orhanyzatsiyni osnovy rozvytku silskykh terytorii [Theoretical and methodical and organizational bases for rural development]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 104-110 [In Ukrainian].
3. Diiesperov, V.S. (2016). *Sil'ska ekonomika* [Rural economy]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
4. Hryhorovych, N.V. (Ed.). (2009). *Ekonomichna aktyvnyist naseleennia Ukrainy 2008 : Stat. zbirnyk* [Economic activity of the population of Ukraine 2008: Statistical compilation]. Kyiv: Derzhavna sluzhba Statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
5. Senyk, I.V. (Ed.). (2010). *Ekonomichna aktyvnyist naseleennia Ukrainy 2009 : Stat. zbirnyk* [Economic activity of the population of Ukraine 2009: Statistical compilation]. Kyiv: Derzhavna sluzhba Statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
6. Senyk, I.V. (Ed.). (2018). *Ekonomichna aktyvnyist naseleennia Ukrainy 2017 : Stat. zbirnyk* [Economic activity of the population of Ukraine 2017: Statistical compilation]. Kyiv: Derzhavna sluzhba Statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O. & Lupenko, E.I. (2005). Tendentsii zainiatosti silskoho naseleennia u postreformatsiyniy period [Employment trends of the rural population in the postreformation period]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 105-109 [In Ukrainian].
8. Libanova, E.M. (Ed.). (2008). *Liudskyy rozvytok v Ukraini: innovatsiyniy vymir (kolektyvna monohrafiia)* [Human development in Ukraine: innovative dimension (collective monograph)]. Kyiv: Instytut demohrafiy ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy [In Ukrainian].
9. McConnell, C.R. & Brue, S.L. (1992). *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika* [Economics: principles, problems and policies]. (Vol. 1). Moscow: Respublika [In Russian].
10. Malik, M.Y. (2008). Do pytannia staloho rozvytku silskykh terytorii [On sustainable development of rural areas]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 51-58 [In Ukrainian].
11. Senyk, I.V. (Ed.). (2018). *Pratsia Ukrainy u 2017 rotsi : Stat. zbirnyk* [Labor in Ukraine in 2017: Statistical compilation]. Kyiv: TOV Vyd-vo "Avhust Treid" [In Ukrainian].
12. Prokopa, I. (2007). Silski terytorii Ukrainy : doslidzhenia i rehuliuвання rozvytku [Rural areas of Ukraine: research and regulation of development]. *Ekonomika Ukrainy*, 6, pp. 50-59 [In Ukrainian].
13. Statystychna informatsiia Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Statistical information of the State Statistical Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

Pivtorak A.A. Assessment of transformational trends for the labor market in rural areas

The purpose of the article is to reveal of theoretical aspects of functioning of the labor market and methodical aspects of its assessment, and to establish actual trends for this market in rural areas of Ukraine in context of transformational changes.

Research methods. *The theoretical basis of the article is the dialectical method of cognition, the systematic method for studying of transformational tendencies in the labor market in rural areas of Ukraine and scientific publications of scientists on development problems of the labor market.*

The following methods were used to achieve the article's purpose: statistical and economic analysis for assessing the current state of the labor market in rural areas; comparative analysis for defining trends in the labor market in a process of market transformations; graphical for forming figures and diagrams.

Research results. *Results of the analysis of theoretical, methodical and applied aspects of functioning of the labor market in rural areas were presented. Theoretical essence of the labor market in rural areas was disclosed. Methodical approaches to assessing trends of the labor market in rural areas were further developed. It was established a manifestation of five trends in this market, namely weakening of labor supply; reduced demand for labor; insufficient level of development of the Ukrainian economy on basis of an assessment of the population employment structure by types of economic activity; low level of the economy's diversification and professional properties of the "labor force"; insufficient motives (according to the level of remuneration) of "labor force" due to employment in branches of industrial production and services.*

Elements of scientific novelty. *Attention was focused on appropriateness of using the author's methodical approach to analyzing trends of the labor market in rural areas by evaluating: the supply of "labor force" (by indicators of a number of economically active population, level of economic activity, number of unemployed and level of unemployment), demand for "labor force" (by indicators of a number of people employed, their level of employment, number of vacancies and workload of unemployed per vacancy), and price of "labor force" (by indicators of salary).*

Practical significance. *Using the author's methodical approach to assessing trends in the labor market will allow to provide a comprehensive analysis of the state of this market. Defined five trends in the labor market in rural areas can be used as a basis for developing strategic and policy documents for regulation of the situation in this market. Tabl.: 3. Figs.: 8. Refs.: 13.*

Keywords: rural areas; labor market; methodical approach to assessment of the labor market; demand; supply; price; trends of the labor market in rural areas.

Pivtorak Anna Anatoliivna - competitor for PhD degree of the department of economics of enterprise and management, Academy of Labor, Social Relations and Tourism (3-A, Kiltseva Doroha, Kyiv)
E-mail: mark-chair@gmail.com

Пивторак А.А. Оценивание трансформационных тенденций на рынке труда в сельской местности

Цель статьи - раскрыть теоретические аспекты функционирования рынка труда, методические аспекты по его оценке и установить фактические тенденции на этом рынке в сельской местности Украины в условиях трансформационных изменений.

Методика исследования. Теоретический базис составили диалектический метод познания, системный метод исследования трансформационных тенденций на рынке труда в сельской местности Украины и научные труды ученых по проблемам развития рынка труда. Для достижения поставленной цели были использованы такие методы: статистико-экономического анализа - при оценивании современного состояния рынка труда в сельской местности, сравнительного анализа - для установления тенденций на рынке труда в процессе рыночных трансформаций, графический - при формировании рисунков и диаграмм.

Результаты исследования. Представлены результаты анализа теоретических, методических и прикладных аспектов функционирования рынка труда в сельской местности, раскрыта его теоретическая сущность. Получили дальнейшее развитие методические подходы к оцениванию тенденций на рынке труда в сельской местности. Установлено проявление пяти тенденций на этом рынке: ослабление предложения рабочей силы; уменьшение спроса на рабочую силу; недостаточный уровень развития экономики Украины на основании оценки структуры занятости населения по видам экономической деятельности; низкий уровень диверсификации экономики и профессиональных свойств рабочей силы; недостаточные мотивы (по оценке уровня оплаты труда) рабочей силы относительно трудоустройства в отраслях промышленного производства и сфере услуг.

Элементы научной новизны. Акцентировано внимание на целесообразности использования авторского методического подхода к анализу тенденций на рынке труда в сельской местности путем оценивания: предложения рабочей силы (по показателям количества экономически активного населения, уровня экономической активности, количества безработного населения и уровня безработицы), спроса на рабочую силу (по показателям количества занятого населения, уровня его занятости и количества вакансий и нагрузки безработных на одну вакансию) и цены на рабочую силу (по показателям оплаты труда).

Практическая значимость. Использование авторского методического подхода к оцениванию тенденций на рынке труда позволит обеспечить проведение комплексного анализа состояния указанного рынка. Установленные пять тенденций на рынке труда в сельской местности могут быть использованы в качестве базиса для разработки стратегических и программных документов регулирования ситуации на этом рынке труда. Табл.: 3. Илл.: 8. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: сельская местность; рынок труда; методический подход к оцениванию рынка труда; спрос; предложение; цена; тенденции на рынке труда в сельской местности.

Пивторак Анна Анатольевна - соискатель ученой степени доктора философии кафедры экономики предприятия и менеджмента, Академия труда, социальных отношений и туризма (г. Киев, Кольцевая дорога, 3-А)
E-mail: mark-chair@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 03.04.2019 р.

Фахове рецензування: 12.04.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Пивторак А. А. Оцінювання трансформаційних тенденцій на ринку праці в сільській місцевості. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 94 – 105.

*

Маркетинговий аналіз органічного ринку агропродовольчої продукції в країнах ЄС та України

Мета статті - проаналізувати ринок екологічно безпечних продуктів харчування на території країн Європейського Союзу та в Україні, визначити тенденції розвитку ринків і порівняти отримані показники в контексті розвитку концепції екологічного маркетингу.

Методика дослідження. Використано методи аналізу та синтезу, а саме при здійсненні збору даних та їх подальшого аналізу в частині розвитку ринку органічної продукції на території Європейського Союзу та в Україні; порівняльний метод - при зіставленні отриманих показників ринкової кон'юнктури країн досліджуваних регіонів.

Результати дослідження. Доведено, що екологічно безпечне виробництво має позитивну динаміку до росту в усьому світі та, зокрема, в країнах Європейського Союзу. За одержаними результатами й окремими показниками Україна також виступає учасником зазначеного процесу. Враховуючи економічні показники, можна стверджувати, що Україна досить стрімко розвивається в цьому напрямі, а вітчизняні виробники можуть бути конкурентоспроможними на ринках країн Європи, зважаючи на природно-ресурсний потенціал та позитивну динаміку фінансово-економічних показників.

Елементи наукової новизни. Встановлено теоретичне і практичне підтвердження того, що за рахунок концепції екологічного маркетингу, її розвитку вітчизняні аграрні підприємства можуть не лише виготовляти екологічно безпечну продукцію, а й бути конкурентоспроможними на ринках Європейського Союзу з урахуванням євроінтеграційного вектора розвитку, сучасної позитивної динаміки цього напрямку та природно-ресурсного потенціалу країни.

Практична значущість. Результати проведеного дослідження мають вагоме практичне значення як для суб'єктів господарювання приватного сектору, так і для органів державної влади, відповідних департаментів і контролюючих органів у агропромисловій сфері та екологічно безпечного виробництва зокрема. Табл.: 1. Рис.: 10. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: екологічний маркетинг; сільське господарство; екологічно безпечна продукція; Європейський Союз; ринок; соціальні потреби.

Лазаренко Владислав Ігорович - аспірант сектору економіки землекористування, Інститут агроєкології і природокористування НААН (м. Київ, вул. Метрологічна, 12)
E-mail: vladlaz93@ukr.net

Постановка проблеми. Виробництво органічної продукції з кожним роком набуває все більшої актуальності через велику кількість екологічних, економічних і соціальних переваг порівняно з традиційним сільським господарством. Це пов'язано з тим, що інтенсивний метод ведення сільського господарства, що нині найбільшою мірою застосовується у світі, спричинює деструктивний вплив на довкілля, а також майже повністю виснажує природні ресурси, перетворюючи їх на непридатні для сільського господарства.

Як ще один не менш важливий чинник слід вказати проблему суттєвої нестачі продуктів харчування та питної води через виснаження земельних ресурсів та швидкий темп росту населення планети. За даними міжнародної сільськогосподарської організації (FAO) близько 800 млн осіб перебувають за межею голоду. За офіційними даними ООН, чисель-

ність населення Землі станом на 2018 р. уже перевищила 7,6 млрд осіб. Проте традиційна система землеробства (яка й забезпечує основну частину продовольства) не розрахована на таку кількість населення. Як наслідок, майже 1 млрд осіб голодує або недоїдає, насамперед у Південній Азії та Африці, а від голоду щороку помирають 13-18 млн осіб, тобто 20 людей (серед яких і діти) на хвилину.

Така проблема стосується не лише бідних країн, у яких нестача ресурсів зумовлена природними факторами, а й країн з розвинутою економікою, де спостерігається різкий потік емігрантів у зв'язку зі складними політичними, економічними ситуаціями у низькорозвинених країнах, поряд із власним високим показником народжуваності. Очевидно, що така ситуація зумовлює підвищення попиту на продукцію на внутрішньому ринку, але водночас створює глобальну проблему - нестачу ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найбільш відомих досліджень, присвячених стану та розвитку органічної продукції в

* Науковий керівник - О.І. Шкуратов, доктор економічних наук, старший науковий співробітник.

© В.І. Лазаренко, 2019

Україні, слід виділити праці таких вітчизняних учених, як: С. Бегей [1], Н. Берлач [2], В. Вовк [3], В. Гармашов [4], В. Гудзь [5], М. Кобець [6], О. Шкуратов [9] та ін. Щодо вивчення згаданої проблематики серед закордонних науковців варто відзначити: Mette Wier, Carmen Calverley [10], Kelly Stange [11].

Мета статті - проаналізувати ринок екологічно безпечних продуктів харчування на території країн Європейського Союзу та в Україні, визначити тенденції розвитку ринків і порівняти отримані показники в контексті розвитку концепції екологічного маркетингу.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно із класичним визначенням та за своїм практичним значенням, органічна продукція - це продукція сільського господарства, що виготовляється відповідно до затверджених правил (стандартів), які передбачають мінімізацію або повну відмову від використання пестицидів, синтетичних мінеральних добрив, регуляторів росту, штучних харчових домішок. У сучасних умовах важливим критерієм органічної продукції, з урахуванням концепції сталого розвитку, визначено зменшення під час вирощування деструктивного впливу на ресурси та довкілля в цілому.

Зростаючий антропогенний і техногенний тиск на навколишнє природне середовище підводить суспільство до критичної межі виживання, де забезпечення належних умов життя населення виступає ключовим завданням концепції сталого розвитку. На етапі реалізації цієї концепції особливого значення набуває питання ефективного розвитку виробництва і споживання екологічно безпечних продуктів харчування, де ринок та екологічний маркетинг стають дієвими інструментами у складі механізмів сталого розвитку (механізми природоохорони, природокористування, енергозбереження, ресурсозбереження, прогнозування тощо) [9].

З погляду екологічного маркетингу, органічна продукція являє собою один із найдієвіших інструментів у вирішенні трьох ключових питань: зниження негативного впливу на довкілля; забезпечення конкурентоспроможного та ефективного виробництва; задоволення екологічних потреб суспільства. З такою проблемою зіштовхну-

лася й Україна, де через недбале використання природних ресурсів сільського господарства була втрачена більша частина земельних ресурсів. Саме тому проблема розвитку ринку органічної продукції в Україні в умовах євроінтеграції нині актуальна [4].

Серед країн, що найбільшою мірою усвідомили значення проблеми харчування, нестачі ресурсів, стали країни ЄС. Низкою країн та зокрема на ринку Співтовариства було прийнято ряд програм, доктрин щодо виробництва продуктів харчування, технологій вирощування сільськогосподарських культур. Усі товари, що імпортуються на митну територію ЄС, в обов'язковому порядку повинні відповідати вимогам Європейського Союзу, спрямованим на забезпечення захисту споживачів. Ці вимоги суттєво різняться залежно від конкретного товару, але у цілому можуть бути згруповані за такими напрямками: технічні, економічні, фітосанітарні заходи. Крім того, до певних видів продукції на рівні ЄС встановлюються маркетингові стандарти, а також застосовуються обмеження імпорту, що також можуть розглядатися як механізми захисту внутрішнього ринку від імпортних товарів, якість і безпека яких не відповідає вимогам Євросоюзу.

На окремому рівні в ЄС знаходиться питання виробництва екологічно безпечної продукції. Провідні країни Європи (Німеччина, Франція, Данія) за останні роки не лише розробили програми розвитку органічного сільського господарства, а й створили ефективний механізм щодо стимулювання та зацікавлення суб'єктів господарювання аграрного напрямку у переорієнтації на органічне (екологічно безпечне) виробництво, а також стосовно залучення інвестицій у цей напрям [10].

Зважаючи, що Україна перебуває лише на стадії формування екологічно безпечного виробництва та через обраний проєвропейський шлях розвитку економіки і суспільства в цілому, важливо мати чітке уявлення про ситуацію на органічному ринку ЄС [8]. Так, щодо загальної ситуації на ринку органічної продукції в Європі, то загальна площа угідь під органічне виробництво становить понад 11 млн га і згаданий показник має тенденцію до збільшення (табл.).

Загальна площа органічних сільськогосподарських угідь у ЄС за 2012 і 2016 р., га

Країна	2012 р.	2016 р.	2016 до 2012, %
Бельгія	59718	78452	31,4
Болгарія	39138	160620	310,4
Чеська Республіка	468670	488591	4,3
Данія	194706	201476	3,5

Продовження табл.

Німеччина	959832	1135941	18,3
Естонія	142065	180852	27,3
Ірландія	52793	76701	45,3
Греція	462618	342584	-25,9
Іспанія	1756548	2018802	14,9
Франція	1030881	1537351	49,1
Хорватія	31904	93593	193,4
Італія	1167362	1796333	53,9
Кіпр	3923	5550	41,5
Латвія	195658	259146	32,4
Литва	156539	221665	41,6
Люксембург	4130	4274	3,5
Угорщина	130607	186322	42,7
Мальта	37	24	-35,1
Нідерланди	48038	52204	8,7
Австрія	533230	571423	7,2
Польща	655499	536579	-18,1
Португалія	200833	245052	22,0
Румунія	288261	226309	-21,5
Словенія	35101	43579	24,2
Словаччина	164360	187024	13,8
Фінляндія	197751	238240	20,5
Швеція	477684	552695	15,7
Велика Британія	590011	490205	-16,9
Ісландія	*	22594	*
Норвегія	55260	47621	-13,8
Швейцарія	121013	141249	16,7
Македонія	*	3245	*
Сербія	*	14358	*
Туреччина	*	533218	*
Разом	10047896	11931589	18,7

Джерело: Побудовано автором за даними [11].

Варто зазначити, що до країн із найвищим приростом і позитивною динамікою за площами сільськогосподарських органічних

угідь належать: Хорватія, Ірландія, Нідерланди, Словенія, Кіпр, Люксембург, Норвегія, Ісландія, Сербія, Македонія (рис. 1).

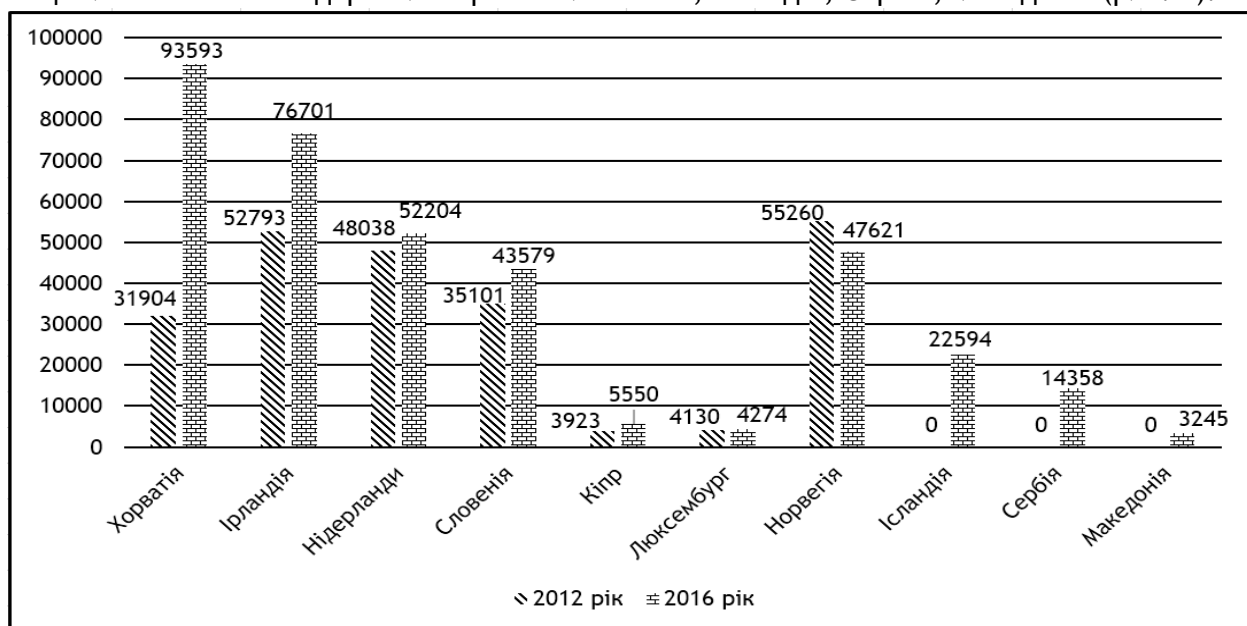

Рис. 1. Динаміка змін площ органічних сільськогосподарських угідь в окремих країнах ЄС, га

Джерело: Побудовано автором за даними [11].

Щодо країн із найбільшими площами органічних сільськогосподарських угідь, то тут виділяються Італія, Іспанія, Франція, Ні-

меччина. Їхня частка у структурі земель найвища (рис. 2).

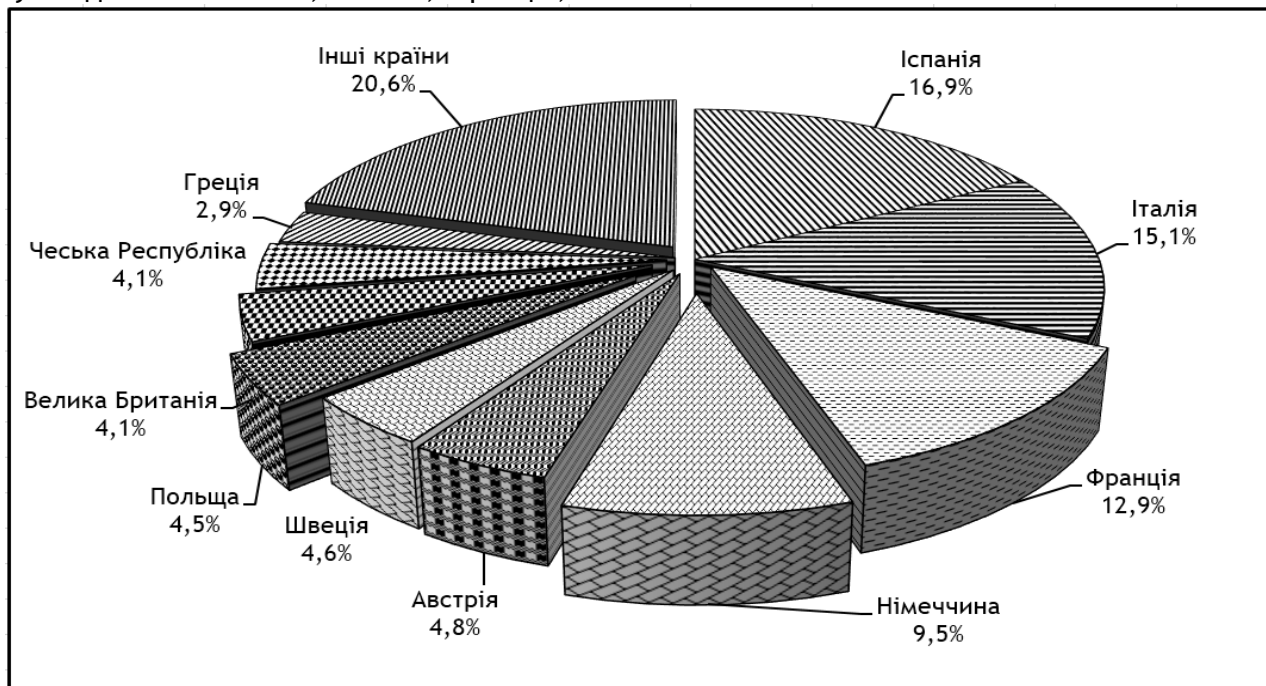

Рис. 2. Частка площ органічних сільськогосподарських угідь по країнах у загальній структурі ЄС, %

Джерело: Побудовано автором за даними [11].

Разом із тим, оскільки екологічно безпечний напрям нині на часі в багатьох країнах, важливим показником видається частка площ органіку в загальній структурі сільськогосподарських угідь. Так, у ЄС найбіль-

шою часткою органічних угідь у загальній структурі земель сільськогосподарського призначення виокремлюються такі країни, як Австрія, Швеція, Естонія, Італія, Чехія, Латвія (рис. 3).

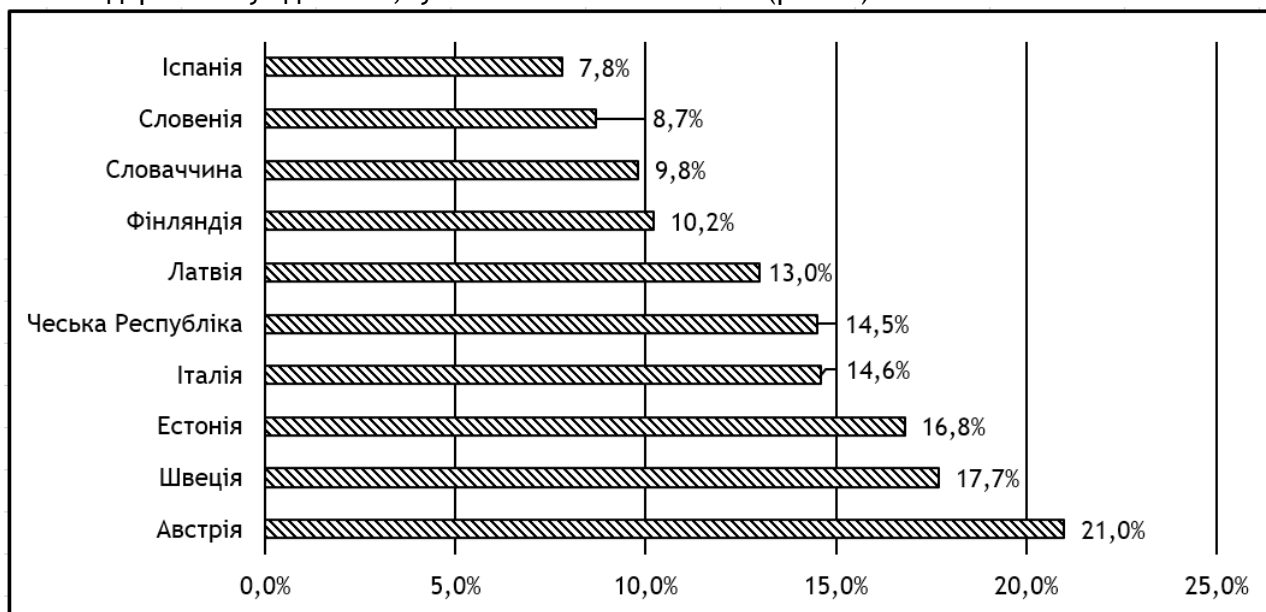

Рис. 3. Частка органічних земель у загальній структурі сільськогосподарських угідь, %

Джерело: Побудовано автором за даними [11].

При цьому, за фінансово-економічними показниками органічний ринок Європейського Союзу постійно розвивається. Так, ста-

ном на кінець 2016 р. загальний обсяг ринку ЄС досягнув 34,8 млрд дол. США (рис. 4).

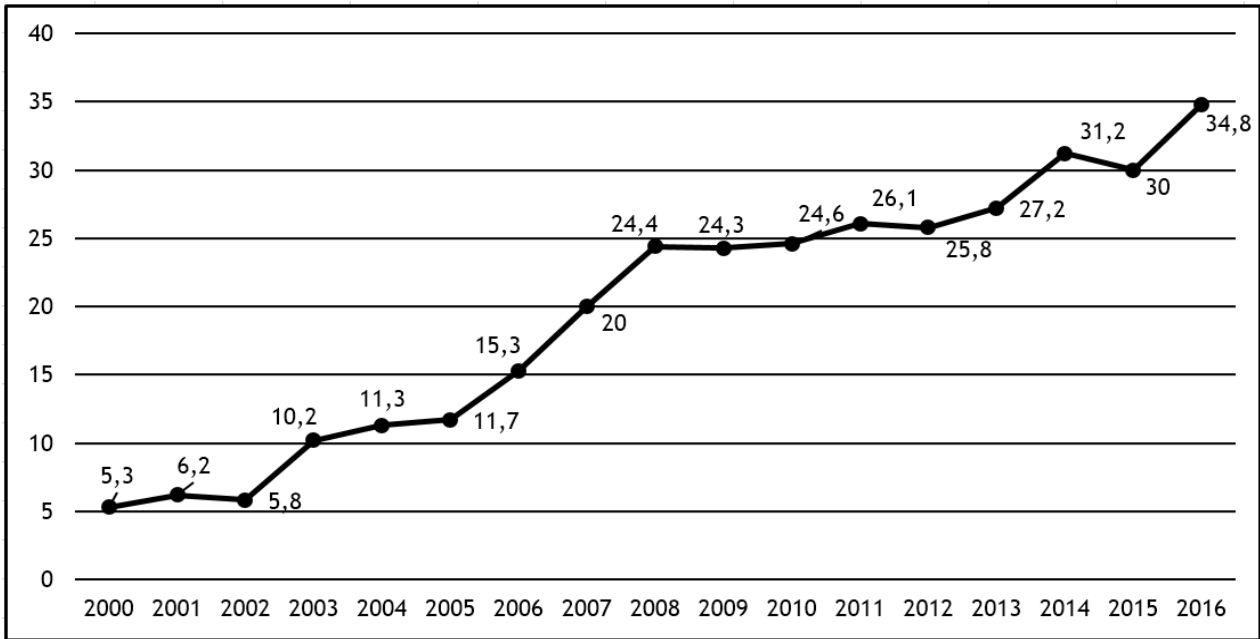

Рис. 4. Приріст ринку органічної продукції в ЄС з 2000-го по 2016 р., млрд дол. США

Джерело: Побудовано автором за даними [11].

Зважаючи на наведене вище, можна зробити висновок, що у Європейському Союзі

країнами з найбільшим обсягом ринку стали Німеччина, Франція, Велика Британія (рис. 5).

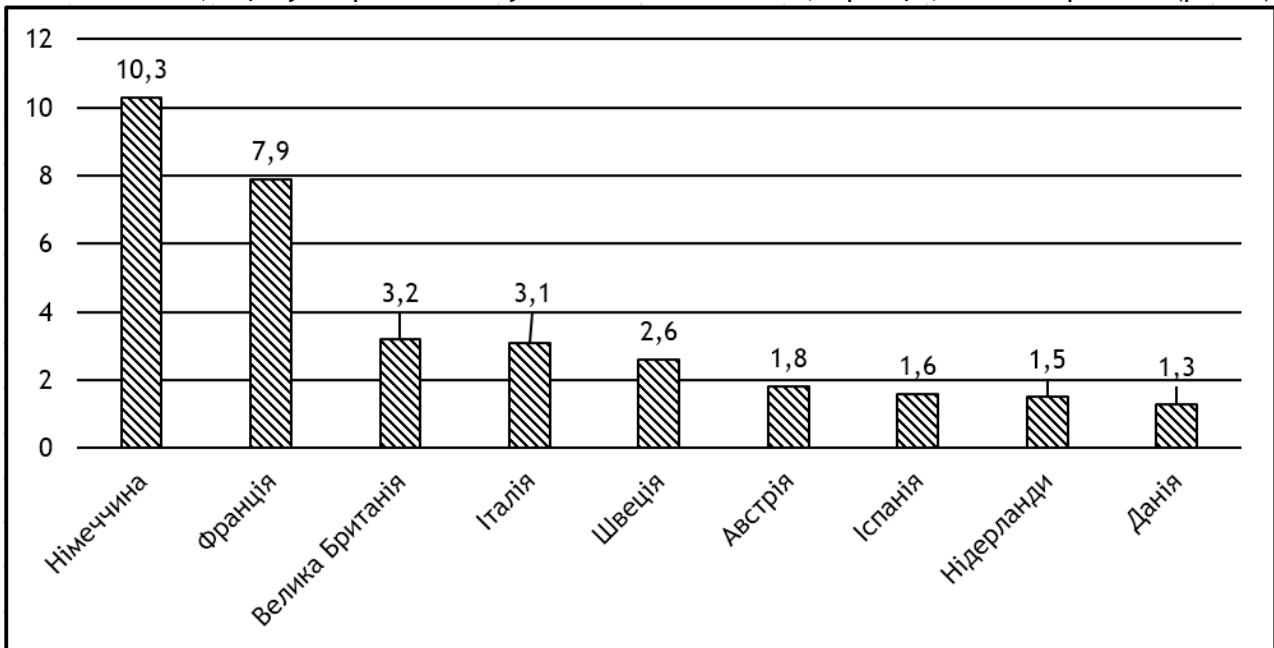

Рис. 5. Країни ЄС з найбільшим обсягом ринку органічної продукції за 2016 р., млрд дол. США

Джерело: Побудовано автором за даними [11].

Досить значним за 2017 р. виявився обсяг експорту з ЄС - 11,7 млн дол. США (рис. 6).

Один із важливих компонентів оцінки маркетингової діяльності кожної конкретної галузі - це кількість споживачів, а також сума, яку готовий і здатний сплатити споживач за кожен конкретний товар. Як уже зазначалося, екологічно безпечна продукція у країнах

ЄС стає все вагомішим чинником життєдіяльності, тому споживачі витрачають дедалі більше коштів на задоволення власних екологічних потреб. Зокрема, у 2017 р. найбільшу кількість споживчих витрат на екологічно безпечну продукцію відзначено в Данії. Громадяни цієї країни витрачають понад 250 дол. США на одну особу щомісяця (рис. 7).

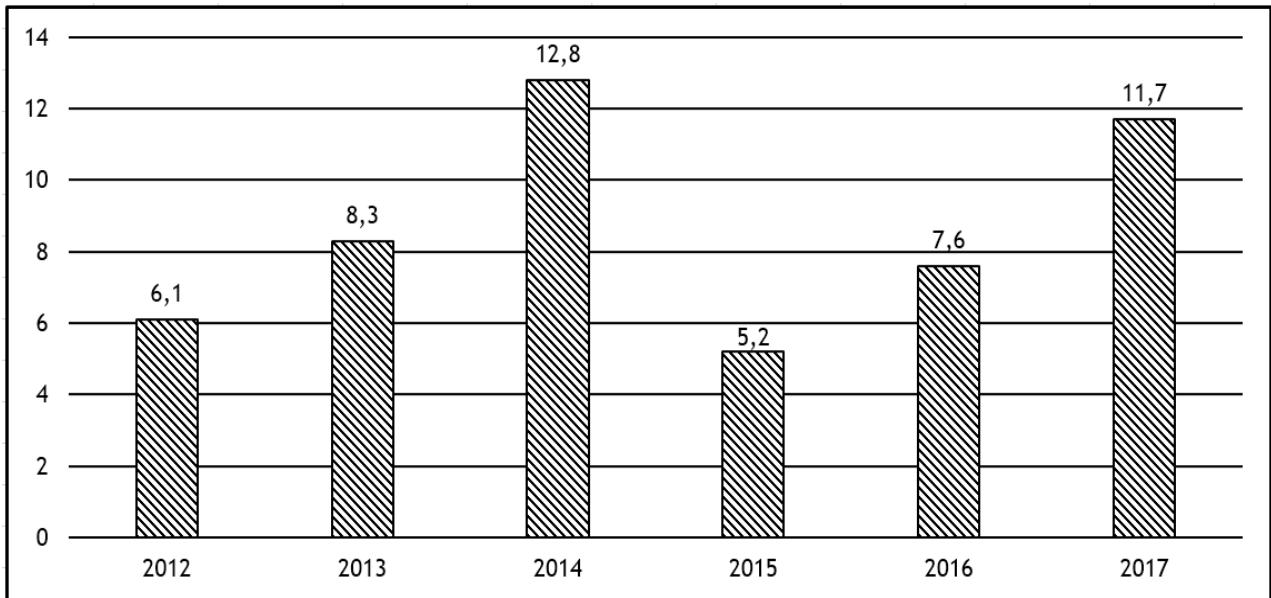

Рис. 6. Обсяг експорту органічної продукції з ЄС з 2012-го по 2017 р., млн дол. США

Джерело: Побудовано автором за даними [11].

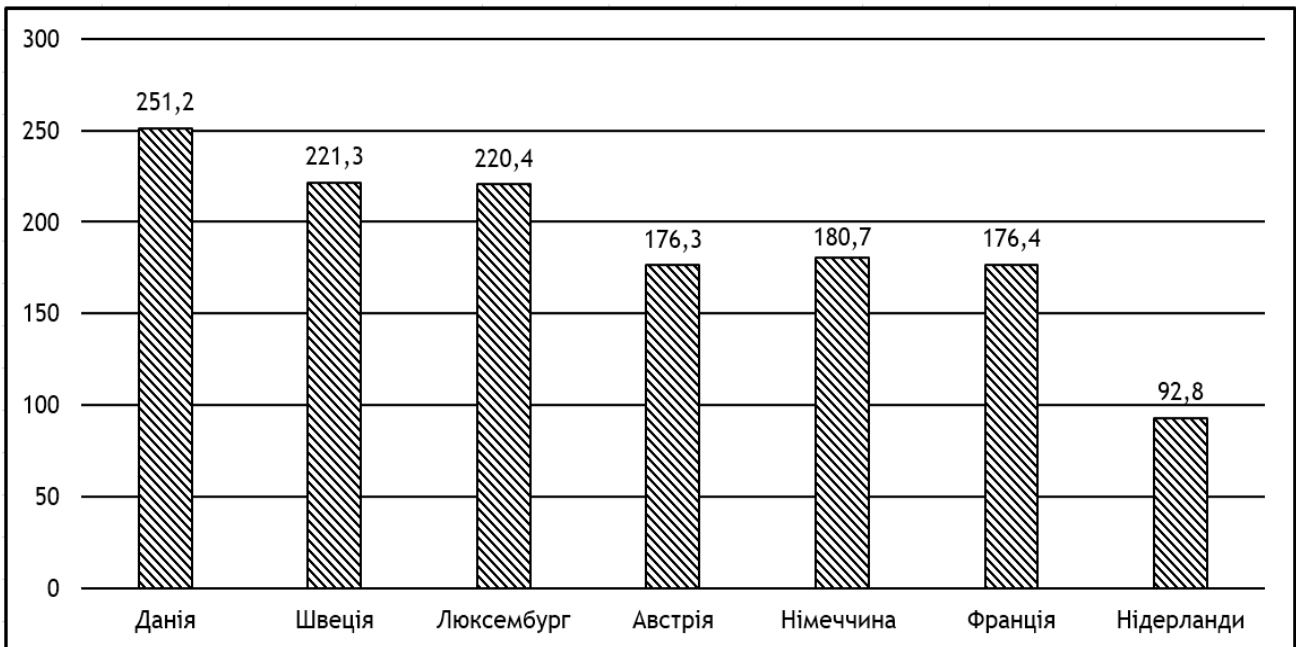

Рис. 7. Найвищий рівень споживання органічної продукції серед країн ЄС, дол. США на одну особу

Джерело: Побудовано автором за даними [11].

На відміну від країн Європейського Союзу, Україна перебуває лише на стадії формування екологічно безпечного аграрного виробництва і, відповідно, ефективного функціонування такого ринку.

Станом на кінець 2016 р. в Україні зареєстровано 360 сертифікованих органічних господарств. При цьому спостерігається постійна позитивна динаміка щодо кількості зайнятих суб'єктів господарювання в екологічно безпечному виробництві (рис. 8).

Постійне збільшення кількості підприємств прямо пропорційно пов'язано з розвитком ринку. У 2016 р. загальний обсяг ринку становив 21,2 млн дол. США. Зважаючи на тенденцію розвитку, цей показник постійно зростатиме (рис. 9).

Про досить успішний розвиток даного напрямку в Україні свідчить збільшення площі угідь, відведених під органічне виробництво. За досліджуваний період загальна площа органічних сільськогосподарських угідь знаходилася на рівні 411,2 га (рис. 10).

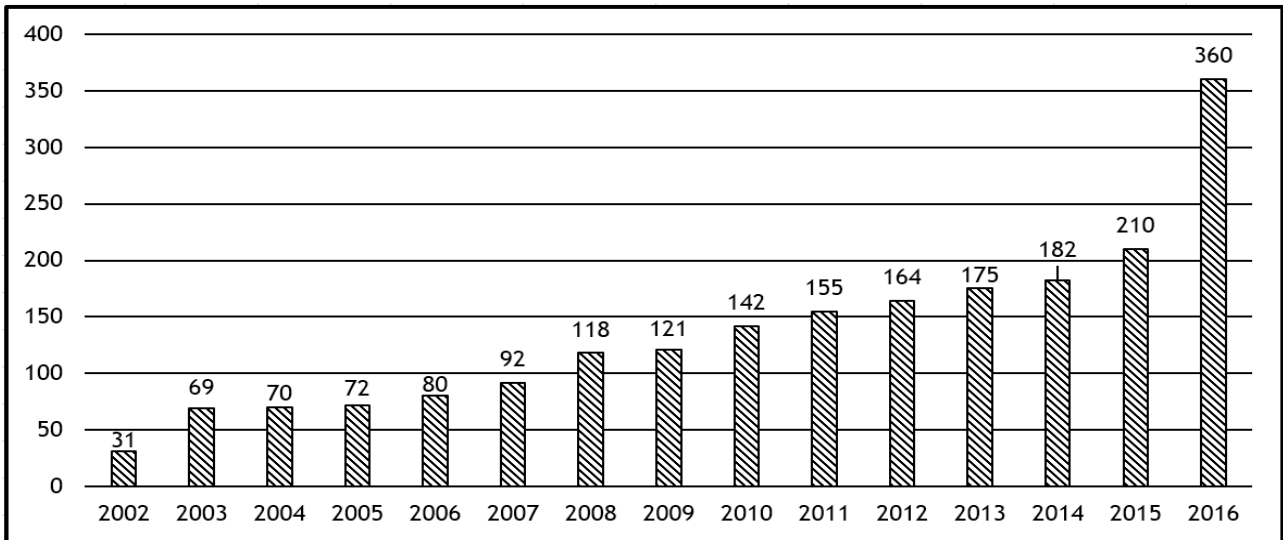

Рис. 8. Кількість органічних господарств в Україні з 2002-го по 2016 р., шт.

Джерело: Побудовано автором за даними [7].

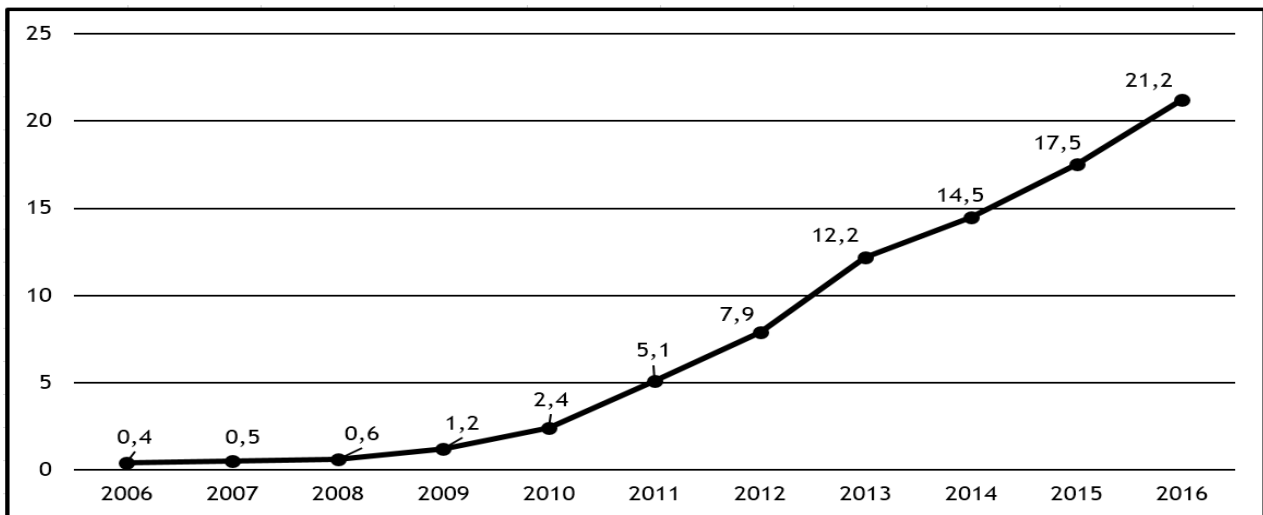

Рис. 9. Приріст обсягу ринку органічної продукції в Україні з 2006-го по 2016 р., млн дол. США

Джерело: Побудовано автором за даними [7].

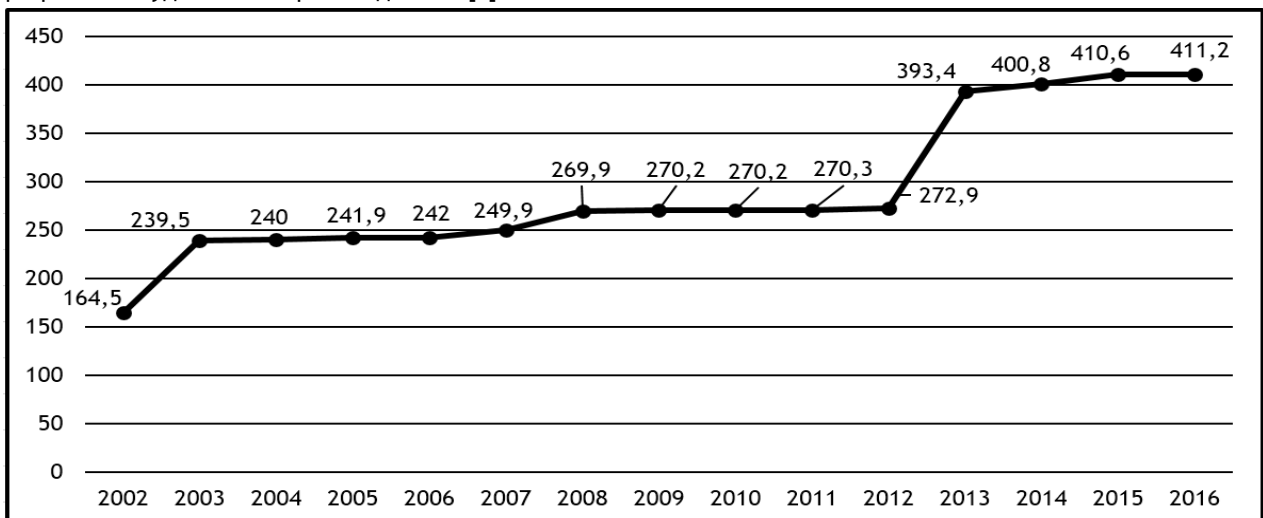

Рис. 10. Зміна площ органічних угідь за 2002-2016 рр., га

Джерело: Побудовано автором за даними [7].

Висновки. Як встановлено, еколого безпечно виробництво постійно розвивається в усьому світі та, зокрема, в країнах Європейського Союзу. Україна також виступає учасником зазначеного процесу. За одержаними результатами та деякими економічними показниками можна стверджувати, що Україна досить стрімко розвивається в цьому напрямі, а вітчизняні виробники можуть бути конкурентоспроможними на ринках країн Європи, зважаючи на природно-

ресурсний потенціал та позитивну динаміку фінансово-економічних показників.

Однією із суттєвих перепон розвитку і стимулювання екологобезпечного напрямку виробництва є низька підтримка органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема в частині екологічного законодавства, а також зорієнтованість на підтримку великих товаровиробників на противагу дрібним і середнім господарствам.

Список бібліографічних посилань

1. Беgeh С.В. Екологічне землеробство: підручник. Львів : ПП "Новий Світ -2000", 2010. 429 с.
2. Берлач Н. А. Адміністративно-правові засади формування органічного напрямку у сільському господарстві України : монографія. Київ : Новая идеология, 2010. 398 с.
3. Вовк В. І. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє. Органічні продукти харчування. Сучасні тенденції виробництва і маркетингу : матеріали Міжнародного семінару. Львів, 2004. С. 3.
4. Гармашов В. В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні. *Вісник аграрної науки*. 2010. № 7. С.11-16.
5. Гудзь В.П. Адаптивні системи землеробства : підручник. Київ : Центр учбової л-ри, 2007. 334 с.
6. Кобець М. І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку. Проект «Аграрна політика для людського розвитку». Київ, 2004, 22 с.
7. Органік в Україні. *Федерація органічного руху України*. URL : <http://organic.com.ua/>.
8. Органічне виробництво: має шанс подолати голод і глобальне потепління. *Український органік журнал «Organic UA»*. URL : <http://organic.ua>.
9. Шкуратов О. І. Використання інструментів екологічного маркетингу в господарській діяльності аграрних підприємств. Київ : ДУ «ІЕСР НАНУ», 2012. Ч. 2. С. 214-218.
10. Mette Wier, Carmen Calverley. Market potential for organic foods in Europe. *British Food Journal*. 2002. Vol. 104. Issue: 1. P.45-62.
11. Kelly Stange. EU Organic Boom Brings Opportunities for U.S. Exporters. Berlin, Germany. *Global agriculture information network*. 2018.

References

1. Behei, S.V. (2010). *Ekologichne zemlerobstvo: pidruchnyk [Ecological agriculture: a textbook]*. Lviv: PP "Novyj Svit-2000" [In Ukrainian].
2. Berlach, N.A. (2010). *Administratyvno-pravovi zasady formuvannja organichnogo naprjamy u silskomu gospodarstvi Ukrainy: monografija [Administrative and legal principles for forming an organic direction in the agriculture of Ukraine: a monograph]*. Kyiv: Novaia Ideologiya [In Ukrainian].
3. Vovk, V.I. (2004). *Sertyfikacija organichnogo silskogo gospodarstva v Ukraini: suchasnyj stan, perspektyvy, strategija na majbutnje [Certification of organic agriculture in Ukraine: current state, prospects, strategy for future]*. (p. 3). *Materialy Mizhnarodnogo seminaru Organichni produkty harchuvannja. Suchasni tendencii vyrobnytstva i marketyngu* [In Ukrainian].
4. Garmashov, V.V. & Fomichova, O.V. (2010). *Do pytannja organichnogo silskogospodarskogo vyrobnytstva v Ukraini [On the issue of organic agricultural production in Ukraine]*. *Visnyk agararnoi nauky*, 7, pp. 11-16 [In Ukrainian].
5. Gudz, V.P., Prymak, I.D., et al. (2007). *Adaptyvni systemy zemlerobstva: pidruchnyk [Adaptive farming systems: a textbook]*. Kyiv: Centr uchbovoi l-ry [In Ukrainian].
6. Kobec, M.I. (2004). *Organichne zemlerobstvo v konteksti stalogo rozvytku. Proekt "Agrarna polityka dlja ljudskogo rozvytku" [Organic agriculture in context of sustainable development. Project "Agrarian policy for human development]*. Kyiv [In Ukrainian].
7. Orhanic v Ukraini [Organic in Ukraine]. (2013). *Federacija organichnogo ruhu Ukrainy*. Retrieved from: <http://organic.com.ua> [In Ukrainian].
8. Organichne vyrobnytstvo: maie shans podolati holod i hlobalne poteplinnia [Organic production: has a chance to overcome hunger and global warming]. (2013). *Ukrainskyj organik zhurnal "Organic UA"*. Retrieved from: <http://organic.ua> [In Ukrainian].
9. Shkuratov, O.I. (2012). *Vykorystannya instrumentiv ekolohichnoho marketynhu v hospodarskiy diyalnosti ahrarnykh pidpryyemstv [Use of environmental marketing tools in economic activity of agrarian enterprises]*. Kyiv: "IESP NANU" [In Ukrainian].
10. Wier, M. & Calverley, C. (2002). Market potential for organic foods in Europe. *British Food Journal*, Vol. 104, Issue 1, pp. 45-62 [In English].
11. Stange, K. (2018). *EU organic boom brings opportunities for U.S. exporters. Global agriculture information network*. Berlin [In English].

Lazarenko V.I. Marketing analysis of the organic agri-food market in the EU countries and Ukraine

The purpose of the article is to analyse the market of environmentally friendly food products on the territory of the European Union and Ukraine and identify market trends, as well as compare indicators in context of development of environmental marketing concept.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: the methods of analysis and synthesis for implementation of data collection and their further analysis in a part of development of the organic products market in the European Union and in Ukraine; the comparative method for comparing obtained indicators of the market situation of the European Union countries and Ukraine.

Research results. The study found that eco-safe production has a positive dynamism for growth worldwide and in particular in the countries of the European Union. Given the research results and data of individual indicators, Ukraine is no exception. Paying attention to economic indicators, it can also be argued that Ukraine is developing rapidly enough in this direction and domestic

producers can be competitive on the markets of European countries, given natural resource potential and positive dynamics in financial and economic indicators.

Elements of scientific novelty. According to the research results, there was theoretically and practically justified the fact that due to the concept of ecological marketing and its development, domestic agricultural enterprises can not only produce environmentally safe products, but also be competitive in the European Union markets, taking into account the European integration vector of Ukraine, modern positive dynamics of development in this direction and natural resource potential of the country.

Practical significance. The research results are of great practical importance both for private entities and public authorities, responsible departments and controlling bodies in the agro-industrial sector and ecologically safe production in particular. Tabl.: 1. Figs.: 10. Refs.: 11.

Keywords: ecological marketing; agriculture; environmentally safe products; the European Union; market; social needs.

Lazarenko Vladyslav Ihorovych - post-graduate student of the sector of land use economics, Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS (12, Metrolohichna str., Kyiv)
E-mail: vladlaz93@ukr.net

Лазаренко В.И. Маркетинговый анализ органического рынка агропродовольственной продукции в странах ЕС и Украины

Цель статьи - проанализировать рынок экологически безопасных продуктов питания на территории стран Европейского Союза и в Украине, определить тенденции развития рынков и сравнить полученные показатели в контексте развития концепции экологического маркетинга.

Методика исследования. Использованы методы анализа и синтеза, а именно при осуществлении сбора данных и их дальнейшего анализа в части развития рынка органической продукции на территории Европейского Союза и в Украине; сравнительный метод - при сопоставлении полученных показателей рыночной конъюнктуры стран на территории исследуемого региона.

Результаты исследования. Доказано, что экологически безопасное производство имеет положительную динамику к росту во всем мире и, в частности, в странах Европейского Союза. По полученным результатам и отдельным показателям Украина также выступает участником указанного процесса. Учитывая экономические показатели, можно утверждать, что Украина достаточно стремительно развивается в этом направлении, а отечественные производители могут быть конкурентоспособными на рынках стран Европы, принимая во внимание природно-ресурсный потенциал и положительную динамику финансово-экономических показателей.

Элементы научной новизны. Установлено теоретическое и практическое подтверждение того, что за счет концепции экологического маркетинга, ее развития отечественные аграрные предприятия могут не только производить экологически безопасную продукцию, но и быть конкурентоспособными на рынках Европейского Союза с учетом евроинтеграционного вектора развития, современной положительной динамики этого направления и природно-ресурсного потенциала страны.

Практическая значимость. Результаты проведенного исследования имеют большое практическое значение как для субъектов хозяйствования частного сектора, так и для органов государственной власти, соответствующих департаментов и контролирующих органов в агропромышленной сфере и экологически безопасного производства в частности. Tabl.: 1. Илл.: 10. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: экологический маркетинг; сельское хозяйство; экологически безопасная продукция; Европейский Союз; рынок; социальные потребности.

Лазаренко Владислав Игоревич - аспирант сектора экономики землепользования, Институт агроэкологии и природопользования НААН (г. Киев, ул. Метрологическая, 12)
E-mail: vladlaz93@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 15.04.2019 р.

Фахове рецензування: 02.05.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Лазаренко В. І. Маркетинговий аналіз органічного ринку агропродовольчої продукції в країнах ЄС та України. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 106 – 114.

*

Удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення сільського господарства технічними засобами

Мета статті - обґрунтувати раціональні підходи до удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення сільського господарства технічними засобами, виділити й описати організаційну та економічну складові означеного механізму, систематизувати принципи його реалізації, визначити найбільш дієві й ефективні методи, важелі та інструменти впливу, навести підходи до формування середовища і сприятливих умов взаємодії суб'єктів та об'єктів у межах реалізації оптимальних моделей технічного забезпечення.

Методика дослідження. Використано методи: діалектичний метод пізнання, що дало можливість дослідити процес забезпечення сільського господарства технічними засобами з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків із ключовими ринковими і виробничими чинниками, системний підхід для досягнення оптимального складу, структури та принципів функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення сільського господарства технічними засобами, ретроспективного аналізу, що дозволило оцінити динаміку стану і забезпеченості сільського господарства технічними засобами, визначити зміну ефективності їх використання та порівняти із середніми показниками такої ефективності по економіці, статистичного аналізу: ряди динаміки, середніх і відносних величин, індексний, порівняння та ін.

Результати дослідження. Проаналізовано сучасний стан і тенденції технічного забезпечення сільського господарства. Виявлено розбалансованість забезпеченості технічними засобами й результативності діяльності в економіці та сільському господарстві, оцінено зміни рівня віддачі коштів, вкладених у формування основних засобів сільського господарства та економіки в цілому. Доведено необхідність оптимізації засад технічного забезпечення сільського господарства на основі формування і запровадження комплексного дієвого підходу. Обґрунтовано засади удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення сільського господарства технічними засобами. Систематизовано принципи, методи, важелі та інструменти означеного механізму, виділено його інститути та інституції. Особливу увагу приділено формуванню і взаємодії організаційної й економічної складових механізму, забезпечення їх позитивного впливу на формування середовища й умов взаємодії суб'єктів і об'єктів технічного забезпечення, оптимізації моделей постачання технічних засобів у сільське господарство. Показано, що комплекс розроблених пропозицій сукупно дозволить підвищити рівень технічного забезпечення сільського господарства України, а як результат - позитивно позначиться на розвитку галузі, обсягах і якості виробництва сільськогосподарських продуктів, продовольчій безпеці держави, її експортному потенціалі й ролі на світових аграрних ринках.

Елементи наукової новизни. Запропоновано науково-методичний підхід до удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення сільського господарства технічними засобами на основі формування та реалізації спеціальних методів, важелів й інструментів впливу на процеси виробництва, постачання, придбання і використання сільськогосподарської техніки, активізації взаємодії інститутів та інституцій, врахування раціональних принципів роботи, створення сприятливих умов взаємодії та середовища функціонування суб'єктів і об'єктів технічного постачання. Виділено та обґрунтовано економічну й організаційну складові механізму, систематизовано їх елементи, що містять правове і моніторингово-інформаційне забезпечення, логістику, консультування і дорадництво, координацію, а також мотивацію, узгодження інтересів сторін, формування фінансових потоків.

Практична значущість. Запропоновано організаційно-економічний механізм забезпечення сільського господарства технічними засобами. Це дає можливість сформувати оптимальне середовище взаємодії суб'єктів і об'єктів постачання технічних засобів, створити привабливі умови для їхньої взаємодії на основні запровадження прямої, лізингової або гібридної моделі використання техніки. В кінцевому результаті практична реалізація запропонованого організаційно-економічного механізму сприятиме поліпшенню технічного рівня сільськогосподарських товаровиробників та інновацізації сільського господарства й дозволить підвищити ефективність діяльності. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: сільське господарство; технічні засоби; організаційно-економічний механізм; інститути; інституції; державна економічна політика.

Марков Роберт Рубенович - аспірант відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: rob.markov@gmail.com

Постановка проблеми. У сучасному світі технічне забезпечення та рівень інновацізації відіграють вирішальну роль у розвитку будь-

якої галузі економіки. Не є винятком і сільське господарство. Адже, як свідчать тенденції сегментації світових аграрних ринків по окремих країнах-операторах, саме рівень технічного розвитку, а не забезпеченість природними ресурсами чи погодно-кліматичні умови стають основним чинником збільшення виро-

* Науковий керівник - К.А. Пріб, доктор економічних наук, професор.

© Р.Р. Марков, 2019

бництва й реалізації сільськогосподарських продуктів. Для України сільське господарство являє собою важливу стратегічну сферу господарської діяльності, тому питання поліпшення його технічного забезпечення надзвичайно актуальні і мають вагомий практичний значимість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення сільського господарства технічними засобами активно досліджуються вітчизняними науковцями-економістами. Зокрема слід виділити праці Н. В. Бондарчука [1], В. М. Булгакова [4], Н. І. Демчука [2], Н. П. Дубрової [2], Г. М. Калетніка [4], В. В. Лаврука [5], П. М. Макаренка [6], М. М. Моголової [7-8], А. Г. Морозова [9], Я. Ф. Навроцького [10-11], А. М. Пугача [2], О. О. Черкасова [12] та інших вчених.

Так, М. М. Моголова у своїх працях вказує на необхідність забезпечення як простого, так і розширеного відтворення основних засобів сільського господарства. При цьому до тріади найдієвіших чинників простого відтворення науковець відносить ефективний механізм амортизації, удосконалення практики переоцінки основних засобів та запровадження пільгового режиму оподаткування [7]. Натомість ключовим чинником розширеного відтворення дослідниця вважає поширення лізингу шляхом розвитку інфраструктури лізингових послуг, поліпшення умов їх надання і створення відповідного організаційного та інституційного забезпечення [8, с. 285-287].

Таку позицію щодо актуальності поширення практики агролізингу в Україні цілком поділяють Н. І. Демчук, Н. П. Дуброва, А. М. Пугач, В. В. Лаврук, Я. Ф. Навроцький [2, 5, 10, 11] та багато інших науковців. Однак досить часто учені зазначають, що лізинг, хоча й полегшує доступ товаровиробників до користування технікою, не вирішує проблему фінансових джерел технічного переоснащення галузі повною мірою. Отже, актуальним залишається пошук нових джерел фінансування [2, с. 25]. На думку О. О. Черкасова, для вирішення означеної проблеми замало акумулювати власні кошти підприємств, банківські кредити та операції лізингу, доцільно також активно долучати фінансові ресурси венчурних фондів, запроваджувати механізм аграрних розписок та залучати прямі іноземні інвестиції [12]. Наприклад, Я. Ф. Навроцький пропонує відновити програму компенсації за придбання сільськогосподарську техніку, а також

розробляти та фінансувати програми щодо впровадження інноваційних технологій виробниками вітчизняної сільськогосподарської техніки [10, с. 58].

Такі питання необхідності розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування у свої працях піднімає П. М. Макаренко [6, с. 41]. Зокрема він вважає за необхідно удосконалити державне управління вітчизняним сільськогосподарським машинобудуванням, забезпечити його належну державну фінансову підтримку, узгодити норми правових актів щодо списання і реалізації основних засобів, забезпечити захист від недобросовісної конкуренції, удосконалити податкову політику, оптимізувати механізм кредитування підприємств сільськогосподарського машинобудування, сприяти розвитку ринку сільськогосподарської техніки та удосконаленню його інфраструктури тощо [6]. У свою чергу Г. М. Калетнік та В. М. Булгаков звертають увагу на необхідність вирішення проблем кадрового забезпечення процесів технічного оснащення і механізації сільського господарства та вказують, що нині необхідно удосконалити та інноватизувати систему аграрної технічної освіти [4, с. 33-34].

Чисельна когорта науковців зосереджує увагу на необхідності удосконалення не лише економічної та фінансової, а й організаційної сторони забезпечення сільського господарства технічними засобами. Зокрема Н. В. Бондарчук активно підтримує ідею формування агросервісних підприємств [1, с. 52]. При цьому А. Г. Морозов вказує на доцільність поширення кооперативної форми використання сільськогосподарської техніки задля досягнення порівняно значно вищої ефективності, ніж заснування державних прокатних пунктів чи інших моделей, особливо для мікропідприємств, невеликих фермерських господарств та особистих селянських господарств [9, с. 196]. Створення спеціальних регіональних структур - центрів інноваційного розвитку у формі державних, напівдержавних та приватних підприємств пропонує В. В. Лаврук. На думку науковця, їх робота має спрямовуватися на «освоєння у виробництві інновацій, проведення експертизи інноваційних проектів, інформаційного і консультаційного забезпечення інноваційної діяльності, реалізації інноваційних проектів, підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації підприємців у сфері інноваційної діяльності тощо» [5, с. 9].

Безумовно, напрацювання науковців позитивно впливають на розвиток матеріально-технічної бази та поліпшення постачання і використання техніки в сільському господарстві. Однак невирішеною залишається низка проблем, пов'язаних з удосконаленням цілісного організаційно-економічного механізму забезпечення сільського господарства технічними засобами щодо систематизації методів, інструментів і важелів впливу, визначення принципів функціонування цього механізму, виділення його організаційної та економічної складових, формування взаємоузгодженої роботи всіх інститутів та інституцій. Недостатньо дослідженими залишаються різновиди моделей технічного забезпечення та особливості їх практичного використання, підходи до формування сприятливого середовища взаємодії суб'єктів і об'єктів технічного забезпечення тощо.

Мета статті - обґрунтувати раціональні підходи до удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення сільського господарства технічними засобами, виділити й описати організаційну та економічну складові означеного механізму, систематизувати принципи його реалізації, ви-

значити найбільш дієві й ефективні методи, важелі та інструменти впливу, навести підходи до формування середовища і сприятливих умов взаємодії суб'єктів та об'єктів у межах реалізації оптимальних моделей технічного забезпечення.

Виклад основних результатів дослідження. Сільське господарство відіграє важливу роль в розвитку економіки України. Адже воно не лише забезпечує населення продуктами харчування, а переробну промисловість сировиною, посилюючи рівень продовольчої безпеки держави, а й поступово стає флагманом виходу вітчизняних товарів на світові ринки, створюючи реальні механізми інтеграції України у європейський та світовий економічний простір.

Однак поки що спостерігається дисбаланс між ефектом діяльності в сільському господарстві та його забезпеченістю основними засобами (табл.). Так, обсяг реалізації продукції сільського господарства досягає 3,8-5,5 % у сукупному обсязі реалізації по усіх галузях і сферах економічної діяльності в Україні. При цьому частка основних засобів галузі коливається лише в межах 1,2-4,3 % від їх сукупного обсягу в економіці.

Характеристика стану і технічного забезпечення сільського господарства України

Показник	Рік					2017 р. до 2013 р., %
	2013	2014	2015	2016	2017	
Обсяг реалізованої продукції суб'єктами господарювання, млн грн	166278	220163	372033	414800	467636	281,2
Частка обсягу реалізації с.г. продукції у сукупному обсязі реалізації по економіці, %	3,8	4,9	6,5	6,0	5,5	-
Вартість основних засобів, млн грн	151833	167283	205575	264859	335302	220,8
Частка с.г. у сукупній вартості основних засобів в економіці, %	1,5	1,2	2,7	3,2	4,3	-
Капітальні інвестиції, млн грн	15746	16754	27079	44246	56979	361,9
Частка с.г. у сукупному обсязі капітальних інвестицій, %	6,8	8,2	10,8	13,6	13,8	-
Припадає в с.г. виручки від реалізації виробленої продукції на 1 грн: основних засобів	1,10	1,32	1,81	1,57	1,39	127,4
капітальних інвестицій	10,56	13,14	13,74	9,37	8,21	77,7
Припадає в економіці в цілому виручки від реалізації виробленої продукції на 1 грн: основних засобів	0,43	0,32	0,75	0,84	1,09	252,2
капітальних інвестицій	18,90	21,99	22,83	21,25	20,59	109,0

Джерело: Розрахунки автора на основі даних Державної служби статистики України [3].

Показник частки основних засобів галузі невпинно зростає завдяки посиленню інвестиційних процесів. Адже у 2013-2017 рр. частка капітальних інвестицій в сільському господарстві сягнула 6,8-13,8 % від загальноеконо-

мічного обсягу, а динамічність їх надходження була порівняно вищою. Однак і досі забезпеченість засобами й результативність діяльності в економіці та сільському господарстві залишаються доволі розбалансованими.

Водночас віддача коштів, вкладених у формування основних засобів сільського господарства, порівняно значно вища, ніж в економіці - відповідно 1,10-1,81 грн проти 0,32-1,09 грн упродовж останніх п'яти років. Тоді як віддача капітальних інвестицій поки що залишається нижчою та вирізняється істотним коливанням у динаміці. Хоча порівняння динаміки ефективності використання основних засобів і капітальних вкладень в економіці та у сільському господарстві свідчить на користь останніх. Це переважно стає результатом відмінностей інтенсивності інвестиційних процесів, ніж реальної віддачі коштів, що використовуються.

Виявлене підтверджує актуальність удосконалення засад технічного забезпечення сільського господарства на основі формування і запровадження комплексного й дієвого економічно-організаційного механізму.

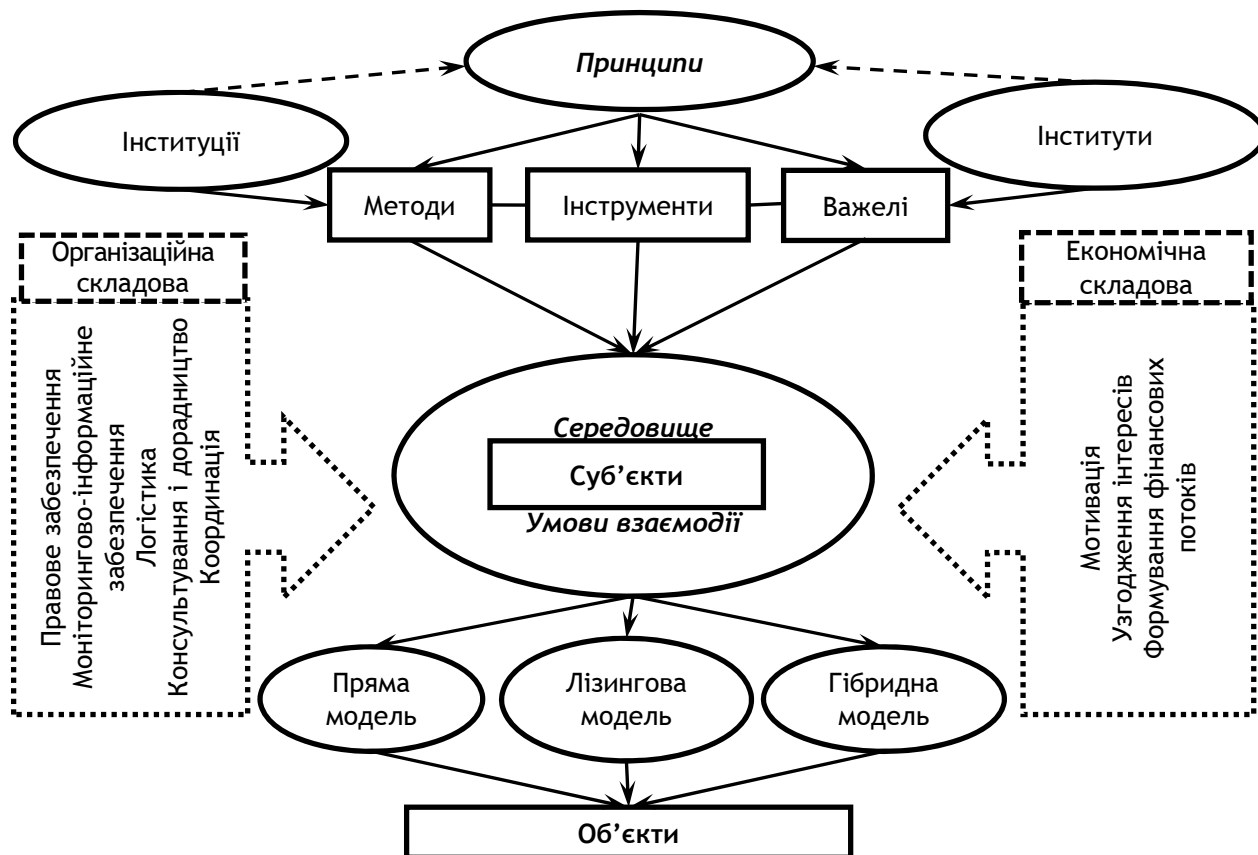
Такий організаційно-економічний механізм забезпечення сільського господарства технічними засобами являє собою сукупність організаційної та економічної компонент, що при своїй взаємодії за допомогою методів, важелів й інструментів впливу забезпечують формування сприятливого се-

редовища для функціонування ринку техніки та привабливі умови для постачання технічних засобів суб'єктам господарювання усіх галузей сільського господарства.

При цьому організаційна складова покликана створити своєрідний каркас для забезпечення руху матеріальних цінностей від виробника або дилера техніки до користувача, а економічна - сприяти виконанню економічних інтересів усіх учасників цього процесу. Повноцінне й ефективне функціонування механізму можливе виключно у процесі взаємодії і органічного поєднання цих компонент лише у такій двоскладовості.

Організаційна компонента механізму технічного забезпечення сільського господарства включає правове і моніторингово-інформаційне забезпечення, логістику, консультування й дорадництво, координацію взаємодії усіх суб'єктів ринку техніки та учасників економічних відносин постачання технічних засобів у сільське господарство.

У свою чергу економічна складова наведеного механізму містить мотивацію, узгодження інтересів суб'єктів економічних відносин та формування фінансових потоків (рис.).

Організаційно-економічний механізм забезпечення сільського господарства технічними засобами

Джерело: Розроблено автором.

Правове забезпечення включає усю сукупність законодавчих і нормативно-правових актів, що регулюють діяльність, взаємодію і взаємовідносини між учасниками ринку техніки. Насамперед правове забезпечення має спрямовуватися на врегулювання питань, що можуть стосуватися: 1) імпорту сільськогосподарської техніки; 2) надання державної фінансової підтримки на розвиток вітчизняного сільськогосподарського машинобудування; 3) компенсацій державою частини відсотків за користування кредитними ресурсами сільськогосподарськими товаровиробниками на технічне оснащення та оновлення основних засобів; 4) державної підтримки аграрного лізингу шляхом компенсації частини лізингових платежів; 5) взаємовідносин між господарючими суб'єктами у процесі спільного використання сільськогосподарської техніки; 6) кооперативних відносин у сфері обслуговування сільського господарства та ін.

Моніторингово-інформаційне забезпечення покликане спростити товаровиробникам доступ до інформації щодо наявності, типів, інноваційного рівня, цінової політики, умов постачання різної техніки вітчизняного й іноземного виробництва, а також про умови і можливості отримання преференційних режимів кредитування чи субсидування частини витрат на придбання технічних засобів.

Логістична складова покликана оптимізувати процес поставок техніки та максимально здешевити його з урахуванням можливостей біржово-збутової, дорожньо-транспортної, складської, фінансової інфраструктури та інших сегментів ланцюга поставок технічних засобів суб'єктам сільського господарства. Консультування і дорадництво має спростити доступ сільськогосподарських товаровиробників до користування державною підтримкою, а також сприяти їх участі в спеціальних програмах і проектах щодо поліпшення техніко-технологічного рівня. Координація спрямована на забезпечення умов співробітництва усіх учасників процесів технічного забезпечення сільського господарства.

Мотивація учасників процесу, як елемент економічної складової організаційно-економічного механізму, покликана спонукати господарюючих суб'єктів до продовження та розширення своєї господарської

діяльності. У свою чергу узгодження інтересів учасників має ґрунтуватися на забезпеченні еквівалентності обміну та досягненні достатнього рівня ефективності й норми прибутку в усіх ланцюгах виробництва, постачання та використання сільськогосподарської техніки. Відповідно формування фінансових потоків потребує подальшого удосконалення платіжних систем зі скороченням можливостей тінізації економіки та недопущенням застосування непрозорих схем розрахунків між господарюючими суб'єктами й щодо використання засобів державної підтримки.

Реалізація та взаємодія організаційної й економічної складових механізму забезпеченості сільського господарства технічними засобами відбувається через сукупність інститутів і інституцій шляхом використання спеціальних методів, важелів й інструментів впливу. Методи можуть мати прямий і непрямий характер, спрямовуватися як на безпосередню активізацію виробників, імпортерів, постачальників техніки, лізингових компаній, обслуговуючих підприємств та власне сільськогосподарських товаровиробників, так і на створення сприятливих умов їх взаємодії.

Регулюючі важелі впливу можуть бути доволі різноманітними. Однак їх склад і структура істотно залежать від фінансових можливостей консолідованого бюджету, типу економічної політики держави, рівня її втручання в перебіг ринкових процесів, стану та потреб господарюючих суб'єктів й від багатьох інших чинників і процесів. З точки зору сучасного стану і поліпшення забезпеченості сільського господарства технічними засобами найбільш впливовими важелями регулювання залишаються системи оподаткування та амортизації, кредитне і митно-тарифне регулювання, політика ціноутворення й система прямої фінансової підтримки. У межах використання кожного з регулюючих важелів може запроваджуватися низка відокремлених інструментів. Наприклад, щодо системи оподаткування як регулюючого важеля відокремленими інструментами впливу можуть бути запровадження пільг зі сплати конкретного податку, зниження ставки оподаткування, уведення спеціального податкового режиму тощо. Стосовно кредитного регулювання можуть запроваджуватися інструменти зниження кредит-

ної ставки, перерозподілу зобов'язання щодо сплати відсотків за користування кредитами між товаровиробником і державою в особі визначених органів чи організацій тощо.

При цьому оптимізація оподаткування дозволяє створити, з одного боку, умови для підвищення інвестиційної привабливості галузей і підприємств сільського господарства, тоді як з іншого - акумулювати додаткові фінансові ресурси на технічне оновлення, модернізацію та інноватизацію виробництва. Водночас надмірний податковий тиск пригнічує ділову інвестиційну активність та спричинює виникнення і посилення стагнаційних процесів. У практиці регулюючого впливу податкові важелі використовуються доволі розгалужено й включають податкові знижки і канікули, спрощення порядку оподаткування, податкового обліку і звітності, запровадження неоподатковуваних мінімумів та спеціальних податкових інвестиційних кредитів тощо. В Україні податковий вплив на технічне оновлення виробничого апарату сільського господарства найбільш ефективно забезпечувався через запровадження спрощеної системи оподаткування (фіксований сільськогосподарських та єдиний податки), пільги зі сплати податку на прибуток підприємств, надання податкових знижок на здійснення інвестиційних витрат шляхом застосування відповідних пільг із ПДВ тощо. Однак практика податкового регулювання не набула стабільного і системного характеру, що призвело до скасування виправданих преференцій в режимі оподаткування доданої вартості та прийнятті деяких інших деструктивних рішень. У перспективі такі підходи доцільно переглянути та поновити використання податкових пільг і преференційних режимів на оновлення та модернізацію технічного забезпечення сільського господарства.

Почасти впливовою складовою податкового стимулювання виступає виважена амортизаційна система. Потрібно визнати, що прийняті нині норми та методи нарахування амортизації в українському сільському господарстві та економіці загалом цілком обґрунтовані й ефективні з погляду забезпечення процесів оновлення технічного апарату. Однак у практиці амортизаційної політики потребує вирішення проблема вчасної та адекватної індексації вартості основних за-

собів з метою невілювання інфляційних втрат капіталу, яка подеколи зводить нанівець позитивні зрушення щодо запровадження методів і норм прискореної амортизації. Тому, підтримуючи думку М. М. Могилової [7, 8], вважаємо за доцільне оптимізувати підходи до врахування інфляційних втрат у сільському господарстві та удосконалити методи і механізми індексації основних засобів.

Для сільського господарства внаслідок подовженості операційного і фінансового циклів, виникнення сезонності та лагів у часі понесення витрат і отримання кінцевих фінансово-економічних результатів діяльності вагоме значення набула кредитна підтримка товаровиробників, що може реалізуватися через регулювання облікової ставки та ставки позикового відсотка, надання кредитних гарантів та пільгових кредитів, сплати частини відсотків за користування кредитними ресурсами за рахунок бюджетних коштів тощо. В Україні така підтримка через бюджетний механізм здешевлення кредитів практикується уже понад десятиліття і забезпечує позитивні результати. Однак виділення коштів вирізняється нестабільністю - від повної відсутності фінансування (2010 та 2014 рр.) до забезпечення значних обсягів (827 млн грн у 2012 р.) або коливання у межах 66-300 млн грн у рік у 2015-2019 рр. Тому у перспективі доцільно стабілізувати та поступово нарощувати фінансові потоки в рамках державної підтримки програм здешевлення кредитів для сільськогосподарських товаровиробників на придбання техніки. Підкреслимо, що аналогічної точки зору притримується й ціла когорта українських науковців [2, 10, 12]. Також одночасно із розширенням кредитної підтримки доцільно продовжувати фінансування програм здешевлення лізингових операцій для вітчизняних сільськогосподарських підприємств [7, 2, 5, 10, 11].

Запровадження митно-тарифного регулювання та спеціальної політики ціноутворення забезпечується через регулювання диспаритетів обміну між сільським господарством та іншими сферами економіки, врегулювання порядку ціноутворення на техніку вітчизняного та імпортного виробництва, запровадження цінкових преференцій тощо. Однак для вирішення проблем технічного оснащення сільського господарства

України ці два регулюючі важелі мають впроваджуватися з огляду на процеси і динаміку розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування та процеси техніко-технологічного розвитку у світі, чого поки що у повному обсягу також не досягнуто.

Крім того, доцільно удосконалювати механізми прямої державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, яка поки що в Україні залишається досить неефективною. Адже їй притаманне не лише значне коливання у динаміці (наприклад в обсягах 1473 млн грн у 2017 р., 695 млн грн у 2018 р. та запланованих 882 млн грн на 2019 р.), а й неефективний розподіл коштів, який не забезпечує підтримку розвитку товаровиробників та викривлює конкуренцію в сільському господарстві. Також доцільно запроваджувати й інші важелі та інструменти впливу на процес забезпечення сільськогосподарських товаровиробників технічними засобами.

Варто зазначити, що сільське господарство України вирізняється багатоукладністю та досить великим розмаїттям форм господарювання, функціонуванням різних за розмірами й виробничою структурою суб'єктів. Тому нині немає і не може бути єдиної оптимальної для всіх господарюючих суб'єктів моделі технічного забезпечення. Адже моделі, найбільш виправдані для великих підприємств, у тому числі господарських структур агрохолдингового типу, абсолютно неможливо запровадити у малих, мікропідприємствах, значній частці фермерських господарств і, тим паче, в особистих селянських господарствах. І навпаки - моделі технічного забезпечення, що ефективні для малих форм господарювання, часто цілком неприйнятні для великого агробізнесу. Тому в межах організаційно-економічного механізму забезпечення сільського господарства технічними засобами доцільно розвивати три типи таких моделей: пряму, за якої постачання техніки здійснюється безпосередньо сільськогосподарським товаровиробникам, лізингової - відповідно з використанням механізму лізингу, а також гібридної, коли постачання техніки відбувається машинно-тракторним парком, обслуговуючим кооперативам й іншим спеціалізованим підприємствам та організаціям з подальшим спільним використанням сільськогосподарськими товаровиробниками за різноманітними формами та угодами.

Сукупно запропоноване удосконалення організаційно-економічного механізму технічного забезпечення сільського господарства дозволить підвищити техніко-технологічний рівень господарювання та посилити його інноваційні основи.

Висновки. Наявність технічних засобів у сільському господарстві зростає у динаміці, але залишається недостатньою, не забезпечуючи належний техніко-технологічний рівень та інноватизацію виробництва. Для її поліпшення необхідно удосконалити організаційно-економічний механізм забезпеченості сільського господарства технічними засобами як сукупності організаційної та економічної компонент, що своєю взаємодією на основі сукупності методів, важелів й інструментів впливу уможливають формування сприятливого середовища для функціонування ринку техніки та привабливі умови для постачання технічних засобів суб'єктам господарювання усіх галузей сільського господарства. Реалізація механізму має спрямовуватися на поширення прямої, лізингової та гібридної моделей постачання й використання сільськогосподарської техніки товаровиробниками різних організаційно-правових форм господарювання. Основними елементами означеного механізму мають стати правове та моніторингово-інформаційне забезпечення, логістика, консультування і дорадництво, координація взаємодії усіх суб'єктів ринку техніки та учасників економічних відносин постачання технічних засобів, а також мотивація, узгодження інтересів суб'єктів економічних відносин та виважене і прозоре формування фінансових потоків. Основними важелями дії механізму мають стати системи оподаткування й амортизації, кредитне та митно-тарифне регулювання, політика ціноутворення й система прямої фінансової підтримки тощо.

У перспективі задля розвитку процесів забезпечення сільського господарства технічними засобами доцільно обґрунтувати підходи щодо удосконалення методів і важелів впливу на повноцінне відродження вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, а також розширення діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, машинно-тракторних парків і станцій, інших спеціалізованих підприємств та організацій.

Список бібліографічних посилань

1. Бондарчук Н. В. Сучасні проблеми матеріально-технічної бази та матеріально-технічного забезпечення сільського господарства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 6. С. 49-53.
2. Демчук Н. І., Дуброва Н. П., Пугач А. М. Напрями розвитку матеріально-технічного забезпечення сільського господарства України в умовах членства в СОТ. *Агросвіт*. 2011. № 8. С. 18-25.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.02.2019).
4. Калетник Г. М., Булгаков В. М. Сучасний стан та перспективи кадрового і наукового забезпечення галузі механізації сільського господарства. *Механізація і електрифікація сільського господарства*. 2013. Вип. 97 (1). С. 24-35.
5. Лаврук В. В. Обґрунтування створення регіональних центрів у системі інноваційного забезпечення сільського господарства. *Агросвіт*. 2010. № 11. С. 8-12.
6. Макаренко П. М. Розвиток виробничо-технічного забезпечення сільського господарства. *Технологічний аудит та резерви виробництва*. 2011. № 1. С. 37-42.
7. Моголова М. М. Оцінка основних засобів сільського господарства в контексті інформаційного забезпечення обґрунтування державної політики. *Економіка АПК*. 2013. № 9. С. 20-25.
8. Моголова М. М. Роль лізингу в забезпеченні відтворення основних засобів сільського господарства. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 2 (6). С. 281-289.
9. Морозов А. Г. Діяльність сільськогосподарської кооперації із технічного забезпечення селянських господарств. *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 195-200.
10. Навроцький Я. Ф. Тенденції розвитку ринку сільськогосподарської техніки. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 56-59.
11. Навроцький Я. Ф. Теоретичні та практичні засади формування ринку сільськогосподарської техніки. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 47-52.
12. Черкасов О. О. Фінансове забезпечення відтворення основних засобів сільського господарства. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2016. Т. 21, Вип. 2. С. 110-114.

References

1. Bondarchuk, N.V. (2010). Suchasni problemy materialno-tekhnichnoi bazy ta materialno-tekhnichnoho zabezpechennia silskoho hospodarstva [Modern problems of the material and technical base and logistical support of agriculture]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 6, pp. 49-53 [In Ukrainian].
2. Demchuk, N.I., Dubrova, N.P., & Puhach, A.M. (2011). Napriamy rozvytku materialno-tekhnichnoho zabezpechennia silskoho hospodarstva Ukrainy v umovakh chlenstva v SOT [Development directions of material and technical support of agriculture of Ukraine in conditions of the WTO membership]. *Ahrosvit*, 8, pp. 18-25 [In Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
4. Kaletnik, H.M. & Bulhakov, V.M. (2013). Suchasnyi stan ta perspektyvy kadrovoho i naukovoho zabezpechennia haluzi mekhanizatsii silskoho hospodarstva [Current status and prospects of the personnel and scientific support of the agricultural mechanization industry]. *Mekhanizatsiia i elektryfikatsiia silskoho hospodarstva*, 97 (1), pp. 24-35 [In Ukrainian].
5. Lavruk, V.V. (2010). Obhruntuvannia ctvorennia rehionalnykh tsentriv u systemi innovatsiinoho zabezpechennia silskoho hospodarstva [Justification of the creation of regional centres in the system of innovative provision of agriculture]. *Ahrosvit*, 11, pp. 8-12 [In Ukrainian].
6. Makarenko, P.M. (2011). Rozvytok vyrobnycho-tekhnichnoho zabezpechennia silskoho hospodarstva [Development of production and technical support of agriculture]. *Tekhnolohichniy audyt ta rezervy vyrobnytstva*, 1, pp. 37-42 [In Ukrainian].
7. Mohylova, M.M. (2013). Otsinka osnovnykh zasobiv silskoho hospodarstva v konteksti informatsiinoho zabezpechennia obgruntuvannia derzhavnoi polityky [Estimation of basic means of agriculture in context of informational support for justification of the state policy]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 20-25 [In Ukrainian].
8. Mohylova, M.M. (2013). Rol lizynhu v zabezpechenni vidtvorennia osnovnykh zasobiv silskoho hospodarstva [Role of leasing in ensuring the reproduction of basic agricultural products]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, 2 (6), pp. 281-289 [In Ukrainian].
9. Morozov, A.H. (2005). Diialnist silskohospodarskoi kooperatsii iz tekhnichnoho zabezpechennia selianskykh hospodarstv [Activities of agricultural cooperatives on technical support of peasant farms]. *Ukrainskyi selianyn*, 9, pp. 195-200 [In Ukrainian].
10. Navrotskyi, Ya.F. (2015). Tendentsii rozvytku rynku silskohospodarskoi tekhniki [Development trends of the agricultural machinery market]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 56-59 [In Ukrainian].
11. Navrotskyi, Ya.F. (2016). Teoretychni ta praktychni zasady formuvannia rynku silskohospodarskoi tekhniki [Theoretical and practical principles for formation of the market of agricultural machinery]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 47-52 [In Ukrainian].
12. Cherkasov, O.O. (2016). Finansove zabezpechennia vidtvorennia osnovnykh zasobiv silskoho hospodarstva [Financial support of reproduction of basic means of agriculture]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Ekonomika*, Vol. 21, Issue 2, pp. 110-114 [In Ukrainian].

Markov R.R. Improvement of organizational and economic mechanism for the provision of agricultural protection with technical means

The purpose of the article is to justify rational approaches to improving the organizational and economic mechanism for the provision of agricultural protection with technical means, to highlight and describe organizational and economic components of the aforementioned mechanism, to systematize principles of its implementation, to identify the most effective and productive methods, leverages and instruments of influence, to approach formation of an environment and favourable conditions for an interaction between subjects and objects within the framework for implementation of optimal models of technical provision.

Research methods. In the research process the following methods were used: dialectical method of cognition, which made it possible to study the process of providing agriculture with technical means, taking into account causal relationships with key market and production factors; systematic approach for achieving an optimal composition, structure and principles for functioning of

the organizational and economic mechanism of the provision of agriculture with technical means; retrospective analysis, which allowed to assess dynamics of the state and provision of agriculture with technological means, determine changes in an efficiency of their use and compare with average indicators of such efficiency in the economy in general; statistical analysis, namely rows of dynamics, average and relative values, index, comparison, etc.

Research results. The current state and trends of technical provision of agriculture were analysed. Imbalance of technical means and performance in the economy and agriculture was found, and changes in the level of return on money used in the formation of basic means of agriculture and the economy in general were estimated. The necessity of optimization of principles of technical provision of agriculture on basis of the formation and implementation of a complex and effective approach was proved. Improvement principles for the organizational and economic mechanism of provision of agriculture with technical means were substantiated. Principles, methods, leverages and instruments of the aforementioned mechanism were systematized, as well as its institutes and institutions were allocated. Particular attention was paid to the formation and interaction of organizational and economic components of the mechanism, ensuring their positive influence on the formation of environment and conditions for interaction between entities and objects of technical support, and optimization of supply models of technical means in agriculture. It was shown that a complex of developed proposals will increase a level of technical support of agriculture in Ukraine, and as a result, it will positively affect the industry's development, volumes and quality of agricultural production, food security of the state, its export potential and role in the world agrarian markets.

Elements of scientific novelty. Scientific and methodical approach to the improvement of an organizational and economic mechanism for providing agriculture with technical means is based on the formation and implementation of special methods, leverages and instruments of influence on processes of production, supply, acquisition and use of agricultural machinery, enhancing interaction of institutes and institutions, taking into account rational principles for work, creation of favourable interaction conditions and environment for functioning of subjects and objects of the technical supply. There were identified economic and organizational components of the mechanism, and its elements, including legal and monitoring-informational support, logistics, consulting, coordination, motivation, coordination of parties' interests, formation of financial flows, were systematized.

Practical significance. Organizational and economic mechanism of providing agriculture with technical means was offered. This gives an opportunity to form an optimal environment for the interaction of subjects and objects of technical means' supply, and to create attractive conditions for their interaction on basis of introduction of direct, leasing or hybrid model of the technology use. Ultimately, practical implementation of the proposed organizational and economic mechanism will help to improve a technical and innovative level of agricultural producers and increase their efficiency. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 12.

Keywords: agriculture; technical means; organizational and economic mechanism; institutes; institutions; state economic policy.

Markov Robert Rubenovich - post-graduate student of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony str., Kyiv)
E-mail: rob.markov@gmail.com

Марков Р.Р. Усовершенствование организационно-экономического механизма обеспечения сельского хозяйства техническими средствами

Цель статьи - обосновать рациональные подходы к совершенствованию организационно-экономического механизма обеспечения сельского хозяйства техническими средствами, выделить и описать организационную и экономическую составляющие обозначенного механизма, систематизировать принципы его реализации, определить наиболее действенные и эффективные методы, рычаги и инструменты влияния, привести подходы к формированию среды и благоприятных условий взаимодействия субъектов и объектов в пределах реализации оптимальных моделей технического обеспечения.

Методика исследования. Использованы методы: диалектический метод познания, что дало возможность исследовать процесс обеспечения сельского хозяйства техническими средствами с учетом причинно-следственных связей с ключевыми рыночными и производственными факторами; системный подход для достижения оптимального состава, структуры и принципов функционирования организационно-экономического механизма обеспечения сельского хозяйства техническими средствами, ретроспективного анализа, что позволило оценить динамику состояния и обеспеченности сельского хозяйства техническими средствами, определить изменение эффективности их использования и сравнить со средними показателями такой эффективности по экономике, статистического анализа: ряды динамики, средних и относительных величин, индексный, сравнительный и др.

Результаты исследования. Проанализированы современное состояние и тенденции технического обеспечения сельского хозяйства. Выявлена разбалансированность обеспеченности техническими средствами и результативности деятельности в экономике и сельском хозяйстве, оценены изменения уровня отдачи вложений, направленных на формирование основных средств сельского хозяйства и экономики в целом. Доказана необходимость оптимизации принципов технического обеспечения сельского хозяйства на основе формирования и внедрения комплексного действенного подхода. Обоснованы принципы совершенствования организационно-экономического механизма обеспечения сельского хозяйства техническими средствами. Систематизированы принципы, методы, рычаги и инструменты обозначенного механизма, выделены его институты и институции. Особое внимание уделено формированию и взаимодействию организационной и экономической составляющих механизма, обеспечение их положительного влияния на формирование среды и условий взаимодействия субъектов и объектов технического обеспечения, оптимизации моделей поставки технических средств в сельское хозяйство. Показано, что комплекс разработанных предложений совокупно позволит повысить уровень технического обеспечения сельского хозяйства Украины, а как результат - положительно отразится на развитии отрасли, объемах и качестве производства сельскохозяйственных продуктов, продовольственной безопасности государства, его экспортном потенциале и роли на мировых аграрных рынках.

Элементы научной новизны. Предложен научно-методический подход к совершенствованию организационно-экономического механизма обеспечения сельского хозяйства техническими средствами на основе формирования и реализации специальных методов, рычагов и инструментов влияния на процессы производства, поставки, приобретения и использования сельскохозяйственной техники, активизации взаимодействия институты и институций, учета рациональных принципов работы, создания благоприятных условий взаимодействия и среды функционирования субъектов и объектов технического обеспечения. Выделены и обоснованы экономическая и организационная составляющие механизма, систематизированы их элементы, содержащие правовое и мониторингово-информационное обеспечение, логистику, консультирование и консалтинговую деятельность, координацию, а также мотивацию, согласования интересов сторон, формирование финансовых потоков.

Практическая значимость. Предложено организационно-экономический механизм обеспечения сельского хозяйства техническими средствами. Это дает возможность сформировать оптимальную среду взаимодействия субъектов и объектов поставки технических средств, создать привлекательные условия для их взаимодействия на основе внедрения прямой, лизинговой или гибридной модели использования техники. В конечном результате практическая реализация предложенного организационно-экономического механизма будет способствовать улучшению технического уровня сельскохозяйственных товаропроизводителей и инноватизации сельского хозяйства и позволит повысить эффективность деятельности. Табл. : 1. Илл. : 1. Библиогр. : 12.

Ключевые слова: сельское хозяйство; технические средства; организационно-экономический механизм; институты; институции; государственная экономическая политика.

Марков Роберт Рубенович - аспирант отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: rob.markov@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 08.05.2019 р.

Фахове рецензування: 14.05.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Марков Р. Р. Удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення сільського господарства технічними засобами. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 115 – 124.

* * *

Новини АПК

Від державної підтримки має бути максимальний економічний та соціальний ефект

Підтримка малого та середнього фермерства залишається в переліку ключових пріоритетів Мінагрополітики. Саме тому Міністерство розпочинає всеукраїнську інформаційну кампанію з підтримки розвитку фермерства. Про це зазначила в. о. Міністра аграрної політики та продовольства України Ольга Трофімцева на прес-конференції на тему: «Мінагрополітики розгортає мобільні інформаційні центри з підтримки розвитку фермерства».

«Один із висновків, який ми зробили минулого року - це те, що фермери не мають достатньої інформації про можливості підтримки, яку вони можуть отримати від держави. Тому цього року ми вирішити зробити конкретні кроки і максимально посилити комунікацію фахівців Мінагрополітики з фермерами на місцях, безпосередньо в регіонах, а не в Києві», - наголосила Ольга Трофімцева та додала, що в кожній області протягом червня-липня будуть проведені відповідні семінари, на яких фермери зможуть отримати вичерпну інформацію щодо процедури отримання держпідтримки, а також в подальшому матимуть постійний контакт з відповідальними особами в регіонах, які зможуть надавати консультації.

В. о. Міністра повідомила, що перший такий семінар вже проведено 22 травня в Києві, всі інші семінари будуть організовані згідно з розробленим графіком, який розміщено на сайті Міністерства.

Сьогодні ми маємо понад 33 тис. фермерських господарств, кожне з яких обробляє не більше 500 га землі. Фермерські господарства становлять майже 70% від загальної кількості сільськогосподарських підприємств, яких налічується близько 49 тис. Крім фермерських господарств сільськогосподарську продукцію виробляють 4 млн особистих селянських господарств. Для підтримки та розвитку фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації та стимулювання господарств населення до переходу у фермерські, в тому числі сімейні господарства, Урядом у 2017 р. прийнято Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, одним з напрямів якої є впровадження нових фінансових інструментів підтримки фермерства. Це стимулюючий інструмент для фермерів виходити з «тіні» і працювати у правовому економічному полі.

Крім того, важливо й те, що ініціативу Мінагрополітики щодо розгортання мобільних інформаційних центрів підтримали і європейські партнери, тому всі заходи в межах інформаційної кампанії проводяться спільно з проектом ЄС SAFPI.

Прес-служба Мінагрополітики